

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTR MƏRKƏZİ

Arzumanlı Murad Zülfüqar oğlu

**“ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi
istiqlamətləri ” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Fakultə: “Magistr mərkəzi”

Kafedra: “Maliyyə və maliyyə institutları”

İstiqamətin şifrəsi və adı: İİM060403

Maliyyə

İxtisasın şifrəsi və adı: İİM060403-2

“Vergi və vergiqoyma”

Elmi rəhbər:

i.e.n.dos.İ.M.Rzayev

Magistr proqr. rəhbəri:

i.e.n. dos. İ.M.Rzayev

Kafedra müdiri:

i.e.d.Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ – 2016

Mündəricat

Giriş.....	3
I Fəsil. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları və nəzəri-metodoloji əsasları.....	9
1.1 Vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları və iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi amilinin rolu.....	9
1.2 Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları.....	21
1.3 Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin formalaşması xüsusiyyətləri.....	28
II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və mövcud vergi sistemi.....	34
2.1. Vergilərin formaları və vergi sisteminin quruluşu.....	34
2.2. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir xüsusiyyətləri və vergi siyasəti.....	42
III Fəsil. Müasir mərhələdə iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	52
3.1 Vergi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi.....	51
3.2 Vergi təhlükəsizliyi iqtisadi inkişafın qarantı kimi.....	61
3.3 Əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında vergi yükü amili.....	69
3.4 İqtisadi fəallığın artırılmasının stimullaşdırılması tədbirlərində vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri.....	78
Nəticə və təkliflər.....	89
Ədəbiyyat.....	95

Giriş.

Ölkəmizdə son dövrlərdə yeridilən səriştəli sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində həm iqtisadi inkişafı həm də büdcə sistemi inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Günümüz keçid şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsində vergi sisteminin ideal vəziyyət və şəraitinə tələb böyükdür. Müstəqillikdən sonra iqtisadiyyatın bütün sahələri inkişaf etmişdir. Bu inkişaf vergi sistemindən də yan keçməmişdir. Bu özünü həm qanunverici həm icraedici orqanların yaradılmasında göstərmişdir. Bir sıra həyata keçirilən islahatların ən böyük nəticələri vergi qanun vericiliyinin və vergi sisteminin yaradılmasıdır.

Ölkədə həyata keçirilən arzuolunan tədbirlər həyata keçirilmiş və bu tədbirlərin məntiqi nəticəsidir ki, 2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə ÜDM 12,1 dəfə çoxalaraq 47578,7 milyon manat, büdcə gəlirləri 24,5 dəfə çoxalaraq 20325,9 milyon manat, vergi daxil olmaları isə 9,1 dəfə çoxalaraq 5714,0 milyon manat olmuşdur. Vergi daxil olmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 10,8 %, 2014-cü ildə 15,9 %, vergi daxil olmalarının büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 71,4 %, 2015-ci ildə isə 34,9 % təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, 2015-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri 15% kəsrilə icra olunub. 2015-cü il ərzində dövlət büdcəsinin xərclərinin 19,355 milyard manata qarşı 20,567 milyard manat olmuşdur ki, bu da 2014-ci ilin faktiki göstəriciləri ilə müqayisədə 207,2 milyon manat və ya 1,9% azdır.

Respublikanın büdcə sistemi əsasən dövlət büdcəsindən ibarətdir. Belə məqamda dövlət büdcəsinin əsas öhdəliyi iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə təyin olunmuş qaydada maliyyə vəsaitinin cəmlənməsi və istifadəsini təşkil etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının yeni iqtisadi sistemə keçməsi büdcə sisteminin quruluşu, onun təşkili prinsiplərini, büdcə həlqələri arasındakı qarşılıqlı münasibətləri kəskin sürətdə dəyişirdi. Büdcə quruculuğundakı dəyişikliklər respublikanın **sosial-iqtisadi inkişafında** da mühüm dəyişiklər əmələ gətirdi.

Gəlirlərin və xərclərin quruluşundakı dəyişiklər, onların ümumdünya standartlarının tələblərinə uyğunlaşdırılması respublikada budcənin sosial rolunun artırılmasında ifadə olunmağa başladı. Budcənin həmçinin iqtisadi rolu da mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Kəcid dövründəki çətinliklər, xüsusilə sahibkarlığın inkişafı və xüsusi mülkiyyətə keçid üçün maddi ilkin şərtlərin yaradılması yalnız dövlətin köməyi və nəzarəti şəraitində ola bilərdi.

Budcənin mahiyyəti və funksiyalarında əmələ gələn dəyişikliklərdən biri də bələdiyyələrin budcələrinin təşkili üzrə yeni qaydaların müəyyən edilməsi və mərkəzi budcə ilə onların arasında üzvi əlaqələrin formalaşmasıdır. Bələdiyyələr əslində sosial-mədəni tədbirlərin xeyli hissəsini öz üzərinə götürərək budcənin quruluşunda əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq idarəetmə həlqəsinə çevrilirlər.

Budcənin mahiyyət dəyişimlərindən biridə onun getdikcə daha çox sosial və investisiya yönümlü olmasıdır. Budcə xərclərinin tərkibində sosial və investisiya xərclərinin xüsusi çəkisinin ildən ilə çoxalması bunu sübut edir. Respublikamızın iqtisadiyatında bazar münasibəti vəziyyətində, bu münasibətlərin tənzimlənməsində və dövlət budcəsinin mədaxil hissəsinin formalaşmasında vergilərin rolu artır, yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində prinsipial cəhətcə yeni vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət budcəsinə çatması vergilərin və digər icbari ödənişlərin tam və vaxtında səfərbər olunması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan **“Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının vergilər vasitəsilə tənzimlənməsi”** mövzusu olduqca aktualdır. Bu sahədə təhlillərin, araşdırmaların aparılmasına ehtiyac duyulur.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin maliyyə və habelə vergi gücünün aydınlaşdırılması metodları, regional maliyyə siyasətinin formalaşması məsələləri iqtisad elminin tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Tədqiq olunan problem üzrə xarici ölkə alimlərindən Sokolovskiy L. , Arkin V. , Slastnikov A., Şevtsova E., Qusauov S., Kubanova M, Balatskiy E., Qorskiy İ., Черник Д., Pankov V., və s., Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Nuriyev Ə., Musayev A., Əlirzayev Ə., Həsənlı M., Bağırov D., Sadıqov M., Kəlbiyev Y., Rzayev İ.M. və digərlərinin əsərlərini göstərmək olar.

Bu əsərlərin təhlili göstərir ki, əu işlərdə maliyyə və vergi potensialının formalaşması, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi-tədqiqat işləri aparılmış, lakin vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məsələləri bu işlərdə tam öz həllini tapmamışdır. Bütün bunlar da qarşıya qoyulmuş problemin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Azərbaycanda iqtisadi fəallığın, vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi metodologiyasının hazırlanması məqsədilə onun qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanması, regionların vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi və onun optimallaşdırılması məsələlərinin həlli tədqiqat işinin məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli məqsədəuyğun sayılır:

- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təhlili nəticəsində vergi potensialının vergi yükünün parametrlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edilməsi;
- Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin nəticələrinin təhlili;
- iqtisadi fəallığın nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının proqnozlaşdırılması;
- optimal vergi rejiminin müəyyən edilməsi;
- iqtisadi fəallığın artırılması maliyyə bazasının təşkiledicisi olan vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi fəallığı artıran vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması.

Tədqiqatın **obyekti** sosial-iqtisadi inkişafı əks etdirən maliyyə və vergi potensialı, vergi yükü göstəriciləri, **predmeti** isə vergi potensialının və optimal vergi rejiminin büdcə gəlirlərinə təsirinin müəyyən edilməsinin tədqiqi,

proqnozlaşdırılması və riyazi-iqtisadi modellər vasitəsi ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və xarici ölkələrinin iqtisadçı alimlərinin vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, optimal vergi rejiminin və vergi yükünün müəyyən edilməsi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi materialları, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi, imitasiya modelləşdirilməsi üsulları, riyazi statistika və s. üsullar geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- iqtisadi fəallığın artırılmasının qiymətləndirilməsi üsulları və onun tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır;

-Azərbaycan iqtisadiyyatının tarazlı inkişafı üçün optimal vergi rejiminin formalaşması istiqamətləri müəyyən olunmuş və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması üsulları təklif olunmuşdur;

- potensial vergilərin büdcəyə daxil olmalar əmsalının yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- regionların maliyyə potensialına vergi yükünün təsiri qiymətləndirilmişdir;

- vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün reprezentativ vergi sistemi modelinin ümumi quruluşu verilmiş və bunun əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya əməli əhəmiyyəti. Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və tövsiyələr ölkədə iqtisadi fəallığı qiymətləndirməyə və

proqnozunu həyata keçirməyə imkan verir. İşdə təklif edilən iqtisadi-riyazi modellər sistemi vasitəsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi potensialının müəyyən etmək və onun əsasında tarazlaşdırılmış vergi siyasətini formalaşdırmaq imkanı yaranır.

Dissertasiya işində regionlaşdırma sxemi əsasında Azərbaycanın regionlarının maliyyə və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması həyata keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində təklif edilən metodolgiya Vergilər Nazirliyində vergi strategiyasının işlənməsi prosesində, ölkənin və regionların vergi sistemində aparılan islahatlar prosesində əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işində ölkənin və regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Dissertasiya işi üç fəsildən, doqquz paragrafdan ibarətdir. Birinci fəsildə vergi siyasətinin nəzəri və metodoloji məsələləri və ölkənin iqtisadi inkişafında onun rolu şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasının və onun regionlarının, iqtisadi fəaliyyətin davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası, iqtisadi inkişafın müasir xüsusiyyətləri və səviyyəsi şərh edilmişdir. Bu fəsildə regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi fəallığın artırılmasına, davamlı sosial-iqtisadi inkişafa vergi siyasətinin təsiri məsələləri ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir. Vergi potensialının həmi ölkə üzrə, həm də ayrı-ayrı regionlar üzrə artırılması mənbələri araşdırılır. Həmçinin vergi potensialından səmərəli istifadə məsələləri təhlil edilir.

Nəticə və təklifdə dissertasiya işinin predmetindən, tədqiqat obyektindən irəli gələn vergi potensialı ilə əlaqədar olan nəzəri və praktiki təkliflər verilir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirə biləcək fikirlər söylənilir, vergilər vasitəsi ilə iqtisadiyyatın stimullaşdırılması məsələlərinə aid təkliflər verilmişdir.

I Fəsil. Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları və nəzəri-metodoloji əsasları.

1.1 Vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları və iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi amilinin rolu.

Vergi siyasətinin formalaşdırılması üçün keçmişin təcrübəsini öyrənmək, dünya təcrübəsi ilə tanış olmaq və onları araşdırmaq çox zəruridir. Qəbul olunmuş praktikaya görə vergi siyasətinin əsasları hazırlanaraq onun bir neçə variantı baxılması üçün təqdim edilir. Təqdim olunmuş təkliflər ekspertlər tərəfindən qiymətləndirilir və ən əlverişli variant hökumətin müzakirəsinə verilir. Elmi cəhətdən əsaslanmış vergi siyasəti düzgün həyata keçirdikdə yüksək nəticələr verir. Maliyyə ehtiyatları artdıqca sosial-sfera sahələrinə də ayırmalar artır, istehlak malları istehsalı çoxalır. Dövlətin vergi siyasəti məhsuldar qüvvələrin inkişafına və onun ölkədə səmərəli yerləşdirilməsinə kömək edir. Dövlətin vergi siyasəti eyni zamanda başqa ölkələrlə xarici-iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə, birgə tədbirlərin keçirilməsinə zəmin yaradır. Vergi siyasətini həyata keçirmək üçün maliyyə mexanizmindən istifadə olunur. Bu mexanizm maliyyə münasibətlərinin, üsullarının məcmusundan ibarətdir və həmin üsullar iqtisadi və sosial inkişafa zəmin yaratmaq üçün istifadə olunur.¹ [45]

Vergi siyasəti iqtisadi inkişaf siyasətini reallaşdırmalıdır. Dövlət sahibkarlara ən aşağı vergi dərəcələri bərpa etməklə vergi yükünü asanlaşdırır və öz xərclərini - ilk növbədə sosial proqramlara yönəldilən məsrəfləri azaldır. Vergi siyasətinin təhlili zamanı vergi siyasətinin subyektləri, formalaşdırma prinsipləri, alətləri, məqsəd və metodları kimi anlayışları fərqləndirmək lazımdır. Vergi siyasətinin hər bir subyektə vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş səlahiyyətlər çərçivəsində vergi müstəqilliyinə malikdir. [45] Vergi siyasəti həyata keçirilən zaman dövlətin iqtisadiyyatın tənzimlənməsində iştirakı vergi dərəcələri, vergi güzəştləri, vergi bazası və bir sıra digər vergi alətlərinin köməyi ilə təmin edilir. Bu

1- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

zaman dövlət vergi alətlərindən istifadənin birbaşa və dolayı metodlarından istifadə edir. Tənzimləmə və stimullaşdırma proseslərinə dövlətin birbaşa təsirinin xarakterik nümunəsi kimi vergi güzəştlərindən istifadə etməklə vergidən tam və yaxud qismən azad etməni misal göstərmək olar. Ayrı-ayrı vergi növləri üzrə vergidən azad etmə dövlət tərəfindən iqtisadiyyatın yeni sahələrinin və ya fəaliyyət növlərinin inkişaf etdirilməsi, eyni zamanda ölkənin regionlarına investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması üçün tətbiq olunur [7,8].

Vergi mexanizmləri vasitəsi ilə dövlət gəlirlərinin tənzimlənməsi siyasəti əsasən vergi dərəcəsi və vergi güzəştləri alətlərinin köməyi ilə təmin olunur. Gəlirlərin tənzimlənməsi istiqamətində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsinin əsas vasitəsi vergi dərəcələri hesab edilir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi üçün vergi dərəcəsinin əsas rolu ondan ibarətdir ki, o müxtəlif növ vergi dərəcələrindən - proporsional, progressiv və regressiv dərəcələrdən istifadə edilir. Onların köməyi ilə tək cə müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin formalaşdırılması həyata keçirilir. Mərkəzləşdirilmiş vergi sistemi vergi dərəcələri hesabına kifayət qədər çevikdir, bu da hər il vergi dərəcələrini müəyyən etməklə ölkədə mövcud olan iqtisadi konyukturaya müvafiq olaraq səmərəli vergi siyasətinin aparılmasına imkan verir.

Vergitutma bazasının formalaşdırılması da dövlətin vergi siyasətinin əsas vasitəsi sayılır. Müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinin dövlət qarşısında vergi öhdəliklərinin artması və azalması bu göstəricidən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafın müvafiq olaraq artması, istehsalın genişləndirilməsi və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün əlavə stimulyə və ya əksinə məhdudiyyət yaradır [9,12].

Vergi siyasəti həyata keçirilərkən dövlət büdcəsinin tənzimlənməsi, planlaşdırılması və ona nəzarətin qanunla müəyyən edilmiş normaları reallaşdırılır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış vergi siyasəti maliyyə vəsaitlərinin vergi sistemi vasitəsi ilə toplanmasının optimallaşdırılması məqsədini güdür. Vergi siyasətinin əsas məqsədi və vəzifələri konkret iqtisadi şəraitdən asılıdır. Məqsəd və vəzifələr müəyyən edildikdən sonra dövlət onların həyata keçirilməsi üsullarını işləyib

hazırlayır. Dövlətin vergi siyasəti müvafiq normativ aktların qəbul edilməsi yolu ilə həyata keçirilir.

Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir. [2]

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Respublikamızda vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;
- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmini;
- inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsindən milli- mənəvi dəyərlər nəzərə alınmaqla istifadə olunması;
- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran mütərəqqi vergi sisteminin formalaşdırılması. ² [45]

Ölkədə aparılan vergi islahatlarının əsas məqsədi yeni istehsal-mülkiyyət münasibətləri şəraitində ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrinin potensial imkanlarından istifadənin səmərəliliyini artırmaqdan, onların dinamik inkişafını təmin etməkdən, bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafa şərait yaratmaqdan ibarətdir.

2- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

Son illər ölkəmizdə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan əsaslı dəyişikliklər, dövlətimizin yürütdüyü vergi siyasətini makroiqtisadi inkişafı stimullaşdıran iqtisadi alətə çevirmiş, vergi ödəyiciləri ilə vergi xidməti əməkdaşları arasında münasibətlərin qarşılıqlı anlaşma əsasında qurulmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda, vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə vergilərin vaxtında və tam həcmdə büdcəyə alınmasının təmin olunması məqsədilə vergi orqanlarının idarəetmə strukturlarında adekvat islahatların həyata keçirilməsi zərurətini reallaşdırmışdır. Hazırda ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun sivil vergi sistemi qurulmaqdadır. Dünya ölkələrinin bu sahədəki təcrübələrinin təhlili və öyrənilməsi, mövcud vergi sistemlərinin müqayisəsi respublikamızda aparılan islahatları, görülən işləri daha dəqiq qiymətləndirməyə şərait yaratmışdır.

Respublikamızda həyata keçirilən vergi islahatlarının əsas istiqamətlərindən biri də əlverişli vergi mühitinin yaradılması ilə xarici investorların ölkəyə cəlb edilməsidir. Bu məsələ ilə bağlı Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir. Bundan əlavə, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına axınını stimullaşdırmaq, zəngin neft-qaz yataqlarının istismarını sürətləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası ərazisində hasilatın pay bölgüsü üzrə sazişlər əsasında karbohidrogen fəaliyyətini həyata keçirən xarici şirkətlər üçün müvafiq sazişlərlə tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergitutma mexanizmi də nəzərdə tutulmuşdur. Bütün bu görülən tədbirlər son illərdə xarici vergi ödəyicilərinin sayının artmasına, xarici investisiyaların iqtisadiyyata axınının xeyli güclənməsinə səbəb olmuşdur [9,14].

Qeyd etməliyik ki, beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla Azərbaycan Respublikasında iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi islahatları aşağıdakı başlıca prinsiplərə əsaslanmalıdır :

a. Ümumi məqsədyönlülük (vergi sisteminin qurulmasında və səmərəliliyinin artırılmasında onun iqtisadi inkişafa məcmu təsirindən çıxış edilməsi);

b. Sadəlik (vergilərin müəyyən edilməsi və onların yığılması sahəsində bürokratik maneələrin aradan qaldırılması, tətbiq olunan çoxsaylı hesabat formalarının sayının azaldılması və müəssisələrin mühasibat bölmələrinin işindəki gərginliyin azaldılması);

c. Fiskal səmərəlilik (dövlətin və vergi ödəyicilərinin vergilərin yığılması ilə bağlı xərclərinin vergi daxil olmalarından dəfələrlə az olması);³ [45]

d. Vergiləri ödəməkdən yayınma meyhlərinə sədd çəkilməsi. (bu və ya digər verginin tətbiqi və onun yığılması qaydalarının müəyyən edilməsi zamanı onun ödənilməsindən yayınmanın və beləliklə də iqtisadiyyatın və bütövlükdə, cəmiyyətin kriminallaşmasının qarşısının alınması üçün müvafiq normativ- hüquqi bazanın hazırlanması və onun tətbiqi);

e. Universallıq (vergi dərəcələrinin və gəlirlərinin bölüşdürülmə normativlərinin maksimum universallığının təmin edilməsi, müxtəlif kateqoriyalı vergi ödəyicilərinə, sahələrə və fəaliyyət növlərinə vergitutma məqsədi ilə yanaşma müxtəlifliyinin təmin edilməsi);

f. İctimai faydalı fəaliyyət növlərinin inkişafının stimullaşdırılması və zərərli fəaliyyət növlərinin qarşısının alınması (səmərəli vergi sistemi qurmaqla istehsal təyinatlı investisiya fəallığının və iqtisadi aktivliyinin artırılması hesabına cəmiyyət qarşısında duran problemlərin həll edilməsinin, ekoloji proqramların həyata keçirilməsinin, ətraf mühitin və insanın sağlamlığı və fəaliyyəti üçün təhlükə törədən fəaliyyət növlərinin qarşısının yüksək vergi müəyyən etməklə alınmasının təmin edilməsi);

g. Büdcənin və vergi ödəyicilərinin gəlirlərinin inflyasiyadan müdafiəsi (büdcənin maraqları çərçivəsində inflyasiya amilinin nəzərə alınması, vergi ödəyicilərinin müflisləşməsinin və vergiyə cəlb olunan bazanın azalmasının

3- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

qarşısının alınması, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunmasının maksimum təmin edilməsi).

Optimal vergi siyasətinin həyatda reallaşdırılması üsulları dövlətin bu siyasəti aparmaqla əldə etməyə çalışdığı məqsədlərdən asılıdır. İqtisadiyyatın bazar prinsiplərinə uyğun tənzimləndiyi müasir şəraitdə:

- ◇ vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün dəyişdirilməsi;
- ◇ vergitutmanın bir üsul və formalarının digəri ilə əvəz edilməsi;
- ◇ bu və ya digər vergilərin yayılma dairəsinin dəyişdirilməsi;
- ◇ vergi güzəştlərinin daxil edilməsi və ya ləğvi;
- ◇ vergi dərəcələrinin differensiallaşdırılmış sisteminin tətbiqi və s.

Hər hansı bir ölkənin vergi siyasətinin məqsədləri bir sıra mühüm amillərin təsiri nəticəsində formalaşır. Bu amillərdən ən mühümləri ölkənin sosial və iqtisadi durumu, cəmiyyətdə sosial-siyasi qüvvələrin yerləşməsidir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə vergi siyasəti aşağıdakı məqsədlərə nail olmaq zərurətindən reallığa çevrilir:

- iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin iştirakı;
- hakimiyyətin bütün səviyyələrinin iqtisadi və sosial siyasəti həyata keçirmək üçün lazımı həcmdə maliyyə ehtiyatları ilə təmin edilməsi;
- dövlətin gəlirlərin tənzimlənməsi siyasətinin təmin edilməsi.

Müəyyən kateqoriyadan olan vergi ödəyiciləri, ayrı-ayrı sahələr və regionlar üçün vergi dərəcələrini differensiallaşdırmaqla nəzərəcarpacaq səmərə əldə etmək olar. Aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə qanunvericilik tərəfindən sahibkarlıq fəaliyyətinin forma və növlərindən asılı olaraq vergi güzəştləri verilməsi üçün çoxsaylı və müxtəlif əsasların verilməsinin müəyyən edilməsi də imkan verir. Vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verməklə dövlət müxtəlif iqtisadi proseslərə vergi requlyatorunun təsirini aktivləşdirir. İstənilən dövlətdə vergi güzəştlərinin verilməsinin forma və üsulları daim dəyişir. [2]

Vergi stimullaşdırmasının ən geniş yayılmış obyektə investisiya fəaliyyətidir. Əksər ölkələrdə bu məqsədə yönəldilmiş mənfəət vergidən tam və ya qismən azad edilir. Vergi güzəştləri vasitəsi ilə kiçik müəssisələrin yaradılması, xarici kapitalın

cəlb edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı üçün fundamental əhəmiyyət kəsb edən elmi-texniki layihələr təşviq edilir [8,10].

Əksər ölkələrin vergitutma sistemi amortizasiya ayırmaları ilə bağlı vergi bazasının yaradılmasının müxtəlif formalarını nəzərdə tutur. Sürətli amortizasiyanın aparılmasına, yəni əsas kapitalın dəyərinin onun fiziki aşınma normasından artıq məbləğdə silinməsinə icazə verilməsi istehlak xərclərinin süni sürətdə artmasına səbəb olur. Bu isə mənfəətin məbləğinin azalmasına gətirib çıxarır. Bəzi ölkələrin qanunvericiliyi yeni avadanlığın dəyərinin yarısını amortizasiya ayırmaları formasında silinməsinə icazə verir.⁴ [45]

Bazar İqtisadiyyatı şəraitində vergiqoyma metodu istehsal subyektlərinə stimullaşdırıcı metodlarla təsir göstərir, yəni istehsalın inkişafı stimullaşdırılır, onun artım tempi yüksəlir, beləliklə istehsal tənzimlənir. Bu metod müasir dövrdə bütün sivil ölkələrin tətbiq etdikləri, İqtisadi qanunlara əsaslanan qüdrətli bir metoddur. İqtisadiyyatın vergiqoyma (yaxud vergilər) metodu ilə tənzimlənməsi dövlətin maliyyə siyasətinin mühüm bir hissəsi olan vergi siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir: cəmiyyət üçün faydalı olan sahələr stimullaşdırılır, dövrü keçmiş, yaxud zərərli olan sahələrin inkişafı isə ləngidilir, çətinləşdirilir (məsələn, cəmiyyət üçün az faydalı olan istehsal sahələri kimi). Başqa sözlə, bir halda vergilərin həcmi (yükü) azaldılır, imtiyazlar tətbiq olunur, digər halda isə onun həcmi artırılır, dərəcəsi yüksəlir. Məsələn, hazırda bazar İqtisadiyyatı sistemində keçməkdə olan ölkəmizdə sahibkarlıq işi ilə məşğul olanlara istər vergi, istərsə də bank kreditlərinin verilməsində bir sıra güzəştlər edilir, bu yeni sistemin inkişafı stimullaşdırılır. Bu indiki İqtisadi siyasətimizin ən zəruri cəhətlərindəndir.

Vergilər vasitəsilə İqtisadiyyata tənzimləyici təsir göstərməyi dövlət istər büdcə vasitəsilə, istərsə də bilavasitə istehsala təsirlər göstərmək yolu ilə reallaşdırır. «Vergiqoyma maliyyə – büdcə münasibətlərində yenidən bölgü sahəsi kimi nəticə etibarilə İqtisadi stimulyasiya effekti daşıyaraq tənzimləyici təsirə malikdir. Əlbəttə fiskal funksiyada da meydana stimullaşdırıcı əsaslar vardır».

4- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

Ölkəmizin «dünya birliyi çərçivəsinə tədricən daxil olmasının mühüm şərti, bütün başqa bərabər şərtlər ilə yanaşı İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış və strateji meyli olan vergi siyasətinin həyata keçirilməsidir».

Özünün vergi siyasəti və sahibkarlığa maliyyə təsiri göstərilməsi yolu ilə dövlət aşağıdakı əsas məqsədlərə nail olmağı qarşıya qoyur:

- 1) daimi və sabit İqtisadi artıma nail olmaq;
- 2) əsas mallara və xidmətlərə qoyulan qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi;
- 3) əmək qabiliyyətli əhalinin mümkün qədər tam məşğuliyyətinə nail olmaq;
- 4) əhalinin müəyyən minimal gəlir səviyyəsinə malik olmasına nail olmaq;
- 5) vətəndaşların, o cümlədən (və xüsusilə) pensiyaçıların, əlillərin və çoxuşaqlı ailələrin sosial mühafizəsi sisteminin yaradılması;
- 6) sahibkarlığın inkişaf etməsinə şərait yaratmaq və onu stimullaşdırmaq;
- 7) xarici İqtisadi fəaliyyət sahəsində müəyyən tarazlıq və sabitliyin gözlənilməsi bu fəaliyyətin stimullaşdırılması.

Bütün bu tədbirlər dövlətin İqtisadiyyatda mühüm tənzimləyici rolunun həyata keçirilməsini təmin edir.

Bu göstərilən məqsədlərə nail olunmasının əsas aləti isə maliyyə, xüsusilə vergilərlə təsir etmək metodlarıdır. Müasir tipli İqtisadiyyata malik olan ölkələrdə vergi siyasətini başlıca qayğısı əsasən özəl sektorun inkişafı və xarici kapitalın cəlb edilməsi üçün əlverişli şəraitin yaradılması siyasətinin yürüdülməsidir. Bu məqsədlə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün vergi güzəştlərinin edilməsi, onun hər vasitə ilə stimullaşdırılması ən mühüm şərtlərdəndir. Belə siyasət istər istehsal sahələri, istərsə də ərazi vahidləri baxımından həyata keçirilir. Digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, İqtisadiyyatın tənzimlənməsi və inkişafı məsələlərində ən faydalı nəticələr inzibati yolla yox, məhz İqtisadi metodlarla, o cümlədən düzgün vergiqoyma siyasəti vasitəsilə əldə edilir [6,7].

Bütün müasir ölkələrin İqtisadi sistemində aid olan və klassik bir fikir kimi ümumən qəbul edilmiş vergiqoymanın 4 başlıca prinsipi hələ XVIII əsrdə Şotlandiya İqtisadısı, maliyyə elminin yaradıcısı sayılan A.Smit tərəfindən

formalaşdırılmışdır. Onun fikrincə, vergitutmanın tənzimləyici əhəmiyyəti olan məqsədyönlü təşkilinin prinsipləri aşağıdakı dörd qaydadı («maksimalar»):

- 1) vətəndaşlar gəlirlərinin həcminə uyğun olaraq vergi ödəməlidirlər;
- 2) verginin məbləği, üsulları və ödənilmə vaxtı vergi ödəyicisinə qabaqcadan məlum olmalıdır;
- 3) vergilər vergi ödəyicisi üçün ən əlverişli üsullarla tutulmalıdır;
- 4) hər bir vergi elə fikirləşilməli və hazırlanmalıdır ki, o dövlətin xəzinəsinə gətirdiyindən əlavə, xalqın cibindən mümkün qədər daha az götürsün.

Öz mahiyyəti etibarilə müasir dövr üçün də vacib olan bu prinsipal şərtlər təkcə dövlət xəzinəsinin doldurulması üçün yox, həm də istehsalın və istehsalçıların iş fəaliyyətinin, ictimai istehsalın tənzimlənməsi üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

A.Smitin dövründən fərqlənən müasir şəraitdə İqtisadçı alimlər və mütəxəssislər vergiqoymanın indiki dövrün tələblərinə uyğun olan prinsiplər yaradaraq onları daha da inkişaf etdirmişlər. Belə ki, müasir dövrdə vergiyə cəlbətmənin qısa şəkildə aşağıdakı 3 əsas prinsipi fəaliyyət göstərir ki, bunlar da aşağıdakılardır: üstünlüyə malik olma prinsipi, vergilərin imkan çərvisində ödənilməsi prinsipi, vergilərin hazırlanmasının şəffavlığı və sadəliyi prinsipləri.

A. Smitdən sonra müasir maliyyə elminin əsasını qoyanlardan biri olan rus statistiki və İqtisadçısı, A.Smitin davamçısı olan N.I. Turgenyev «Vergi nəzəriyyəsinin təcrübəsi» kitabında göstərir ki, «əgər vətəndaşlar dövlət üçün heç nə etməzlərsə, dövlət də vətəndaşlar üçün heç nə edə bilməz». O, vergi dərəcəsinin vətəndaş və sahibkar üçün ədalətli həddini xalqın təhsil səviyyəsi ilə əlaqələndirirdi. N.I. Turgenyevin dediyinə görə, «xalqın təhsil səviyyəsi nə qədər yüksəkdirsə, vergi sistemini də bir o qədər təkmil hesab etmək olar». ⁵ [49]

İmkan daxilində ödəmə prinsipi: bəzi İqtisadi ədəbiyyatlarda buna ədalətlik prinsipi deyilir. Bu prinsipə əməl olunmazsa, mövcud vergi sistemini heç də ədalətli hesab etmək olmaz. Həmin prinsip Azərbaycanın ictimai həyatında qabarıq

5- http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_ekono_2216.docx - İbişov Ə. "Vergilərin yaranma tarixi" referat . BBU 2011.

şəkildə özünü biruzə verir. Bu prinsipə görə, ölkənin hər bir vətəndaşı dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsində öz gəlirlərinə və imkanlarına uyğun olaraq iştirak etməlidir. Bariz şəkildə desək, çox gəlirə malik olanlar vergi ödəməkdə çox, az gəlirə malik olanlar isə az iştirak etməlidirlər. Əhali təbəqələrinin gəlir səviyyəsi onların istehlakının xüsusiyyətində də özünü göstərir. Bu prinsipi ilk dəfə alman statistiki E.Engel bir qanunauyğunluq kimi formalaşdırmışdır. [49]

Bu qanunauyğunluğa əsasən, əhali içərisində zəruri istehlak mallarının əldə edilməsinə, öz gəlirinin daha çox hissəsini xərcləməli olurlar. Varlı insanlar isə zəruri istehlak mallarının alınmasına yox, əsasən, zinət əşyalarının əldə edilməsinə daha çox vəsait sərf edirlər. Buradan belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, vergilərin artırılması varlı təbəqəni bəzi bahalı əşyaların alınmasından məhrum etdiyi halda, yoxsul təbəqələri zəruri həyat vasitəsi olan istehlak əşyalarının alınmasından məhrum edir, onların normal yaşamasını daha da çətinləşdirir. Engelin göstərdiyi bu qanunauyğunluğun rasionallığı ondadır ki, həqiqətən də zinət əşyalarından tutulan vergi məbləği ilə zəruri istehlak əşyalarından tutulan vergi məbləği arasında fərq mövcuddur. Məsələn, ayda 10 milyon manat gəliri olan şəxsdən 500 min manat vergi tutmaq onu yaşayış vasitələrindən və digər ən zəruri həyati tələbatların ödənilməsindən məhrum edə bilməz. Lakin aylıq gəliri 50 min manat olan şəxsdən 5 min manat vergi tutulduqda, bu şəxsin biznes işi və yaşayış vəziyyəti çox çətinləşər, çünki istehlakçılar öz gəlirlərini ilk növbədə ən zəruri istehlak mallarının alınmasına, sonra isə qalan gəlir hissəsini digər malların alınmasına sərf edir. Bu prinsip ədalətli və rasionallıq prinsipidir. Lakin iş bundadır ki, hələ də ayrı – ayrı şəxslərin vergi ödəmək imkanları elmi cəhətdən tam dəqiqliklə hesablanmamışdır. Bu çatışmazlıq fiziki şəxslərin əmlakına qoyulan vergilərin tutulması zamanı daha aydın görünür. Burada ədalətlik prinsipini tam bərpa etmək üçün yaxşı olardı ki, imkanlı fiziki şəxslərin əmlakına onun dəyərindən asılı olaraq mütərəqqi dərəcə ilə vergiyə cəlb edilsin. Lakin burada inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi vergiyə cəlb etmə zamanı vergiyə cəlb olunmayan sosial – minimal həddi müəyyən edilməlidir. Ona görə də həmin roblemi həll etmək və vergiqoymanı düzgün tənzimləmək üçün bələdiyyə (yerli

hakimiyyət) orqanları yerlərdəki tikililər barəsində daha çox informasiyaya malik olduqları üçün həmin sosial – minimal həddin onların özləri tərəfindən təyin edilməsi daha məqsədəuyğun olardı.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində daha yüksək rol oynayan vergiqoymanın özünün tənzimlənməsində əsas prinsiplərdən biri də vergilərin hesablanması şəffaflıq və sadəlik prinsiplərinin gözlənilməsidir. Həmin prinsiplərin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, vergi sistemi mürəkkəb, anlaşılmaz olmayaraq, sadə tədbirlərə əsaslanmalıdır. Vergilərin hesablanması işində sadəlik, şəffaflıq hökm sürməlidir və nəzarət orqanlarının fəaliyyəti az xərclə həyata keçirilməlidir. Əgər vergi sistemində şəffaflıq və sadəlik prinsipi təmin edilməzsə, onda ölkədəki qanunlardakı anlaşılmazlıqlar nəticəsində bəzi xoşagəlməz hallar, sosial gərginliklər meydana çıxıb bilər, İqtisadiyyatın tənzimlənməsi işi isə az səmərəli olar. Hazırda ölkəmizdəki vergiqoymanın təşkili prinsipləri inkişaf etmiş bazar İqtisadiyyatlı ölkələrin təcrübəsinə əsaslanır. Lakin, büdcə vergi sistemindəki çatışmazlıqlar vergiqoymanın təşkili prinsiplərində çatışmazlıqlardan xəbər verir. Bizim fikrimizcə, vergiqoymanın prinsipləri işlənilib hazırlanan zaman respublika İqtisadiyyatının və ölkənin milli xüsusiyyətləri, sahələr arasındakı nisbətlər və onların inkişaf mərhələsi kimi amillər nəzərə alınmalıdır. Vergiqoymanın ədalətlik prinsipinin inkişafında və reallaşdırılmasında ölkədə tətbiq olunan Vergi Məcəlləsinin rolu çox böyükdür. Belə ki, qüvvədə olan vergi məəcəlləsinin Vergi sistemi və vergiqoymanın prinsiplərinin praktiki baxımdan reallaşdırılmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sözünl əsl mənasında aparılan vergi islahatları və Vergi Məcəlləsinin özü bilavasitə ədalətlik prinsipinə əsaslanmalıdır, ayırmaların hesablanması gələcək dövrün xərclərinin uçotu, kreditə görə faizin və s. uçotun yeni qaydaları müəyyən edilməlidir. ⁶ [49]Lakin bu vergi sistemində, mühasibat uçotunda və maliyyə menecmentində dəyişiklikləri uyğunlaşdırmaq həmişə mümkün olmadığından, vergi yükünün müxtəlif variantlarını qiymətləndirmək

6- http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_ekono_2216.docx - İbişov Ə. "Vergilərin yaranma tarixi" referat . BBU 2011.

üçün vergi məcəlləsi ilə yanaşı xərclərin tərkibi haqqında qanunun qəbul edilməsi də məqsədəuyğundur. Vergilərin tənzimləyici təsiri bunlardan çox asılı olur.

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, dövlətin fiskal siyasətində ən mühüm sistemləşdirilmiş qanunvericilik aktlarından biri kimi hüquqi və fiziki şəxslərin müxtəlif səviyyəli büdcələrə icbari ödənişlərinin hüquqi əsaslarını və şərtlərini müəyyən edilməsidir. Bu zaman məcəllənin konsepsiyası, onun maddələrinin əsaslandırılması, ölkədə formalaşmış İqtisadi fikirlərin kamilliyini, məhsuldar qüvvələrin inkişaf səviyyəsini və istehsal münasibətlərinin vəziyyətini xarakterizə edir. Bu qanunların toplusu olan Vergi Məcəlləsi iki hissədən ibarətdir: ümumi və xüsusi hissələr. Bunlar hər ikisi İqtisadiyyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkədə vergi sistemi dedikdə, Vergi Məcəlləsinə uyğun tətbiq olunan bütün vergi növlərinin məcmusu başa düşülür. Belə ki, dövlət quruculuğunun inkişafı və formalaşmasının dəyişməsi həmişə vergi sisteminin yenilənməsi ilə müşayiət olunur. [30]

Yuxarıda deyilənlərdən də göründüyü kimi, vergi sistemi ilə Vergi Məcəlləsi arasında yaxınlıq mövcuddur. Belə ki, Vergi Məcəlləsi dedikdə, hər şeydən əvvəl, vergi sistemini təkmilləşdirmək, vergilərin legitimliyinin əsas məsələlərini tənzimləmək və vergi hüququnun ən başlıca problemlərinin həllinə kompleks yanaşmanı təmin etmək üçün sistemləşdirilmiş qanunvericilik aktı başa düşülür. Daha doğrusu, vergi sistemi ümumilikdə götürüldükdə, qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinin xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir və vergilərin növlərini, prinsiplərini, onların tətbiq edilmə üsullarını, dərəcələrini, vergi nəzarətinin həyata keçirilməsini və eləcə də vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyətə cəlb edilmə üsullarını əks etdirir. Bütün bunlar isə vergilərin tənzimləyici rolunu müəyyən edir.

Dünya ölkələrinin vergi sistemləri müəyyən prinsiplərə uyğun olaraq formalaşırlar. Onların bəziləri vergi münasibətlərinin əsasını məkan və zamandan asılı olmayaraq müəyyənləşdirirlər. Digərləri isə vergi sistemlərinin qurulması və fəaliyyət göstərməsinin əsaslarını konkret ölkə və konkret tarixi şəraitlə müəyyənləşdirirlər. [29]

Ona görə də vergiqoymada əsas problemlərdən biri də müasir şəraitdə respublikamızın vergi sisteminin əsas prinsiplərinin müəyyən edilməsidir ki, buraya da aşağıdakılar daxildir:

- hər bir hüquqi və fiziki şəxs mövcud qanunvericiliyə əsasən vergi ödəməlidir; vergilər cəmiyyətin və dövlətin inkişafının maliyyə təminatı məqsədi ilə tətbiq edilir;

- vergilər siyasi, ideoloji, etnik və digər kateqoriyalardan asılı olmayaraq tətbiq edilir;

- vahid İqtisadi siyasətə, məkana və Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminə zidd olan vergilər tətbiq edilə bilməz. Bu qaydaları pozan fiziki və hüquqi şəxslər cinayətə yol vermiş olurlar.

Hazırda ölkəmizdə tətbiq edilən vergi sisteminin prinsipləri dərin məzmunlu olmaqla, həm klassik fikirlərə, həm də beynəlxalq təcrübəyə əsaslanır. Vergi sisteminin müasir prinsiplərinin heç biri dini və milli ayrıseçkiliyə yol vermədən yalnız vahid İqtisadi amillərə əsaslanır. Halbuki, bəzi inkişaf etmiş və humanist hesab etdiyimiz ölkələrdə vergitutma və əmək haqqının hesablanmasında milli və etnik, dini baxımdan ayrıseçkiliyə yol verilir. Bir misal olaraq, Almaniyanın, Avstriyanın, Baltikyanı ölkələrin, ABŞın bəzi ştatlarındakı və s. vəziyyəti göstərə bilərik [8,11].

1.2 Vergitutmanın nəzəri-metodoloji əsasları.

Müasir şəraitə uyğun, səmərəli təşkil olunmuş və dəqiq fəaliyyət göstərən vergi sistemi İqtisadiyyatın inkişafında güclü stimül rolu oynamaqla, ölkənin bir çox sosial – İqtisadi problemlərinin həllinə kömək edir.

Belə ki, respublikadakı iri biznesin və fərdi şəxslərin əmanətlərinin investisiyaya yönəldilməsinə şərait yaratmaqla yeni iş yerlərinin açılması və işsizliklə mübarizə aparmaqda mühüm rol oynayır. Elmi – texniki tədqiqat işlərinin, fundamental tədqiqatların stimullaşdırılması yolu ilə respublikada istehsal olunan məhsulların rəqabətliliyinin təmin edilməsi və proteksionist siyasəti

yeritməklə kapitalın sahə və ərazi axımını təmin edir. Bundan başqa, xarici kapitalın iştirakı ilə müştərək müəssisələrin yaradılmasını təmin etmək və əhalinin bütün təbəqələrinin sosial tələblərinin ödənilməsinin təmin edilməsinə şərait yaradır.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkədə tətbiq edilən vergi məzənnəsi cəlb olunma vahidindən tutulan vergi ölçüsüdür. Vergi praktikasında tətbiq olunan məzənnələr müxtəlifdir. Onlar vergilərin növündən və aparılan vergi siyasətinin məqsədlərindən asılıdır. Təcrübədə progressiv, proporsional, regressiv və digər analogi məzənnələr fərqləndirilir. Vergilərin hesablanması texnikasından asılı olaraq ortahesablı, ortaçəkili, yuvarlaqlaşdırılmış məzənnələr vardır. Bəzi vergi metodikaları vergilərin hesablanmasında xüsusi imkanların tətbiq edilməsinə əsaslanır: pilləli, sürüşkən, progressiv və s. Onlarda vergi məzənnələri cəlb olunma obyektinin və vahidinin dəyişməsi ilə bağlıdır. ⁷ [49]

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı üçün əlavə dəyər vergisinin (ƏDV) xüsusilə mühüm əhəmiyyəti var. Onun dərəcəsinin səviyyəsini respublikamız üçün bir çox cəhətdən normal hesab etmək olar. Bütün ölkələrdə mövcud sosial – İqtisadi sistemdə vergilər xüsusi yer tutur, dövlət qarşısında duran vəzifələrin yerinə yetirilməsində, ölkənin daxili və xarici təhlükəsizliyinin qorunmasında, maarifin, səhiyyənin və digər sahələrin infrastrukturunun inkişaf etdirilməsində vergi sistemi iki cəhətdən mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

1) həmin məqsədlərə nail olmaq üçün büdcə vəsaiti fondlarının formalaşmasında;

2) bu sahələrin inkişaf etdirilməsinin stimullaşdırılmasında, əhalinin bunun üçün həvəsləndirilməsində. [49] Bu məsələlərin həlli vergi sisteminin xüsusiyyətlərindən, onun dərəcələrindən hərtərəfli asılı olur. Dövlət vergi mexanizminin xüsusiyyətlərini elə seçməli, onun işini, vergi intizamını elə tənzimləməlidir ki, həm xəzinənin gəlir hissəsi təmin olunsun, həm də istehsal və qeyri – istehsal (sosial – İqtisadi) sahələrin inkişafı həvəsləndirilsin; bütün hüquqi

7- http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_ekono_2216.docx - İbişov Ə. "Vergilərin yaranma tarixi" referat . BBU 2011.

və fiziki şəxslərin öz biznes işini inkişaf etdirməklə yanaşı, ədalətli prinsiplər əsasında vergilər ödənilsin və həm də onların vergidən yayınmasının qarşısı alınsın.

Ölkə büdcəsinin formalaşması və qarşıda duran vəzifələri həll etmək üçün dövlətin düzgün siyasəti mühüm rol oynayır. Belə ki, dövlət öz fəaliyyəti nəticəsində ölkənin sosial – İqtisadi və müdafiə xarakterli problemlərin həlli tədbirlərini maliyyələşdirmək üçün büdcəyə kifayət qədər pul vəsaitinin toplanmasını təmin edir. Ölkənin İqtisadi strukturunun formalaşdırılması zamanı İqtisadiyyatın sosial yönümlü olması üçün lazımi struktur dəyişikliklərini həyata keçirir. Bundan başqa, işgüzarlıq və sahibkarlıq işini stimullaşdırmaq, investisiyaların artması üçün maddi maraq yaradılması məqsədilə vergi mexanizminin və vergi sisteminin tənzimlənməsi işində lazımi təkmilləşdirmələr aparır [6,8,12].

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, hər bir verginin nisbətən az, lakin vergilərin çoxnövlü olması daha münasib bir formadır. Doğrudur, uçot işində bu çoxnövlülük müəyyən çətinliklər yaradır, lakin sosial ədalət prinsipində və kəmiyyətə az olmasında daha əlverişli olmaqla, öz kəmiyyəti ilə narazılıq yaratmır, verginin ağırlığı daha geniş tədiyəçilər üzərinə düşür, bununla da vergi yükü nisbətən azalmış olur.

Vergi sisteminin və vergi siyasətinin mühüm amillərindən biri də optimal vergi yükünün seçilməsindən ibarətdir. Bu sahədə dünya vergi təcrübəsinin istifadə etdiyi «Laffer əyrisi»nin tələblərini yada salmaq diqqətəlayiqdir. XX əsrin ikinci yarısında prof. A.Laffer tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bu riyazi qaydaya əsasən, vergi dərəcələrinin yalnız müəyyən həddə qədər yüksəldilməsi daxilolmaların artmasına imkan verir, bu həddin keçilməsi isə vergi daxilolmalarının azalmasına, bunun zorla çoxaldılması cəhdləri meydana çıxır, bu da öz növbəsində sosial gərginlik, narazılıqlar yaranmasına səbəb olur. ⁸ [46]

8- http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf - Yusifova U.Z. “Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

Keçid İqtisadiyyatı şəraitində vergi sisteminin formalaşması və təkmilləşdirilməsi elə istiqamətdə aparılmalıdır ki, ölkəmizdə bərqərar olan bazar İqtisadiyyatı sisteminin möhkəmlənməsinə xidmət göstərsin. Başqa sözlə, vergi sisteminin sosial – İqtisadi aspektinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi azad sahibkarlıq sisteminin möhkəmlənməsinə və təkmilləşdirilməsinə xidmət göstərməlidir. Çünki sahibkarlıq fəaliyyəti bu sistemin əsasını, bu fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələr, kəndli (fermer) təsərrüfatları, müştərək və xarici investisiyalı müəssisələr, bircalar bu sisteminin atributiv elementləri hesab olunur. Ölkədəki vergi sistemi onların fəaliyyətini stimullaşdırmalı, yeni yaradılan müəssisələrdə keyfiyyətli məhsul istehsalına, lazım gəldikdə çeşidlərin dəyişdirilməsinə, yaxud genişləndirilməsinə İqtisadi stimula yaratmalıdır. Bu sahədə respublikamızdakı münasib orqanların istifadə edə bilməsi üçün geniş dünya təcrübəsi mövcuddur.

Hazırkı dövr üçün səmərəli hesab olunan vergi sisteminin mühüm mexanizmlərindən biri də vergilərin müxtəlif əlamətlərinə, xarakterik xüsusiyyətlərinə və növlərinə görə qruplaşdırılması, yaxud təsnifləşdirilməsidir. Vergilərin təsnifləşdirilməsi vergiyə cəlb olunmanı universallaşdırmaq, onu müqayisəli təhlil aparmaq məqsədi ilə dünya təcrübəsinə uyğunlaşdırmaq üçün vacib şərtidir. ⁹ [46]

Dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, vergilər hər bir ölkənin İqtisadiyyatının tənzimlənməsində mühüm alət kimi çıxış edir. Vergiqoyma və alınması prosesində vergiqoyma obyektinin xüsusiyyətləri nə qədər düzgün nəzərə alınarsa, vergi və onun dərəcələri, ağırlığı əmlaka, gəlirə və s. nə qədər uyğun qoyularsa, onun yığılması və sosial nəticələri də o qədər müsbət olar, etiraz doğurmaz. Məsələn, ABŞ – da bu amilləri nəzərə alaraq, 1986 – cı ildə ölkə tarixində ən radikal vergi islahatı keçirildi ki, bu da o vaxta qədər mövcud olan vergi sistemindəki haqsızlıqları aradan qaldırdı. Çünki həmin əvvəlki sistemə əsasən varlıqların müəyyən hissəsi müxtəlif hüquqi fəndlərdən istifadə edərək, vergi

9- http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf - Yusifova U.Z. “Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

ödəməkdən boyun qaçırırdı. Göründüyü kimi, cəmiyyətdə vergisiz normal yaşamaq mümkün olmadığı kimi, verginin cəmiyyətdəki və İqtisadiyyatdakı tənzimləyici rolunu təkmilləşdirmədən, onu mövcud şəraitə gətirdikdə daha adekvat etməkdən də keçinmək olmaz. ABŞ kimi böyük dövlətin təcrübəsi də bunu bir daha sübut edir.

Rus İqtisadçısı A.S. Bulatov yazır ki, «Vergilərin tənzimləyici rolunun təkmilləşdirilməsi isə vergi dərəcəsinin, vergi yükünün (və növlərinin) konkret obyektə uyğunluğunun təmin edilməsini tələb edir. Bu tənzimləmə eynilə ikili vergiqoymaya da aiddir. Bir çox ölkələrin - ABŞ, Kanada, Yaponiya, Böyük Britaniya, Rusiyanın bu sahədəki təcrübələri daha çox ibrətamizdir».

Vergilərin tarixi vəziyyətin tarixi qədər qədimdir. İngilis iqtisadçısı S.Parkinsonun sözləri ilə desək «Vergitutma dünyanın özü qədər qədimdir. Onun ilk forması hər hansı bir yerli hökmdarın çayın mənsəbinə, iki çayın qovuşduğu yerə və ya dağ keçidinə sədd çəkdiyi və tacir və səyyahlardan keçib getmək üçün haqq aldığı zaman yaranmışdır».

Məğlub edilmiş xalqdan bac-xərac alınmasını vergitutmanın ilk forması hesab etmək olar. Dinc dövrlərdə isə vergitutmanın ilk forması qurban verilməsi şəklində olmuşdur. Qurban verilməsi əslində könüllü olmasına baxmayaraq qeyri-rəsmi olaraq məcburi xarakter almışdır. [49]

İlk mütəşəkkil vergi sistemi Qədim Romanın vergi sistemidir. Roma vətəndaşları öz əmlaklarına və ailə vəziyyətlərinə görə təqdim etdikləri ərizəyə əsasən vergiyə cəlb olunurdular. Göründüyü kimi bu ərizə hal-hazırda tətbin edilən gəlir haqqında bəyannaməni xatırladır. Romada əsas dövlət vergisi olan torpaq vergisi ilə yanaşı daşınmaz əmlak, qullar, mal-qara və digər obyektləri də vergiyə cəlb edirdilər. Dövriyyə vergisi – 1%, qullarla ticarətdən dövriyyə vergisi – 4%, vərəsəlik vergisi – 5% miqdarında idi.

Sonrakı dövrlərdə bütün ölkələrdə ən geniş yayılmış vergi növləri torpaq vergisi, tikililərə görə vergi, aksizlər, kommunal və yerli vergilər idi. İngiltərədə torpaq sahibləri gəlirlərinin 10%-i həcmində vergi ödəyirdilər. Rusiyada isə torpaq

keyfiyyətinə və yerləşdiyi əraziyə görə dərəcəyə bölünürdü. Zadəganlar 20-25%, ruhanilər isə 40-45% vergi ödəyirdilər.[7.]

Verginin dövlət büdcəsinin əsas gəlir mənbəyinin olmasının tarixi 200 ildən artıq deyildir. XIX əsrdən başlayaraq vergilər dövlət büdcəsinin gəlirlərinin əsas mənbəyinə çevrildi: məsələn, 1880-cı ildə Böyük Britaniyada vergilər dövlət büdcəsinin 91%-ni, Rusiyada 81%-ni, 1906-1910-cu illərdə ABŞ-da 91,2%-ni təşkil edirdi.

Əsrin əvvəllərində vergi ödəmələrinin 70-80%-ni dolayı vergilər təşkil edirdisə, dövlət tədricən ölkənin iqtisadi inkişafını nizamlama vasitəsi kimi birbaşa vergiləri də inkişaf etdirmək məcburiyyəti ilə üzləşirdi. Yalnız I Dünya Müharibəsindən sonra elmi cəhətdən əsaslandırılmış vergi islahatları həyata keçirilməyə başlandı.

XIX əsr və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olmuş vergilər – birbaşa vergilərdən, rüsumlardan və aksizlərdən ibarət idi. Vergilər haqqında qanunlar yerli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla mərkəzdən verilir. Həmin dövrdə vergi sistemi dövlət vergilərindən və yerli vergilərdən ibarət idi. Dövlət vergilərinə – dövlət torpaq vergisi daşınmaz əmlakdan vergi, ticarət və sənaye vergisi, pul kapitalın vergilər və aksiz vergiləri aid edilirdi. ¹⁰ [46]

Elmi cəhətdən əsaslandırılmış vergi nəzəriyyələri XVII əsrdən sonra formalaşmağa başlamışdır. İlk vergi nəzəriyyələrindən biri, «mübadilə nəzəriyyəsidir» bu nəzəriyyənin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, vətəndaşlar asayişin gözlənilməsi, xarici müdaxilənin qarşısının alınması və s. ilə bağlı xidmətləri vergilər vasitəsi ilə dövlətdən alırlar. Bu nəzəriyyənin başqa bir variantı «atomistik nəzəriyyə»dir. Onun nümayəndələri S.P.Voban və Ş.L.Munteskye olmuşlar. Bu nəzəriyyəyə görə vergi vətəndaşlarla dövlət arasındakı müqavilənin nəticəsidir, belə ki, vətəndaş özünün mühafizəsi, müdafiəsi və s. xidmətlərə görə dövlətə pul keçirir. Heç kim nə vergilərdən, nə də dövlətin göstərdiyi xidmətlərdən imtina edə bilməz. Belə mübadilə ona görə əlverişlidir ki, ən bacarıqsız dövlət öz

10- http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf - Yusifova U.Z. "Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

təbələrini onların özlərini müstəqil surətdə müdafiə etmələrindən daha etibarlı müdafiə edir.

Klassik vergi nəzəriyyəsi daha yüksək nəzəri səviyyəyə malikdir və ingilis iqtisadçıları Adam Smit və David Rikardonun adları ilə bağlıdır. A.Smitin vergitutmaya dair nəzəri baxışları onun «Xalqların sərvətinin təbiəti və səbəbləri haqqında tədqiqat» adlı kitabında əks olunmuşdur. O yazırdı ki, hər bir vətəndaş öz gəlirlərinə uyğun surətdə dövlətin saxlanılmasında iştirak etməlidir. Dövlət mülkiyyət hüququnu qorumaqla bazar iqtisadiyyatının inkişafını təmin etməlidir. Bu funksiyaların yerinə yetirilməsi üçün dövlətə zəruri miqdarda vəsait lazımdır ki, onun da əsas mənbəyi vergilərdir. Hər bir şəxsin ödəməli olduğu verginin məbləği, ödənilmə müddəti qabaqcadan dəqiq müəyyən olunmalıdır. Belə olmadıqda vergi ödəyicisi vergi yığının hökmü altına düşür və vergi yığan bundan öz şəxsi mənfəətini güdməklə istifadə edir. vergilər hər bir vergi ödəyicisi üçün əlverişli olan vaxtda tutulmalıdır. [46]

D.Rikardo qeyd etmişdir ki, «Vergi hər hansı bir ölkənin sənaye və torpağından əldə edilən gəlirin dövlət sərəncamına verilən hissəsidir. Bu hissə nəticədə həmişə millətin kapitalı və ya gəlirindən ödənilir».

İngilis iqtisadçısı Con Meynard Keynsin adı ilə bağlı olan Keyns nəzəriyyəsi klassik nəzəriyyənin tam əksidir. Bu nəzəriyyənin əsas məğzi ondan ibarətdir ki, vergilər iqtisadiyyatı tənzimləmənin əsas cəhətidir. «Məşğulluq, faiz və pulların ümumi nəzəriyyəsi» kitabında Keyns göstərir ki, tam məşğulluq şərti daxilində iqtisadi artım pul yığımlarından asılı olur. Tam məşğulluğa nail olmaq isə praktiki olaraq mümkün deyil. Belə olan halda yığımlar iqtisadi artıma əngəl törədirlər, çünki istehsal qoyulmur və passiv gəlir mənbəyinə çevrilirlər. Bu mənfəətəni aradan qaldırmaq üçün artıq yığımları vergilərin köməyi ilə almaq lazımdır. [46]

50-ci illərdə Cikaqo Universitetinin iqtisadiyyat professoru Miltan Fridman tərəfindən irəli sürülən monetarizm vergi nəzəriyyəsi pulun kəmiyyət nəzəriyyəsinə əsaslanırdı. Onun fikrinə görə iqtisadiyyatın tənzimlənməsini pul dövriyyəsi vasitəsi ilə həyata keçirmək olar. Bu zaman vergilər çox da əhəmiyyətli

rol oynayırlar. Vergilər digər mexanizmlərlə bərabər pul dövriyyəsinə təsir göstərirlər. Vergilər vasitəsi ilə artıq pul kütləsi dövriyyədən çıxarılır.

70-80-ci illərdə Amerika alimi Koliforniya Universitetinin professoru A.Lafferin büdcə konsepsiyası daha geniş yayılmışdı. Təklif iqtisadiyyatı adlanan bu nəzəriyyəyə görə yüksək vergitutma sahibkarlıq və investisiya fəaliyyətinə mənfi təsir göstərir və son nəticədə vergi daxil olmalarının həcmnin azalmasına səbəb olur. İqtisadiyyatda daha tez-tez müraciət edilən, lakin hələ də öz həllini tapmamış əsas problem vergilərin səviyyəsi ilə dövlətin real gəlirləri arasındakı nisbət məsələsidir. Bu problemin həlli Liaffer əyrisi adlanan və vergi dərəcələri ilə vergi daxilolmalarının həcmi arasındakı asılılığı əks etdirən əyrini meydana gətirdi.

Gəlirdən büdcəyə tutulmalı olan verginin son həddini Laffer 30 faiz səviyyəsində hesab edir. Gəlirdən tutulan vergi dərəcəsi 40-50 faiz olduqda isə, Lafferə görə iqtisadi fəallıq aşağı düşür, bu isə vergi daxilolmalarının ümumi İlk dəfə olaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2000-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi müfəttişliyinin bazasında dövlətin vergi siyasətinin, həyata keçirilməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin və digər daxilolmaların vaxtında və tam yığılmasını təmin edən və bu sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı – Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi yaradılıb. Vergi Məcəlləsi Milli Məclisdə geniş müzakirə olunaraq 2000-ci ilin iyul ayında qəbul edilib və 2001-ci il yanvar ayının 1-dən etibarən qüvvəyə minib.¹¹ [46]

1.3 Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin formalaşması xüsusiyyətləri.

Dünyada gedən bohran proseslərinə və bir sıra aparıcı ölkələrdə iqtisadi artım sürətinin aşağı düşməsinə baxmayaraq, çevik və işlək mexanizmlər üzərində qurulmuş uğurlu fəaliyyət nəticəsində son illər iqtisadi artım tempinə görə lider mövqedə olan milli iqtisadiyyatımızda, çox az ölkələrin nail olduğu, artıq nümunə göstərilən yüksək dayanıqlıq və sabitlik təmin edilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı, xüsusilə, real sektora xarakterik olan yüksək artım tempi və aparılan islahatlar müasir dövrdə də vergi sisteminin inkişafına təkan vermiş, gələcək inkişaf üçün yeni perspektivlər və imkanlar müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd

11- http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf - Yusifova U.Z. "Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

olunan istiqamətlərin həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin normativ-huquqi bazası yaradılmışdır ki, bu da aşağıdakı prinsiplər rəhbər tutulmaqla həyata keçirilir:

1. Butun təsərrüfat subyektlərinin və vətəndaşların qanun qarşısında hüquq bərabərliyi;
2. Vergi ödəyicilərinin bəzi kateqoriyalarına verilən vergi imtiyazlarının qanunla təsdiq olunması;
3. Vergi siyasətinin sabitliyi və ardıcılığı;
4. Vergi yığımında şəffaflığın təmin olunması;
5. Mütərəqqi vergitutma formalarına üstünlük verilməsi;
6. Vergi xidməti orqanlarının qeyri-qanuni hərəkətlərinə yol verilməməsi¹²

[45] Azərbaycanda innovasiyaların dəstəklənməsi siyasəti və iqtisadiyyatın strukturunun formalaşması cərcivəsində vergi sisteminin stimullaşdırıcı rolu artırılmalıdır. Qarşımızda duran çox ciddi vəzifələrdən biri də bundan ibarətdir ki, yaxın illərdə budcənin cari xərcləri əsasən vergi daxilolmaları hesabına ödənilməli, neft fondundan transfertlər isə yalnız irimiqyaslı investisiya layihələrinə yönəldilməlidir. Lakin bu, vergi yukunun artması hesabına deyil, iqtisadi artım templərinin yüksəldilməsi, iqtisadi inkişafı stimullaşdıran vergi inzibatchılığının və sahibkarlarla tərəfdaşlıq münasibətlərinin, eləcə də vergi nəzarətinin gücləndirilməsi nəticəsində vergitutma bazasının genişləndirilməsi hesabına olmalıdır. Ölkədə vergilərə cəlb edilməli xeyli potensial mövcuddur [8,12].

Transfert qiymətlərinin formalaşması kimi həssas bir sahə üzərində vergi nəzarətinin tətbiqi istiqamətində araşdırmalar aparılmalıdır. Nağdsız ödəmələrin inkişafına dəstək gücləndirilməlidir. Nağdsız ödənişlərin həcmnin artırılması vergitutma bazasının əhəmiyyətli şəkildə genişlənməsi ucun mühüm mənbələrdən biridir və Azərbaycanda bu sahə yaxın zamanlarda qabaqcıl Avropa ölkələrində mövcud olan səviyyəyə çatdırılmalıdır. Ölkənin iqtisadi inkişafı istiqamətində mühüm amil hesab olunan rəqabətqabiliyyətli iqtisadi sistemin formalaşması

12- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

yalnız adekvat vergi siyasətinin, təkmil vergi qanunvericiliyinin, əlverişli vergi muhitinin və səmərəli vergi nəzarəti mexanizmlərinin yaradılması nəticəsində mümkündür. Muasir dövrdə dünya ölkələrinin vergi sahəsində həyata keçirdikləri islahatları öyrənmədən, yenilikləri tətbiq etmədən vergi inzibətçiliğini səmərəli qurmaq və sahibkarlıq subyektlərinə xidmətin səviyyəsini yüksəltmək mümkün deyildir. Bu məqsədlə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

□ Vergi sisteminin normativ-huquqi bazasının daha da təkmilləşdirilməsi və vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması. Hazırda respublikamızda tətbiq edilən Vergi Məcəlləsi vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergilərin legitimliyinin əsas məsələlərinin tənzimlənməsi, vergi hüququnun başlıca problemlərinin həllinə kompleks yanaşmanın təmin edilməsi üçün sistemləşdirilmiş qanunvericilik funksiyasını tələb olunan səviyyədə yerinə yetirsə də, o hələ yenə də iqtisadi modelin hədəflərinə uyğun təkmilləşdirilməlidir.¹³ [45]

□ Vergi sisteminin daha da sadələşdirilməsi.

Bu məqsədlə aşağıdakı məsələlərin reallaşdırılması nəzərdə tutulur:

o sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;

o inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsindən istifadə olunması;

o ölkə ərazisində sabit və vahid vergi sisteminin qurulması, vahid vergi məkanı cərcivəsində onun bütün unsurlərinin qarşılıqlı təsir mexanizminin müəyyən edilməsi; [45]

o vergilərin sayının və ümumi vergi yükünün azaldılması, vergi ödənişlərinin həcmnin müəyyən edilmə qaydalarının sadələşdirilməsi, bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi;

o vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibət qaydalarının kodlaşdırılması, vergi pozuntularına görə məsuliyyət sisteminin təkmilləşdirilməsi;

13- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

o vergi xidməti və vergi inzibətçılığı sahələrində stimullaşdırma metodlarının tətbiqi.

- Yüksək səviyyədə vergi səmərəliliyinin təmin edilməsi. [45]

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Dünyanın iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində vergi sisteminin inkişafının başlıca prioritetlərindən və əsas istiqamətlərindən asılı olaraq vergiqoyma prosesini tənzim edən başlıca normaların tətbiqinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

- Sürətli amortizasiya siyasəti.

Yeni standartlara əsasən amortizasiya ayırmalarının 3 metodu var. Bunlar düz xətt metodu, azalan qalıq metodu və maşın saati metodudur. Amortizasiya ayırmaları barədə Vergi Məcəlləsində olan metod azalan qalıq metodudur.

- Vergi kreditlərinin təqdim edilməsi.

Beynəlxalq təcrübədə vergi güzəştlərinin istisnalar, çıxımlar və vergi krediti novlərindən istifadə edilir. Vergi krediti vergi dərəcəsinin və ya məcmu verginin azaldılmasına yönəldilmiş güzəştlərdir.

- Regionlarda vergi güzəştlərindən aktiv istifadə edilməsi. [45]

Bu prinsip əsasən bölgələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələrə şamil edilməsi ucun nəzərdə tutulur. Adətən, verilmə məqsədlərindən asılı olaraq, vergi güzəştlərini iki əsas qrupa bölmək olar. Birinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri sosial məqsəd daşıyaraq vergi ödəyicilərinin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, ikinci qrupa daxil olan vergi güzəştləri isə stimullaşdırıcı xarakter daşıyaraq müəyyən fəaliyyət novunun və ya sahəsinin inkişafının təmin edilməsinə yönəldilir. Məlumdur ki, vergi siyasətinin həyata keçirilməsinin səmərəli vasitələrindən biri vergi güzəştləridir. Bu onunla əlaqədardır ki, tələb olunan şərtlərə cavab verən hər bir fiziki və hüquqi şəxsə vergidən tam və ya qismən azad olma hüququ verilə bilər. Dövlət vergi ödəyicilərinə bu və ya digər vergi güzəştlərini verərkən ilk növbədə vergi tənzimlənməsinin müxtəlif iqtisadi proseslərə təsirinin gücləndirilməsi nəzərə alınmalıdır [13,14].

- Kicik müəssisələrdə vergidən qismən və ya tamamilə azad etmə.

Kicik və orta sahibkarlığın inkişafına, onların investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsinə, ölkənin milli sərvətlərinin artırılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradan, özəl sektorun mənafeyinin tarazlığını təmin edən səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması;

Milli iqtisadi inkişaf strategiyasında mühüm rol oynayan vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergitutma bazasının genişləndirilməsi, vergi xidmətinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyi və vergi inzibətçiliğinin müasir tələblər baxımından qurulmasında bir sıra müvəffəqiyyətlərə nail olunmuşdur.

Bu sahədə fəaliyyətin əsas istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- inzibətçiliğın möhkəmləndirilməsi;
- insan resurslarının inkişafı;
- şəffaflığın artırılması.¹⁴ [45]

Fikrimcə, qloballaşan müasir dünyada heç bir vergi xidməti ayrıca işləyə bilməz. Birmənalı qəbul olunmalıdır ki, transmilli kapital, transmilli şirkətlər vergi xidmətlərində daha dəqiq, birgə və operativ əməkdaşlıq, xidmətlərimiz qarşısında duran başlıca vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün məlumat mübadiləsi tələb edir.

“Vergi Məcəlləsinin 2001-ci il yanvar ayının 1-dən tətbiq olundu, sənədin qəbulunda başlıca məqsəd yalnız vahid vergi qanunvericiliyinin formalaşdırılması deyil, həm də vergi yükünün aşağı salınması olub. Məcəllənin 100-dən artıq maddəsi vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması və onların qanuni maraqlarının təmin olunmasına xidmət edir. Sənədin tətbiqi ilə bağlı sonrakı mərhələdə 100-dək əlavə normativ-hüquqi sənəd hazırlanaraq vergi orqanı əməkdaşları və vergi ödəyicilərinin istifadəsinə verilib, əvvəllər tətbiq olunan 13 vergi növündən 9-u Məcəllədə təsbit olunub. Ötən illərdə 31 qanunun qəbulu ilə Vergi Məcəlləsinə 813 bənd üzrə əlavə və dəyişikliklər edilib. Bu zaman vergi yükünün artırılmasına yol verilməyib, vergitutma bazası genişləndirilib. Məcəlləyə

14- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

dəyişikliklərin başlıca məqsədi səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin formalaşmasıdır: «İqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi, yerli istehsalın inkişafının və yeni texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması; qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və institusional potensialın gücləndirilməsi; qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması; ixrac potensialının artırılması; elmi potensialın və innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi; elmtutumlu texnologiyaların inkişaf etdirilməsi; aktiv vergi siyasətinin həyata keçirilməsi nəticəsində əqli mülkiyyətə əsaslanan kreativ iqtisadiyyata keçidə dəstək məsələləri də həmin dəyişikliklərin əsas məqsədini təşkil etmişdir» [8,9].

Vergi Məcəlləsinə elektron auditə mərhələli keçidlə bağlı normaların daxil edilib və mühasibat uçotunun tədricən elektron formada aparılmasına keçid məqsədilə vergi ödəyicilərinin vəzifələri müəyyən edilib: «Bu vəzifələrə mühasibat uçotunun elektron formatda aparıldığı halda, elektron daşıyıcılarındakı məlumatlara birbaşa və ya məsafədən çıxış imkanının yaradılması, mühasibat uçotu sənədlərinin elektron və kağız formada tam oxunaqlı vəziyyətdə 5 ildən az olmayan müddətdə saxlanılması, tələb edilən müddət ərzində sənədlərin və elektron faylların vergi orqanına təqdim olunması məsələlərini daxil etmək olar. Beynəlxalq təcrübədə elektron audit vergi nəzarətinin ən mükəmməl forması kimi müəyyən edilmişdir və belə bir yeniliyin Azərbaycanda da tətbiqi vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasında əməkdaşlığın daha müasir formada qurulmasına imkan verəcəkdir». ¹⁵ [45]

II Fəsil. Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və mövcud vergi sistemi.

15- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

2.1. Vergilərin formaları və vergi sisteminin quruluşu.

Müasir vergi sisteminin yaranma tarixinə, elə də qədim olmayan Azərbaycan Respublikasının vergi sistemində nəzər salmaq. Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi ölkənin təsərrüfat mexanizminin fəaliyyətini təmin edir, dövlətin təxirəsalınmaz ehtiyaclarını maliyyələşdirməyə imkan verir, büdcə kəsirinin artımının qarşısını alır, ümumiyyətlə bazar iqtisadiyyatına keçidin bütün tələblərinə cavab verir.

Müasir şəraitdə respublikanın bazar iqtisadiyyatının tələblərinə əsaslanan vergi sisteminin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- gəlirlərin büdcəyə tam və vaxtında səfərdər edilməsini təmin etmək, əks halda dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olar;
- əhəlinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin yenidən bölüşdürülməsi və formalaşması xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla istehsal və istehlakın həm xalq təsərrüfatı, həm də onun ayrı-ayrı sahələri üzrə tənzimlənməsi üçün şəraitin yaradılması. ¹⁶ [47]

Azərbaycanın müasir vergi sistemi yaradılarkən bir sıra çətinliklərlə üzləşmişdir. Əvvəla o, əsasən fiziki şəxsləri əhatə edən vergi münasibətlərinin zəif inkişafı şəraitində formalaşmışdı. İkincisi, təsərrüfat subyektlərinin vergilərə heç də müsbət olmayan münasibəti ciddi uçot ə nəzarəti tələb edirdi. Üçüncüsü, ölkədə dəqiq vergi siyasəti işlənilib hazırlanmamışdı. Dördüncüsü, ölkədə vergitutma sahəsində elmi məktəb, təcrübə demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Lakin zaman keçdikcə bu çətinliklər tədricən aradan qaldırılmış, ölkənin vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemində uyğunlaşdırılması istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. [47]

Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemində aşağıdakı xarakterik əlamətlər xasdır:

16- (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_ekono_335.doc) - Qocayev M. "Vergi siyasəti və vergi siyasəti" kurs işi. SDU 2009.

-ayrı-ayrı qanunvericilik aktlarına deyil, hüquqi əsasa arxalanır, yəni məcmu ictimai məhsulun bir hissəsinin yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı bütün maliyyə münasibətlərini əhatə edir;

-vergi ödənişlərinə vergi orqanları tərəfindən vahid nəzarət həyata keçirilir;

-vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı kateqoriyaları arasında vergi yükünün ədalətlə bölüşdürülməsini təmin edir;

-xarici ölkələrin təcrübəsinin nəzərə alınması beynəlxalq inteqrasiya proseslərinə qoşulmağa imkan verir;

-Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi digər ölkələrin vergi təcrübəsində işlənilib hazırlanmış prinsiplər nəzərə alınmaqla vergitutmanın klassik prinsipləri əsasında formalaşmışdır;

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən ölkənin vergi sisteminin əsasında aşağıdakı prinsiplər durur:

-vergilər haqqında qanunvericilik vergitutmanın ümumi, bərabər və ədalətli olmasına əsaslanmalıdır;

-vergilər iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmalıdır; [47]

-heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz;

-vergilər siyasi, ideoloji, etnik, konfessional və vergi ödəyiciləri arasında mövcud olan digər xüsusiyyətlər əsas götürülməklə müəyyən edilə bilməz və diskriminasiya xarakteri daşıya bilməz;

-mülkiyyət formasından və ya fiziki şəxslərin vətəndaşlığından və ya kapitalın yerindən asılı olaraq vergilərin müxtəlif dərəcələrinin müəyyən edilməsi qadağandır;

-Azərbaycan Respublikasının vergiləri yalnız Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir, onların dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi Vergi Məcəlləsinə dəyişiklik edilməsi ilə həyata keçirilir; [47]

-heç şəxsin üzərinə Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən vergilərin xüsusiyyətlərinə malik və Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilməyən, yaxud Vergi

Məcəlləsi ilə müəyyən edilən qaydalardan fərqli olaraq müəyyən edilən vergilər ödəmək vəzifəsi qoyula bilməz;

Azərbaycan Respublikasında aşağıdakı vergilər müəyyən edilir və ödənilir:

- Dövlət vergiləri
- Muxtar respublika vergiləri
- Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri)

Dövlət vergiləri dedikdə, Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilən və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində ödənilməli olan vergilər nəzərdə tutulur.

Muxtar respublika vergiləri dedikdə, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq Naxçıvan Muxtar Respublikasının qanunları ilə müəyyən edilən və Naxçıvan Muxtar Respublikasında ödənilən vergilər nəzərdə tutulur. ¹⁷ [47]

Yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri) dedikdə, Vergi Məcəlləsində və müvafiq qanunla müəyyən edilən, bələdiyyələrin qərarlarına əsasən tətbiq edilən və bələdiyyələrin ərazilərində ödənilən vergilər nəzərdə tutulur.

Azərbaycan respublikasının Vergi Məcəlləsinə əsasən xüsusi vergi rejimi tətbiq edilə bilər. Xüsusi vergi rejimi dedikdə, müəyyən dövr ərzində vergilərin hesablanması və ödənilməsinin xüsusi qaydası nəzərdə tutulur.

Dövlət vergilərinə aşağıdakılar aiddir:

- Fiziki şəxslərin gəlir vergisi;
- Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi;
- Əlavə Dəyər Vergisi;
- Aksiz vergisi;
- Hüquqi şəxslərin əmlak vergisi;
- Hüquqi şəxslərin torpaq vergisi;
- Yol vergisi; [47]
- Mədən vergisi;
- Sadələşdirilmiş vergi.

17- (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_ekono_335.doc) - Qocayev M. "Vergi siyasəti və vergi siyasəti" kurs işi. SDU 2009.

Muxtar Respublika vergilərinə Naxçıvan Muxtar Respublikasında tutulan və yuxarıda sadalanan dövlət vergiləri aiddir(yol vergisi istisna olmaqla).

Yerli vergilər aşağıdakılardır:

- Fiziki şəxslərin torpaq vergisi;
- Fiziki şəxslərin əmlak vergisi;
- Yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;
- Bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssə və təşkilatların mənfəət vergisi.

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin əsas xüsusiyyətlərindən biri ayrı-ayrı vergilərin xüsusi çəkilərinin inkişaf etmiş ölkələrin analoji strukturundan fərqli olmasıdır.

Aparılan təhlil göstərir ki, ölkədə istehsal edilmiş ÜDM-un daha az hissəsi gəlir şəklində büdcəyə cəlb edilir ki, bu da müəyyən dərəcədə bazar münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədardır. 2008-2015-ci illər üzrə vergi və tədiyyələrin büdcəyə daxil olması aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 2.1 2005-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsinə vergi daxilolmaları (mln. manat) [41]

Vergi və digər ödənişlər	Daxilolmalar (min AZN)							
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
ƏDV	346 057,5	400 539,2	669 648,9	1169 893,6	1 180 280,6	1 271 462,7	1 387 662,7	1 483 585,3
Aksizlər	121 249,6	164 047,2	330 585,1	395 810,5	417 368,2	452 027,4	417 394, 4	454 642,4
Mənfəət vergisi	356 957,5	1 375 561,6	2 459 184,6	2 863 950,2	1 329 192,5	1 429 824,9	2 133 993,3	2 252 223,2
Mədən vergisi	53 540,1	100 201,6	123 233,1	147 749,5	121 904,4	130 074,4	129 770,0	125 782,7
Torpaq vergisi	15 267,9	18 820,5	27 288,3	30 789,7	26 235,6	35 311,2	35 321,0	30 596,1
Əmlak vergisi	40 436,3	56 253,6	72 759,6	113 225,5	66 168,7	101 811,5	103 867,1	105 087,4
Fiziki şəxslərin gəlir vergisi	319 211,9	412 250,3	596 596,9	637 800,2	581 873,3	590 235,1	715 656,2	812 958,4
Dövlət rüsumu	35 666,5	33 500,2	50 063,2	59 870,7	72 874,5	89 519,1	104 804,8	103 186,3
Yol vergisi	9 023,4	10 338,9	17 144,1	27 365,6	16 462,8	15 168,8	28 095,4	28 655,3
Sadələşdirilmiş vergi	18 824,8	29 694,4	48 106,2	65 654,5	63 573,7	65 525,0	100 425,7	111 423,2
Sair daxilolmalar	111 217,4	115 413,7	154 649,0	234 455,8	237 465,7	111 839,9	318 071,4	517 226,2
Cəmi	1 427 452,9	2 706 282,3	4 549 259,0	5 746 565,8	4 113 400,0	4 292 800,0	5 475 062,0	6 025 366,5

Mənbə: Vergilər Nazirliyinin rəsmi saytı

Büdcənin gəlirlərinin strukturunda vergilərdən daxilolmalar 2000-ci ildə 71,4%, 2001-ci ildə 73,9%, 2002-ci ildə 74,7%, 2003-cü ildə 67,4%, 2004-cü ildə

67,9%. 2005-ci ildə 69,5%, 2006-cı ildə 69,9%, 2007-ci ildə isə 75,2%, 2011-ci ildə 53,4%, 2012-cü ildə isə 39,9% , 2013-cü ildə 37,6 % , 2014-ci ildə 34,8% , 2015-ci ildə isə 36,6 % olmuşdur. [41]

2015-ci ildə vergi daxilolmalarında ayrı-ayrı vergi növlərinin xüsusi çəkisi aşağıda cədvəldə göstərilən kimi olmuşdur:

Cədvəl 2.2 Vergi daxilolmalarında ayrı-ayrı vergi növlərinin xüsusi çəkisi [41]

Vergi növləri	Mln. manat	faiz
əlavə dəyər vergisi	1483,5	24,6
mənfəət vergisi	2252,2	37,3
aksizlər	454,6	7,5
torpaq vergisi	30,5	0,5
əmlak vergisi	105,0	1,7
mədən vergisi	125,7	2,0
fiziki şəxslərin gəlir vergisi	812,9	13,4
sadələşdirilmiş vergi	111,4	1,84
yol vergisi	28,6	0,47
dövlət rüsumu	103,1	1,71
sair gəlirlər	517,2	8,58
Cəmi:	6025,3	100,0

Mənbə: Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi

Vergi sistemini xarakterizə edən göstəricilərdən biri də vergi yüküdür. Vergi yükünü həm vergi daxilolmalarının ümumi daxili məhsula nisbəti, həm də cəmi daxilolmaların ümumi daxili məhsula nisbəti kimi təyin edə bilərik.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi yükü göstəricisinin səviyyəsinin aşağı olmasının əsas səbəblərindən biri də xalq təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin vergi ödəməkdən azad edilməsidir. Məsələn, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı torpaq vergisi istisna olmaqla bütün vergilərdən azad edilib, lakin bu sahədə istehsal olunan məhsulun həcmi ümumi daxili məhsulun tərkibinə daxil edilib. ¹⁸ [47]

Azərbaycan Respublikasının dövlət vergi xidməti Vergilər Nazirliyindən və bilavasitə ona tabe olan ərazi vergi orqanlarından ibarət olan vahid

18- (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_ekono_335.doc) - Qocayev M. "Vergi siyasəti və vergi siyasəti" kurs işi. SDU 2009.

mərkəzləşdirilmiş sistemdir. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin strukturuna N.M.R-nın Vergilər Nazirliyi, Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi, İri vergi ödəyiciləri və xüsusi vergi rejimli müəssisələr ilə iş üzrə Departament, Vergi cinayətlərinin ibtidai araşdırılması Departamenti, Bakı şəhəri Baş Vergilər İdarəsi, Ərazi Vergilər İdarələri, Respublikanın şəhər və rayonları üzrə Vergilər idarələri və şöbələri daxildir.

Vergilər Nazirliyi dövlət idarəetmə orqanları sistemində daxildir və Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə və Hökumətinə tabedir. Vergi xidmətinin mərkəzləşdirilmiş sistem kimi qurulması ölkənin bütün ərazisində vahid vergi siyasətinin keçirilməsinə imkan verir.

Vergilər Nazirliyi aşağı orqanların yuxarı orqanlara təbəçiliyi prinsipi ilə qurulmuş mərkəzləşdirilmiş sistemdir.

Nazirlik və ona təbə olan bütün vergi orqanları hüquqi şəxslərdir, onların hər birinin müstəqil xərclər smetası, bankda cari hesabı, xəbərdarlıq orqanında xəzinə hesabı, Azərbaycan Respublikasının dövlət gerbi təsvir olunmuş möhrü, müvafiq möhür və ştampları, VÖEN-ni vardır.[15]

Vergilər Nazirliyinə vergi orqanları qarşısına qoyulan tələblərin və vəzifələrin yerinə yetirilməsinə şəxsən cavabdeh olan Nazirlik rəhbərlik edir. Onu bu vəzifəyə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti təyin edir. Dövlət vergi xidməti orqanları şaquli təbəçilik prinsipi əsasında fəaliyyət göstərir. Şaquli təbəçilik informasiya mübadiləsinə sürətləndirir və təlimat xarakterli qanunvericik materiallarının vergi orqanları üzrə yayılmasını şərtləndirir.

Milli iqtisadiyyatın inkişafı xeyli dərəcədə ölkədə həyata keçirilən vergi siyasətindən asılıdır. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət çərçivəsində çevik vergi siyasəti həyata keçirilir.¹⁹ [47]

19- (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_ekono_335.doc) - Qocayev M. "Vergi siyasəti və vergi siyasəti" kurs işi. SDU 2009.

Respublikamızda aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə, kiçik və orta sahibkarlıq, biznes fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi siyasəti büdcə siyasətinin tərkib hissəsi olub, büdcənin gəlir hissəsinin formalaşmasına xidmət edir və büdcənin xərc hissəsi nəzərə alınmadan həyata keçirilə bilməz.

Azərbaycan dövlətinin bu günkü büdcə siyasəti aşağıdakı istiqamətlərdə aparılır:

- sosial müdafiə siyasəti;
- istehsal sferasının inkişafı siyasəti;
- «maksimal vergi» siyasəti.

Birinci istiqamət büdcə xərclərinin istehsalın həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, ikinci istiqamət büdcə xərclərinin yığım həcmnin artırılmasına yönəldilməsi, üçüncü istiqamət isə büdcə xərclərinin maliyyə vəziyyətinin sağlamaşdırılmasına yönəldilməsi yolu ilə həyata keçirilir. [47]

Dövlətin büdcə siyasətinin qeyd olunan hər üç istiqaməti büdcənin formalaşdırılmasının aşağıdakı iki prinsipinə əsaslanır:

- imkanlara əsaslanan büdcə (kəsirsiz və ya az kəsirli);
- tələbata əsaslanan büdcə (böyük büdcə kəsiri).

Birinci prinsipə əsasən büdcənin formalaşdırılması mövcud (aşkar və qeyri-aşkar) imkanlar nəzərə alınmaqla dövlətin bütün mənbələr üzrə gəlirlərinin cəmi hesabına, ikinci prinsipə görə isə tələbata – pul emissiyasına əsasən həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının son illər üçün büdcə haqqında Qanunları Vergi Məcəlləsinə əsaslanır. Bu da respublikada aparılan iqtisadi siyasətin, o cümlədən

də vergi siyasətinin, mövcud qanunvericilik bazasına əsaslandığını göstərir. İqtisadi siyasətin mövcud elmi və qanunvericilik bazasına əsaslanması isə onun reallıq dərəcəsini artırır. [10]

Vergi siyasətinin səmərəliliyi dövlətin onu hansı prinsiplər əsasında həyata keçirməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Azərbaycan Respublikasında vergi siyasəti aşağıdakı prinsiplər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir:

- vergi sisteminin normativ-hüquqi bazasının yaradılması, vergi mədəniyyətinin formalaşdırılması;
- vergi ödəyicilərinin fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması və onların hüquqlarının maksimum qorunması;
- vergi yükünün optimal səviyyədə saxlanılması;
- vergi sisteminin idarəetmə orqanlarının fəaliyyətinin digər dövlət orqanlarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilməsi;
- dövlət vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması, onların sosial müdafiəsinin təmin olunması;
- mövcud vergi sistemində toplanmış təcrübənin mütərəqqi əsaslarını saxlamaqla inkişaf etmiş ölkələrin vergi sisteminin özünü doğrultmuş təcrübəsinin istifadə olunması;
- sahibkarlıq və investisiya fəallığını stimullaşdıran, sadə və vergi ödəyicisi tərəfindən başa düşülən vergi sisteminin yaradılması;
- vergi qanunvericiliyinə əməl edilməsinin praktiki cəhətdən rahat olması və minimum inzibati xərclər cəlb etməsi üçün müvafiq şəraitin yaradılması. ²⁰ [43]

Yuxarıda göstərilən prinsiplər əsasında Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən vergi siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- respublikanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilən tədbirlərin həyata keçirilməsi;

20- Qasimov R.B. "Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri" magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

- respublikanın ixrac potensialının inkişafının təmin edilməsi;
- daxili və xarici investisiyaların prioritet sahələrə cəlb edilməsinə əlverişli vergi mühitinin yaradılması;
- vergi sisteminin vahid uçot-informasiya sisteminin yaradılması;
- vergi və qeyri-vergi ödənişlərinin yığılması səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- vergi ödəyicilərinin gəlirləri üzərində səmərəli nəzarət mexanizminin tətbiqi;
- vergi intizamına əməl olunması üzərində nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsi və vergi hüquq pozuntusu hallarına görə məsuliyyət sisteminin daha da sərtləşdirilməsi;
- vergi xidməti orqanları əməkdaşlarının səmərəli fəaliyyət göstərməsi məqsədi ilə vergi orqanlarının maddi-texniki bazasının əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmləndirilməsi və s.²¹ [43]

2.2. Sosial-iqtisadi inkişafın müasir xüsusiyyətləri və vergi siyasəti.

Ölkə prezidentinin vergi sisteminin formalaşması istiqamətində apardığı uzaqgörən siyasət sahibkarlığın inkişafına dövlətin himayə və dəstəyinin daim mövcud olduğunu təsdiq etməklə yanaşı, həm də iqtisadi islahatların sistemli, davamlı və dönməz xarakterini bir daha sübut edib. Bu sahədə ölkə prezidentinin təsdiq etdiyi qanunlar, qəbul etdiyi sərəncam və fərmanlar sahibkarlığın inkişafını sürətləndirmək məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin davamlı olduğunu sübut edir və həmin sahədə strateji istiqamətləri müəyyənləşdirən mühüm sənədlər kimi respublikanın vergi orqanlarının qarşısında da olduqca böyük və məsuliyyətli vəzifələr qoyulub.

Ölkədə işgüzar fəaliyyətin vergi alətləri vasitəsilə təşviqinin daha dolğun və səmərəli həyata keçirilməsi vergi qanunvericiliyinin ana xəttini təşkil edir.

21- Qasimov R.B. "Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri" magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

Burada qeyd etmək yerinə düşər ki, müstəqillik bərpa edildikdən sonra uzun müddət vergitutma sahəsi müxtəlif dövrlərdə qəbul edilmiş qanunlar və normativ-hüquqi aktlarla tənzimlənib. Lakin ölkənin iqtisadi inkişaf perspektivləri və işgüzarlığın fəal şəkildə artması qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini zərurətə çevirmişdi. [42]

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan vergi siyasətinin əsas istiqamətləri (büdcə gəlirlərini təmin etmək, ölkədə iqtisadi inkişafı sürətləndirmək, optimal vergitutma mexanizmi ilə əlverişli investisiya mühiti yaratmaq, sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaq) müəyyən edildi və bu məqsədlərə nail olmaq üçün vergi orqanları qarşısında mühüm vəzifələr qoyuldu.

Vergi siyasətinin tam dolğunluğu ilə həyata keçirilməsi və beynəlxalq standartlara cavab verən yeni vergi qanunvericiliyi bazasının yaradılması təkmil vergi inzibatçılığının formalaşdırılmasını zəruri etdi. Bu sahədə qabaqcıl dünya təcrübəsi araşdırıldı, bir sıra alternativ variantlar işlənib hazırlandı və son nəticədə, vergi orqanlarında funksional əsasda fəaliyyət göstərən struktura üstünlük verildi. Yaradılan yeni struktur sistemlilik, çeviklik, operativlik, kordinasiya olunma və güclü təşkilati-idarəetmə mexanizmi kimi müsbət keyfiyyətləri özündə birləşdirmişdir [7,8,9].

Vergi islahatlarının tərkib hissəsi kimi Vergilər Nazirliyinin Tədris Mərkəzi yaradılmış və onun fəaliyyəti tam şəkildə təmin edilmişdir. Burada vergi orqanları işçilərinin peşə hazırlığının təkmilləşdirilməsi və ixtisaslarının artırılması üzrə yüksək səviyyədə kurslar təşkil edilir.

Sahibkarlığın inkişafına süni maneələrin qarşısının alınması, iş adamlarının fəaliyyətinə lüzumsuz müdaxilələrə son qoyulması və vergi ödəyicilərinin qanuni mənafelərinin qorunması ilə bağlı ölkə prezidentinin tapşırıqlarını əldə rəhbər tutaraq Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklərin edilməsi barədə təkliflər hazırlanmış və 2010-cü ilin 1 yanvar tarixindən qüvvəyə minmiş «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» Qanunda öz əksini tapmışdır. Həmin qanunda vergi orqanları tərəfindən vergi ödəyicilərinin bank hesabları üzrə əməliyyatlarının məhkəməsiz dayandırılması

barədə müddəa ləğv edilmiş, bank hesablarından vergilərin dövlət büdcəsinə alınması proseduru sadələşdirilmiş və dəqiqləşdirilmiş, vergi orqanlarına gəlmədən hesabatların təqdim edilməsi üsulları (o cümlədən poçt vasitəsilə göndərilməsi qaydası müəyyənləşdirilmiş) sadələşdirilmiş verginin tətbiqi bazası daha da genişləndirilmiş və son nəticədə kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli vergitutma mexanizmlərini özündə birləşdirən daha optimal bir sistem yaradılmışdır.

2002-ci ilin aprel-may aylarında mərhum Prezident Heydər Əliyevin yerli və xarici iş adamları ilə keçirdiyi görüşlərdən sonra imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramının (2002-2005-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında» 17 avqust 2002-ci il, «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» 10 sentyabr 2002-ci il və «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanlarda vergi orqanlarının qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr qoyuldu. Bu vəzifələrin icrasını təmin etmək məqsədilə Vergilər Nazirliyinin müvafiq əmrləri ilə görülməli işlər müəyyənləşdirildi və onların icrası müntəzəm nəzarətə götürüldü.²² [45]

Yuxarıda adları çəkilən fərmanların əsas tələbləri Vergi Məcəlləsində də öz əksini tapmış və yoxlamaların əsaslılığını təmin edən qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərin tətbiqi ilə vergi ödəyicilərinin hüquqları əhəmiyyətli dərəcədə artırılmışdır. Hazırda səyyar vergi yoxlamalarına bahlamazdan ən azı 15 gün əvvəl vergi ödəyicisinə müvafiq bildiriş göndərilir. Vergi yoxlamasının nəticələrinə vergi orqanlarının rəhbər vəzifəli şəxslərinin yanında vergi ödəyicisinin nümayəndəsinin iştirakı ilə baxılır və yalnız bundan sonra məsuliyyətə cəlb edilmə haqqında qərar çıxarılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə sanksiyasının tətbiqi həcmi əvvəllər tətbiq edilən 50, 100,

22- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

200 və hətta ağırlaşdırıcı hallarda 300 faiz əvəzinə yayındırılan vergi məbləğinin 50 faizi həcmində müəyyənləşdirilmişdir.

Məhz aparılan islahatların nəticəsidir ki, səyyar vergi yoxlamalarının sayı 2015-cü ildə 1998-ci ilə nisbətən 4 dəfəyədək azalmış, onların keyfiyyəti isə nisbətən yüksəlmiş və səmərəliliyi artmışdır. Ümumiyyətlə, vergi nəzarəti zamanı əsas diqqət səyyar vergi yoxlamalarının sayının azaldılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ən əsası isə kameral yoxlamaların səmərəliliyinin artırılmasına verilir. [45]

Vergi sisteminin normalaşmasının növbəti mərhələsi kimi ölkə prezidentinin yerli və xarici iş adamları ilə görüşlərindən sonrakı dövrü xüsusi qeyd etmək olar. Bu görüşlər zamanı sahibkarların dövlət başçısı qarşısında qaldırdığı məsələlərin həlli istiqamətində hökumət tərəfindən ciddi addımlar atılmış və ölkədə sahibkarlığın inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür. Sahibkarlarla keçirilən görüşlərin nəticəsi olaraq Prezidentin imzaladığı «Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında» və «Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında» Fərmanlarda vergi orqanları qarşısında da mühüm vəzifə və tapşırıqlar müəyyən edilmişdir. Bu fərmanlardan, habelə Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafının Dövlət Proqramından irəli gələn vəzifələrin icrası həmin dövrdə vergi sistemində aparılan islahatların həm qanunvericilik və vergi idarəçiliyi sahəsində dəyişikliklərin, həm də vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinin ana xəttini təşkil etmişdir. [36]

Vergi ödəyicilərinə xidmətdə mütərəqqi metodlar, təcrübə və texniki nailiyyətlərdən istifadə etmək mühüm amildir. Buna nümunə olaraq vergi ödəyicilərinin müraciətlərinin müasir tələblərə uyğun cavablandırılması üçün Vergilər Nazirliyinin strukturlarında telefon-məlumat xidmətinin yaradılması layihəsini göstərmək olar. Bu məqsədlə «Vergi orqanında vahid telefon xidmətinin təşkili» Qaydaları və başqa metodiki-prosedur sənədlər hazırlanaraq tətbiq edilmiş, texniki məsələlərin həlli üçün Rabitə Nazirliyi və digər anoloci qurumlarla danışıqlar aparılmış, Bakı şəhər Vergilər Departamentində xüsusi mərkəz

yaradılmışdır. Hazırda Bakı şəhəri ərazisində fəaliyyət göstərən vergi ödəyiciləri «195» nömrəsini yığıb vahid telefon-məlumat xidmətinə zəng vurmaqla vergi qanunvericiliyinə dair bütün suallara cavab ala, həmçinin vergi orqanları ilə bağlı şikayət və təkliflər də bildirə bilərlər. Gələcəkdə bu xidmət növünün respublikanın digər ərazilərində də tətbiqi nəzərdə tutulur.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanın vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətində son illər həyata keçirilən islahatlar beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə sıx əlaqədə reallaşdırılır. Bu günədək dövlət vergi xidməti Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Şurasının TACIS proqramı, ABŞ xəzinədarlığı ilə birgə müxtəlif proqramları uğurla tətbiq edib. Bu baxımdan Avropa Şurasının TACIS proqramı çərçivəsində Azərbaycanın vergi sisteminin səmərəliliyinin artırılması və beynəlxalq standartlara uyğun idarəetmə modelinin yaradılması layihəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Belə ki, Avropa Şurasının TACIS proqramı sözügedən layihənin reallaşdırılması üçün Vergilər Nazirliyinə 15 mln. avro vəsait ayırır. Bu layihə vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və Vergi Məcəlləsinə şərhin hazırlanması, vergi sistemində kadr potensialının təkmilləşdirilməsi üçün Tədris Mərkəzinin fəaliyyətinə yardım edilməsi tədris planlarının tərtibi, treninqlərin təşkili, vergi ödəyicilərinin məlumatlandırılması işinin genişləndirilməsi və s. istiqamətlərdə həyata keçiriləcək.²³ [45]

Bununla yanaşı ötən il Azərbaycan Respublikasının Vergi Sisteminin Strateji İnkişaf Planı hazırlanmışdır. Azərbaycanın iqtisadi inkişaf dinamikasına uyğun hazırlanan bu sənəd ölkəmizdə sivil vergi xidmətinin formalaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsini müəyyən edir. Strateji inkişaf planının icrasından irəli gələn vəzifələri həyata keçirmək üçün taktiki planlaşdırılma da aparılıb. Hər iki sənəd təsdiqləndikdən sonra onların icrasına başlanacaq və vergi xidmətinin daha müasir təkmil və çevik bir sistem olması təmin olunacaqdır. Strateji inkişaf planı tətbiq olunduqdan sonra üç il

23- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

ərzində Vergilər Nazirliyi qarşıya qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı əsas strateji inkişaf istiqamətlərinin yerinə yetirilməsinə başlanacaq:

- vergi qanunvericiliyini təkmilləşdirmək;
- mütərəqqi vergi orqanlarını formalaşdırmaq;
- vergi ödəyicilərinin könüllü əməl etmə dərəcəsini artırmaq.

Əlbəttə, bütün bu uğurlar ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət fonunda aparılan ardıcıl və sistemli islahatların nəticələridir. Lakin əldə edilmiş uğurlarla kifayətlənmək olmaz. İslahatlar davam etdirilməli, ölkədə sağlam, işgüzar mühit, investisiya qoyuluşları üçün münbit şərait, biznesin inkişafı üçün zəmin yaradılması davam etdirilməlidir. Təbii ki, bu proses Azərbaycanın bütöv iqtisadi sistemini əhatə etməli və bərabər regional inkişaf meylləri yaratmalıdır.

İqtisadi inkişaf strategiyasının böyük məharətlə, uğurla həyata keçirilməsi Respublikamızda yeni inkişaf modelinin formalaşmasına və onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına, qloballaşma şəraitində Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafına, iqtisadiyyatın tarazlı və proporsional tərəqqisinə, əhalinin rifah halının yaxşılaşmasına imkan vermişdir.

Olkənin sosial-iqtisadi sahələrdə əldə olunan nailiyyətləri beynəlxalq reyting agentliklərinin (“Fitch Ratings”, “Moody’s”, “Standard & Poor’s”) Azərbaycan iqtisadiyyatı ilə bağlı ildən-ilə yaxşılaşan qiymətləndirmələrində də öz əksini tapmışdır. [40]

2010-2015-ci illərdə ümumdaxili məhsulun orta illik artım tempi 14,2%, qeyri-neft sektorunda isə 10,7 % olub. Olkənin strateji valyuta ehtiyatları 25,3 dəfə, dövlət budcəsi 16,6 dəfə, bank aktivlərinin həcmi 10,4 dəfə, nominal əməkhaqqı 5,9 dəfə, nominal orta aylıq pensiya 6,1 dəfə artıb, yoxsulluğun səviyyəsi 44,7%-dən 7,6%-ə enmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 29 noyabr 2011-ci il tarixli Sərəncamına uyğun olaraq, 2020-ci ilə qədər olan dövrdə həyatımızın geniş əhatəli proqramı olan “Azərbaycan-2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının layihəsi hazırlanmışdır. 2012-ci il dekabrın 3-də

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” mövzusunda keçirilən beynəlxalq konfransda rəsmi çıxışların leytmotivi Azərbaycanın uğurlu siyasətinin 2020-ci ilədək davam etdiriləcəyi olmuşdur.

Konsepsiyanın başlıca hədəfləri ölkədə çoxşaxəli, səmərəli və innovasiya yonumlu iqtisadiyyatın formalaşdırılmasıdır. Hazırkı mərhələdə qarşıda duran əsas vəzifə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirmək, neft gəlirlərinin səviyyəsindən asılı olmayaraq qeyri-neft sektorunun yüksək inkişaf tempini gələcək illərdə də qorumaq, rəqabətqabiliyyətliliyini yüksəltmək və ixrac imkanlarını genişləndirməkdən ibarətdir. ²⁴ [45]

Konsepsiyanın başlıca strateji baxışı mövcud imkanları və resursları nəzərə almaqla Azərbaycanda davamlı iqtisadi artım və yüksək sosial rifah ilə səciyyələnən inkişaf mərhələsinə nail olmaqdır. 2020-ci ildə Azərbaycan iqtisadi və siyasi cəhətdən inkişaf etmiş, bütün sahələrdə rəqabət qabiliyyətli ölkə olacaqdır.

Konsepsiyada nəzərdə tutulmuş tədbirlərin icrası nəticəsində dövrün sonuna qədər ölkədə adambaşına düşən ÜDM-in həcmi iki dəfədən çox artaraq 13000 ABŞ dollarına catdırılacaq. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişaf baxımından regionun lider dövlətindən beynəlxalq iqtisadi munasibətlər sistemində yüksək rəqabət qabiliyyətinə sahib iştirakçı statusuna yüksəldilməsi reallaşdırılacaqdır. [45]

Göstərilən məqsədə çatmaq ucun bazar iqtisadiyyatı şəraitində sağlam rəqabəti təmin edən səmərəli dövlət tənzimlənməsi, enerjiden səmərəli istifadə edən və yüksək əlavə dəyər yaradan ixrac yonumlu iqtisadiyyata transformasiya və sosial-iqtisadi sahələrin inkişafına kompleks yanaşma prinsipləri rəhbər tutulacaqdır.

“Azərbaycan - 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ixrac yönümlü iqtisadi model əsas götürülmüşdür və nəzərdə tutulur ki, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi qeyri-neft

24- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

ixracının artımına səbəb olacaqdır. Qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı ilə yanaşı, innovasiya fəaliyyətinin təşviqi və genişləndirilməsi olkədə biliyə əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması ucun əlverişli zəmin yaradacaqdır. Biznes muhitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində gorulən tədbirlər davam etdiriləcək, investorların huquqlarının qorunması mexanizmləri təkmilləşdiriləcəkdir. Xarici ticarət prosedurlarını sadələşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq bazarlara çıxışda sahibkarlara göstərilən dövlət dəstəyinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Konsepsiyanın əhatə etdiyi dövr ərzində qeyri-neft sektoru üzrə UDM-in orta illik real artım tempinin 7 faizdən yüksək olması hədəflənir.²⁵ [45]

İnkişaf Konsepsiyasında institusional, texnoloji və sosial modernləşməyə xüsusi əhəmiyyət verilir. Məlum istiqamətlər üzrə modernləşmənin məqsədi aktiv vergi siyasətinin formalaşdırılmasıdır. Qeyd edək ki, institusional modernləşmədə məqsəd mulkiyyət huququnu, ədalətli rəqabəti qorumaqla bazar munasibətlərinə dəstək verməkdir. Texnoloji modernləşdirmə intensiv investisiya qoyuluşlarını, innovasiyaları və s. təmin etməklə iqtisadi inkişafa şərait yaradır. Sosial modernləşmə isə informasiya yayımını təmin etmək, biznes iştirakçıları arasında əməkdaşlıq munasibətlərini möhkəmləndirmək, fərdi davranışı umumi sərvətə çevirmək və resursları səfərbər etməklə cəmiyyətin umumi məqsədlərinə xidmət edir [8].

Deməli, kicik və orta sahibkarlıq subyektlərinin ixrac qabiliyyətini artırmaq məqsədilə təşviqedici tədbirlər həyata keçirilməli, sahibkarlıq subyektlərinin dövlət tərəfindən güzəştli kreditlərlə təminat səviyyəsi yüksəldilməli, daxili bazarın haqsız rəqabətdən qorunması ucun beynəlxalq praktikada qəbul olunmuş antidempinq və digər qoruyucu tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Beynəlxalq təcrübədən məlumdur ki, iqtisadi inkişaf prosesini təmin etmək və bohran hallarını müvəffəqiyyətlə aradan qaldırmaq ucun hər bir olkənin hokumət iqtisadiyyata dövlət təsiri sistemində olan bütün usullardan istifadə edirlər. İkinci

25- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

Dunya Muharibəsindən sonrakı dövrdə iqtisadi inkişafın uc əsas modelindən istifadə edilirdi ki, onların hər birində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə və bu prosesdə vergilərin roluna yer ayrılırdı.

Qeyd etdiyimiz muhum əhəmiyyətli iqtisadi tədbirlər və eləcə də iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin artırılması kimi məsələlər vergi siyasətinin təkmilləşdirilməsi, makroiqtisadi sabitliyin qorunması, monetar və fiskal siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi, biznes muhitinin yaxşılaşdırılması kimi istiqamətləri özündə cəmləşdirir. Vergi dərəcələrinin strukturunun optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər investisiya və sahibkarlıq fəaliyyəti ucun əlverişli muhitin yaradılmasına kömək edir. Kənd təsərrüfatının inkişafının stimullaşdırılması sahəsində də aparılan xüsusi vergi siyasəti, bu sektorda istehsalının vergilərdən azad edilməsi artıq öz nəticələrini verməkdədir.

Vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər sahibkarlıq fəaliyyəti ucun əlverişli muhitin yaradılmasına kömək etməlidir. Vergi yuku mərhələlərlə istehsaldan istehlaka yönəlməlidir. Vergi yukunun tədricən istehsaldan istehlaka keçirilməsində məqsəd sahibkarlıq subyektləri ucun daha əlverişli muhitin, eləcə də sabit və ədalətli vergi sisteminin yaradılmasıdır. [42]

Vergi siyasətinin gələcək inkişafı istiqamətləri də fiziki şəxslərin gəlir vergisinin optimallaşdırılmasının, nağdsız odənişlərin stimullaşdırılmasının, vergi odəyiciləri ilə vergi orqanları arasında partnyorluq prosedurunun tənzimləyən normativ-huquqi bazanın yaradılmasının, vergi bəyannamələrinin əvvəlcədən doldurulması sisteminin tətbiqinin, elektron auditin və digər innovativ yeniliklərin tətbiqinin əhəmiyyəti nəzərə alınmalı və reallaşdırılmalıdır.

III Fəsil. Müasir mərhələdə iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

3.1 Vergi mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının müasir vergi sistemi də bazar İqtisadiyyatına keçməyin qanunauyğun tələbləri əsasında inkişaf edərək formalaşmışdır. Belə ki, formalaşmış hesab edilə bilən vergi sistemimiz iki başlıca sosial – İqtisadi funksiyanı yerinə yetirir:

- 1) büdcə gəlirlərinin formalaşmasını təmin edilməsi;
- 2) ölkə əhalisinin müxtəlif təbəqələrinin gəlirlərinin formalaşması v yenidən bölgü nəzərə alınmaqla, bütövlükdə İqtisadiyyatda və onun ayrı – ayrı sahələrində ictimai istehsalın və istehlakın tənzimlənməsi üçün şərait yaradır.

Keçid İqtisaddiyatı şəraitində vergi sisteminin əsasını dövlət vergilər təşkil edir. Bu vergi ölkə ərazisində ödənilən bütün vergiləri nəzərdə tutur v vergiqoyma obyektlərinə, imtiyazların növlərinə və dərəcələrinə, vergi və ödəmə qaydalarına, vergi normativ qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.²⁶ [44]

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə ərazisində yerli vergilər (bələdiyyə vergiləri də) mühüm ümumi dövlət əhəmiyyəti kəsb edir. Bu vergilərdən istifadə işi müəyyən muxtariyyətə malik olmaqla, yerli qanunlara və şəraitə uyğun olaraq ödənilsə də, onları əsaslandırılan qanun və normativ aktlar ümumi dövlət qanunlarına uyğun qaydada həyata keçirilir, ölkə büdcə gəlirlərinin formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu əhəmiyyət yerli büdcələ üçün daha yüksəkdir. Çünki yerli büdcələrin gəlirləri xüsusi gəlirlər, dövlət və ərazi tənzimləyici vergilərdən, rüsumlardan ayrılan hissələr hesabına formalaşır. Bütün bunlar haqda «Büdcə sistemi haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununun V maddəsində məqsədli büdcə fondlarının yaradılması qaydası müəyyənləşdirilərkən göstərilir. Hər il üçün tərtib edilən «Azərbaycan Respublikasının» «Dövlət büdcəsinin icrası haqqında» adlanan dövlət Qanununda isə büdcə vəsaitlərinin istər sərf olunması, istərsə də formalaşması istiqamətləri göstərilir.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında tətbiq edilən Vergi Məcəlləsi vergi sisteminin təkmilləşdirmək, vergilərin legitimliyinin əsas məsələlərini tənzimləmək, vergi hüququnun başlıca problemlərinin həllinə kompleks yanaşmanı təmin etmək üçün sistemləşdirilmiş qanunvericilik funksiyasını lazımi dərəcədə yerinə yetirsə də, o hələ yenə də təkmilləşdirilməlidir.

Dünyanın İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrində vergi sisteminin inkişafının başlıca prioritetlərindən və əsas istiqamətlərindən asılı olaraq vergiqoyma prosesini tənzim edən aşağıdakı başlıca normaların tətbiqinə və büdcə gəlirlərinin formalaşmasını təmin edən vəzifələrin həllinə xüsusi fikir verilir:

26- Orucov S.E. "Regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu" magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

- ölkə ərazisində sabit və vahid vergi sisteminin qurulması, vahid vergi məkanı çərçivəsində onun bütün üsürlərinin qarşılıqlı təsir mexanizminin müəyyən edilməsi;

- ölkənin etibarlı müdafiəsinin və milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;

- mülkiyyət formasından asılı olmayaraq milli istehsalın inkişafında, ölkə İqtisadiyyatı üçün həyati əhəmiyyəti olan, perspektivli sahə və istehsalların (xüsusilə emaledici sənayenin) himayə edilməsi daxili bazarın inhisarçılıqdan, ədalətsiz rəqabətdən qorunması;

- ölkənin gələcək inkişafının, onun İqtisadi potensialının əsası olan elm, texnika, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və s. kimi sahələrinin əlverişli şərtlərlə maliyyələşdirilməsinin təmin olunması; [44]

- kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, onların investisiya fəaliyyətinin aktivləşməsinə, ölkənin milli sərvətlərinin artırılmasına və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə şərait yaradan, özəl sektorun mənafeyinin tarazlığını təmin edən səmərəli vergi sisteminin formalaşdırılması;

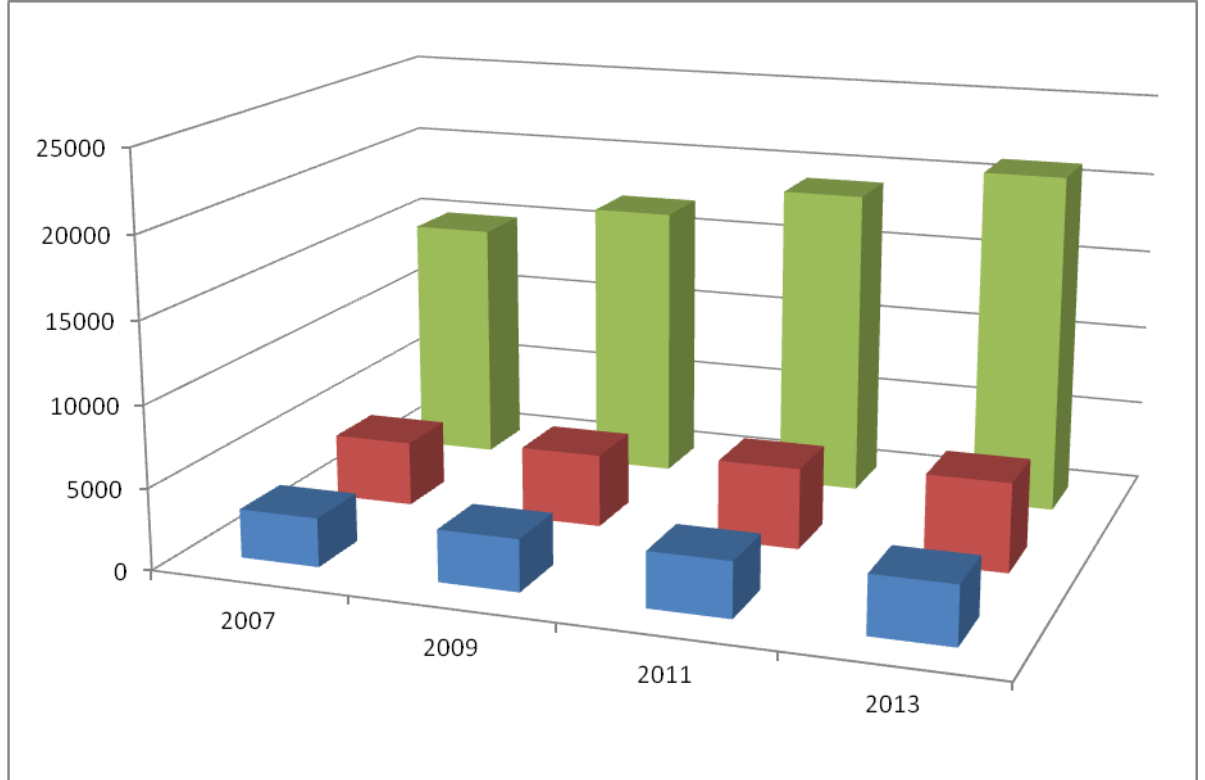
- vergilərin sayının və ümumi vergi yükünün azaldılması, vergi ödənişlərinin həcmində müəyyən edilmə qaydalarının sadələşdirilməsi, bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə edilməsi; [44]

- vergi ödəyiciləri ilə vergi orqanları arasındakı qarşılıqlı münasibət qaydalarının kodlaşdırılması, vergi pozuntularına görə məsuliyyət sisteminin təkmilləşdirilməsi;

- vergi xidməti və vergi inzibətçiliğinin sahələrində stimullaşdırma metodlarının tətbiqi.

Hər bir ölkədə vergi intizamının olması, yəni verginin vaxtında və qanun tələb etdiyi qaydada ödənilməsi və büdcə gəlirlərinin formalaşma bilməsi, beləliklə də büdcə öz xərclərini ödəyə bilməsi üçün ölkədə maliyyə vəsaitinin çatışması üçün əvəzedilməz əhəmiyyətə malikdir. Təəssüf ki, mövcud faktların təhlili göstərir ki, bu sahədə görülməli işlərimiz, yəni vergi intizamının tam formalaşması üçün hələ də çox işlər görülməlidir.[6.8.9.]

2007 – ci ildə 73,9%, 2009- cü ildə 66,6%, sonralar isə bu göstərici artmış və 2013– cü ildə 70,8% təşkil etmişdir. Bunlar həm İqtisadiyyatımızın getdikcə möhkəmləndiyini, həm də vətəndaşların vergi intizamının və vergi toplayan dövlət orqanlarının işinin keyfiyyət səviyyəsinin artdığını göstərir.

Şəkil 3.1 ÜDM – un büdcə gəlirlərinin və vergi daxilolmalarının artması dinamikası

Mənbə: Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi [41]

Vergi borclarının alınması sahəsində görülmüş tədbirlər nəticəsində 1 yanvar 2015-cü il tarixə dövlət büdcəsinə olan vergi borclarının məbləği 1 yanvar 2014-ci il tarixinə olan vergi borcları ilə müqayisədə 23,8 faiz azalmış, 2015-cü il ərzində 227 min 480 borclu vergi ödəyicisinin borcu tamamilə ləğv edilmişdir. 201-cü il yanvar ayının 1-nə vergi ödəyicilərinin ümumi sayında borclu vergi ödəyicilərinin xüsusi çəkisi 3,4 faiz təşkil etmişdir.

2015-cü ildə vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsinə borclarının ödənilməsinin təmin edilməsi məqsədilə vergi orqanları tərəfindən 60700 vergi ödəyicisində əmlakın siyahıya alınması barədə qərar açılmış, bu qərarların 86,8 faizi borclar ləğv olunduğu üçün bağlanmışdır. Siyahıya alınmış əmlakların ixtisaslaşdırılmış açıq hərracda satılması məqsədilə məhkəmələrə verilmiş iddia ərizələri üzrə 1705,2

min manat məbləğində vergi borcları üzrə müvafiq məhkəmə qətnamələri qəbul olunmuş, açılmış qərarlar üzrə ümumilikdə 58,1 milyon manat məbləğində vəsaitin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilmişdir. Keçirilmiş nəzarət tədbirləri zamanı vergi öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirməyən 454 borclu vergi ödəyicisinin 63 faizində qanun pozuntusu aşkar edilmiş, tətbiq olunmuş maliyyə sanksiyaları və inzibati cərimələrin 89,4 faizinin dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin edilmişdir.²⁷

[44]

Borclu fiziki şəxslərin borcları üzrə tələbin onların mülkiyyətində olan avtonəqliyyat vasitələrinə yönəldilməsi istiqamətində görülmüş tədbirlər nəticəsində 2121 vergi ödəyicisinin 1387,6 min manat məbləğində borcunun dövlət büdcəsinə alınması təmin edilmiş, 27 vergi ödəyicisinin nəqliyyat vasitələri siyahıya alınmış, 1139 vergi ödəyicisi tərəfindən nəqliyyat vasitələri siyahıya alınmaya təqdim edilmədiyi üçün onların üzərinə həbs qoyulmaqla cərimə meydançalarına yerləşdirilməsi barədə məhkəmə qərarları qəbul edilmişdir. [44]

Hüquqi şəxslərdə təsisçi (payçı) kimi çıxış edən borclu fiziki şəxslərin borclarının həmin hüquqi şəxslərdəki paylarından tutulması məqsədilə 66 borclu fiziki şəxsə qarşı məhkəmələrdə iddialar qaldırılmışdır. Həmin iddialar üzrə 49 iş üzrə borc məbləğinin hüquqi şəxsin əmlakındakı payına yönəldilməsi barədə qətnamə çıxarılmış və 8 iş üzrə borc məbləği ödənilməyindən müvafiq məhkəmə qəraradları qəbul olunmuşdur. Borc məbləğlərinin qeyd edilən mənbələrə yönəldilməsi barədə görülmüş tədbirlər nəticəsində hüquqi şəxslərdə təsisçi (payçı) kimi çıxış edən 1224 borclu fiziki şəxs üzrə 122,5 min manat məbləğində borcların dövlət büdcəsinə ödənilməsi təmin olunmuşdur.

Kiçik həcmdə borcları olan vergi ödəyiciləri üzrə "İnzibati İcraat haqqında" qanunun tələblərinə uyğun olaraq birbaşa icra məmurlarına edilən müraciətlər nəticəsində 3402 vergi ödəyicisinin 577,6 min manat məbləğində borcları dövlət büdcəsinə ödənilmişdir.

27- Orucov S.E. "Regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu" magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

Vergi orqanları tərəfindən aidiyyəti üzrə edilmiş müraciətlər əsasında 29 vergi ödəyicisinin ölkədən getmə hüququ məhkəmə qərarı ilə məhdudlaşdırılmışdır.

Əlbəttə, vergi borclularının sayının belə azalması, hər şeydən əvvəl, vergi orqanlarının həmin sahədə apardığı çoxtərəfli tələbkarlıq, əhali içərisindəki izahatlar və s. kimi tədbirlərin nəticəsidir. Vergi ödəyicilərinin intizamlılığı da nəticə etibarilə bununla bağlıdır. ²⁸ [44]

Belə bir məsələni vurğulamaq lazımdır ki, vergi intizamının pozulması təkcə verginin vaxtlı – vaxtında, lazımi həcmdə ödəməməsi şəklində yox, məsələn, başqa bir ad altında bizneslə məşğul olmaq şəklində də baş verir. Ona görə də vaxtaşırı identifikasiya işi aparmaq lazım gəlir. Bu və bir sır başqa metodlarla təsərrüfat subyektlərinin qayda – qanunlara riayət edib - etmədiyi, müəyyən faktın gizlədilib – gizlədilmədiyi aşkar edilir.

Vergi bazasının genişləndirilməsinə əsaslanan siyasət məhz vergi intizamının, vergi dərəcələri səviyyəsinin düzgün, optimal olduğu bir şəraitdə tam reallaşa bilər. Son illərin vergi toplanması, vergi ödəyicilərinin intizamının yüksəlməsi də bunu sübut edir. [44]

Həm də vergi bazasının genişlənməsi vergiqoyma obyektlərinin ödəyicilərinin vergiyə cəlb edilməsi zamanı ədalətlik, dəqiqlik və verginin adekvatlığı prinsiplərinə düzgün əməl edilməsini tələb edir, onu nəzərdə tutur. Vergi dərəcələrinin mümkün olan tərzdə aşağı salınması da çox zaman faydalı olur.

Vergidən əldə edilən gəlirlərin strukturuna nəzər salsaq, onda Vergilə Nazirliyinin xətti ilə yığılan hissəsinin xüsusi cəkisinin 66,7%, gömrük orqanları xətti ilə yığılanlarınkının 16,7% və sair daxilolmaların xüsusi cəkisinki isə 16,6% olduğunu görürük. Beləliklə, vergi yığılması və ödənilməsi intizamına nəzarət edilməsi işində başlıca məsuliyyət Vergilər Nazirliyinin üzərinə düşür.

Qeyd etmək lazımdır ki, vergi ödənilməsi intizamı, başqa sözlə, vətəndaşların vergi ödəmə sahəsində öz boclarını yerinə yetirməsi intizamı 90 –cı illərdə kifayət qədər aşağı səviyyədə olmuş, son illərdə isə xeyli dərəcədə yaxşılaşmışdır. Bunu

28- Orucov S.E. "Regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu" magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

Vergilər Nazirliyinin vergi borclarının həcmnin illər üzrə dəyişməsi haqqındakı məlumatları da göstərir. Hə də onu da nəzərə almaq lazımdır ki, hər bir ciddi dəyişiklik zamanı müəyyən müddət ərzində vergi ödənilməsi sahəsində müəyyən «intizam dəyişməsi» (əksər hallarda intizamın pisləşməsi) dövrü olur və əvvəlki vəziyyətə qayıdış yalnız tədricən bərpa olunur. Məsələn, 2006 – cı ilin əvvəlində yanacağa, enerji daşıyıcılarına qiymətlərin qaldırılması zəncirvari şəkildə bütün istehsal olunan məhsullara olan qiymətlərin də yüksəlməsinə səbəb oldu. Elə buna görə də əhali və sahibkarlar üçün ciddi çətinliklər yaranmışdır. Belə vəziyyət isə öz növbəsində, vergi ödənilməsi intizamı sahəsində pozuntuların və büdcəyə olan borcların miqdarının artması ilə nəticələnmişdir. Zənnimcə, enerji daşıyıcılarının qiymətinin yüksəldilməsini, onun necə həyata keçirilməsini düzgün hesab etmək çox çətinidir. Belə bir şəraitdə vergi intizamının pozulmasına qarşı ciddi tədbirlərin görülməsi isə sosial gərginliyi artırır, geniş narazılıqlar yarada bilər, - ona görə də burada ciddi ehtiyatla hərəkət etmək lazım gəlir. Digər tərəfdən, bu tələbkarlığı azaltmaq da büdcəyə çatmalı olan böyük məbləğ pul vəsaitindən əl çəkmək demək olardı. Ona görə də vergi siyasətində bu cəhətlər hamısı diqqətlə ölçülüb – biçilməli, nəzərə alınmalıdır.²⁹ [43]

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkə üzrə dövlət büdcəsi layihəsi tərtib edilərkən, vergilərin planlaşdırılan məbləği faktiki vergi yığılması əmsalı nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilir. Həmin əmsal layihələşdirilmiş vergitutma bazasından asılı olur və adətən müxtəlif vergi növləri üzrə 60-90% arasında dəyişir. Vergi ödəyicilərinin ümumi vergi yükünün göstəricisi vergilərin yığılması əmsalı -nəzərə alınmaqla bütün büdcəyə və büdcədən kənar fondlara ödəmələr üzrə ödənilməmiş vergi borclarının artım sürətinə uyğun qaydada düzəlişlər edilməlidir.

Beynəlxalq təcrübədə makroiqtisadi səviyyədə vergi yükünün müəyyənləşdirilməsi üçün tədiyyəçilərdən tutulan bütün vergilərin və digər məcburi ödənişlərin ümumi daxili məhsula nisbətini əsas kimi götürülür. Bununla əlaqədar, inkişaf etmiş müxtəlif ölkələr üzrə vergi və məcburi ayırmaların ümumi

29- Qasimov R.B. “Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

daxili məhsula olan nisbətini öyrənmək üçün aşağıdakı cədvələ nəzər salmaq maraqlıdır: ³⁰ [43]

Cədvəl 3.1 İnkişaf etmiş müxtəlif ölkələr üzrə vergi payı

Ölkələr	Vergilərin payı	Vergi və məcburi ödənişlərin payı
Almaniya	23,1	42,9
Belçika	31,1	46,4
Danimarka	49,7	52,8
Fransa	24,9	46,3
Niderland	27,4	42,9
Avstriya	26,6	44,7
İsveç	38,1	54,2
Böyük Britaniya	26,7	33,9
İspaniya	21,6	35,5
Kanada	31,2	36,3
ABŞ	22,8	31,8
Yaponiya	18,2	28,6
Rusiya	23,1	31,8

Mənbə: “Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri” kitabı [9]

Hər bir ölkədəki vergi sisteminin səmərəli fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün ümumiləşdirilmiş göstərici kimi – vergi sisteminin elastikliyi göstəricisindən istifadə edilir və istər məcmu vergi gəlirlərinin, istərsə də ayrı – ayrı vergi növlərinin əvvəlki ilə nisbətən dəyişməsinin ümumi daxili məhsulun eyni vaxtda dəyişməsinə nisbəti kimi hesablanır. Əgər vergi sisteminin elastikliyi vahiddən artıq olarsa, deməli vergi gəlirləri ümumi daxili məhsulun kəmiyyətindən daha sürətli tempə artmalıdır. Yəni, vergilərin ümumi daxili məhsulun məbləğinə görə xüsusi çəkisi də tədricən artmalıdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, vergi sisteminin elastikliyi hesablanarkən infilyasiyanın, korporativ qiymətlərin yaranması, İqtisadiyyatda insiharlaşma dərəcəsi və sair vacib amillər nəzərə alınmır. ³¹ [9]

30- Qasimov R.B. “Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.

31- Y.A.Kəlbiyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.

Respublikada İqtisadiyyatın ayrı – ayrı sahələrində istər vergi yükünü, istərsə də vergi yığımını xarakterizə edən göstəricilər əhəmiyyətli surətdə fərqlənir. Bunun əsas səbəbi ilk növbədə, həmin sahələrə aid olan müəssisələrin həm vergi ödəmək qabiliyyətinin, həm də onların vergi ödəməkdən yayınma imkanlarının fərqli olması ilə bağlıdır. Müəssisələrin vergi ödəmək imkanını xarakterizə edən ən mühüm göstərici rentabellik və ya mənfəətlilikdir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin əksəriyyətinin zərərlə işləməsi nisbətən inandırıcı olsa da, ticarət və ictimai-iaşə müəssisələrin əksəriyyətinin ziyanla işləməsi tam absurddur. Vergi ödəmələrindən bir qayda olaraq ən çox yayınanlar da ticarət və ictimai-iaşə müəssisələridir. Müasir şəraitdə başlıca əhəmiyyət kəsb edən sənaye, nəqliyyat və rabitə kimi sahələrdə vergi yükünün yüksək olması müəyyən obyektiv səbəblərlə əlaqədardır. Belə ki, bu sahələrdə əsas fondla silahlanma daha yüksək olduğu üçün əmlaka görə vergilərdən yayınmaq praktiki cəhətdən çox çətindir. Ona görə də çox zaman vergiqoyma obyektini olan əsas fondun özünü uçotdan yayındırırlar. Lakin ticarət və ictimai-iaşədə əsas fondla təhcizat çox aşağı olduğu üçün və vergiqoymada bu amilin rolu demək olar ki, yoxdur. [9]

Ölkədə müasir şəraitdəki vergi daxilolmalarının təhlili göstərir ki, son illərdə bu sahədə ciddi müvəffəqiyyətlər qazanılmış, vergi daxilolmaları artmış, borclu ödəyicilərin sayı xeyli azaldılmışdır. Keçirilən identifikasiya tədbirləri və başqa tədbirlər nəticəsində özünü ƏDV və başqa birbaşa vergi ödəyiciləri kimi göstərən, vergi intizamını pozan bəzi hüquqi və fiziki şəxslər aşkar edilmiş, büdcənin çoxlu miqdarda məhrum olduğu pul vəsaiti büdcəyə qaytarılmışdır. Bunlar tək-cə birbaşa vergilər yox, dolayısı vergilər, xüsusi vergilər və rüsumlar sahəsində də aşkar edilmiş, pozuntuların əsas hissəsi aradan qaldırılmışdır. Bu cür faktlar isə vergi orqanlarının işinin və bunun nəticəsi olaraq vergi ödəyiciləri intizamının yüksəldilməsi işinin düzgün istiqamətdə inkişaf etdiyini göstərir. [9]

Vergi daxilolmaları sahəsindəki vəziyyəti xarakterizə edən amillərdən biri də vergilərin müxtəlif növlərinin büdcə gəlirlərinin formalaşmasındakı iştirakı faktıdır. Son illərdə bu sahədəki vəziyyət barədə aşağıdakı cədvəlin göstəricilərindən məlumat almaq olar:

Cədvəl 3.2 Vergilərin ümumi növlər üzrə qruplaşdırılması

Vergi növləri	İllər (mlrd. manat)					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
A) Birbaşa vergilər	3,395	3,947	2,696	2,910	3,770	3,570
B) Vasitəli vergilər	1,000	1,565	1,180	1,271	1,387	1,938
C) Sair daxilolmalar	0,154	0,234	0,237	0,111	0,318	0,517

Mənbə: Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi [42]

Cədvəlin məlumatlarından görüldüyü kimi, hər üç vergilər qrupu: birbaşa, vasitəli və ya dolaylı vergilər, xüsusi rüsumlar və rüsumlar büdcənin gəlirlərinin formalaşmasında iştirak edirlər. İlk nəzərə çarpan cəhət gəlirlərin formalaşmasında son illər birbaşa vergilərin rolunun artması (xüsusən hüquqi şəxslərin ödədiyi mənfəət vergisi), vasitəli (dolaylı) vergilərin xüsusi çəkisinin azalmasıdır. Bu cəhətdən neçə illər bütün büdcə gəlirlərinin üçdə birini təşkil etmiş əlavə dəyər vergisinin xüsusi çəkisinin sürətlə azalmasını qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu dolaylı verginin xüsusi çəkisi 2010 – ci ildə 26,7%, 2011 – cü ildə 33,6%, 2012 – cü ildə 30,0%, 2013 – ci ildə 29,2% olduğu halda, 2014 – cü ildə onun xüsusi çəkisi 10% - dən çox azalmış və cəmi 19,1% təşkil etmişdir. Uyğun olaraq, aksizlərin xüsusi çəkisi də 2010 – ci ildəki 6,9% - dən 2014 – ci ildə 4,8% - ə enmişdir. 2015 – ci ildə isə bu göstərici 1,6% olmuşdur. [42] Vergi daxilolmalarının ümumi həcmi isə 2010 – cü ildə 2714,7 mln. manat, 2014 – cü ildə 4549,3 mln. manat, 2015 – ci ilin ilk iki ayında isə 974,1 mln. manat təşkil etmiş, əvvəlki ilə nisbətən xeyli artmışdır. Bu, əlbəttə, təsadüfi xarakter daşımayaraq, vergi orqanlarının müsbət fəaliyyəti nəticəsində hüquqi və fiziki şəxslərin mənfəətdən vergi kimi mühüm vergi növlərinin ödənməsi sahəsində səmərəli nəticələr əldə edilməsi ilə əlaqədardır.

Hazırda qarşıda duran mühüm vəzifələrdən biri vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi məsələsidir.

Vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi həm İqtisadiyyatın və həm də sosial həyatın ən mühüm, dərin məsələlərini əhatə edir. O, həm ümumilikdə, həm də ayrı – ayrı vergi növləri üzrə hədd normasının müəyyən edilməsini, vergilərin İqtisadiyyata və sosial həyata ən çox stimullaşdırıcı təsir göstərməsinin ən optimal variantının müəyyən edilməsini nəzərdə tutur. Məlum olduğu kimi, vergilərin dərəcəsi və hədd norması vergi yükünün kəmiyyətini əmələ gətirən mühüm amillərdir. Əgər vergi dərəcəsi hər bir verginin vergiyə cəlb etmə obyektinin hər vahidindən tutulan vergini azalda bilsə, onda təsərrüfat subyektinin öz sahibkarlıq fəaliyyətini genişləndirmək üçün daha çox pul vəsaiti qalar, bu isə həmin fəaliyyəti stimullaşdırmış olardı.³² [9]

Ona görə də vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi yollarından danışarkən nəzərə almaq lazımdır ki, müasir vergiqoyma nəzəriyyəsində ən mühüm problemlərdən biri vergiqoymanın optimallaşdırılması, bunların reallaşmasını müəyyənləşdirən və həyata keçirməyi təmin edən qanunvericiliyi və ona uyğun gələn vergi sisteminin özünü təkmilləşdirmək lazım gəlir.

3.2 Vergi təhlükəsizliyi iqtisadi inkişafın qarantı kimi.

Son illər respublikada həyata keçirən düzgün İqtisadi siyasət nəticəsində neft sektorunun strukturunun xüsusi çəkisinin aşağı düşməsi, qeyri – nef sektorunun xüsusi çəkisinin artması meylləri baş verir ki, bu meyllər də vergi siyasəti vasitəsilə stimullaşdırılmalıdır. Ölkənin İqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar olan sahələrin daha sürətlə inkişafı, məsələn, taxılçılığın inkişafı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Qazağıstanın taxıl ixracını azaltma siyasətinə keçməsi bu sahədə qarşıda ciddi xəbərdarlıqlar qoyur, taxılçılığın hər cür İqtisadi metodlarla stimullaşdırılmasını, o cümlədən bu sahəyə qoyulan vergi siyasətində ciddi imtiyazlar tətbiq edilməsini tələb edir. Bunun nə dərəcədə zəruri olduğunu dünya informasiya vasitələrinin ərzaq təşkilatlarının dünyada aclıq gözlənilməsi haqqındakı xəbərdarlıqdan da görmək olar. Halbuki 2015 – cı ildə bizdə taxıl

32- Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.

istehsalı azalaraq, 2010 – cü ilin səviyyəsinə düşmüşdür.³³ [48] Digər tərəfdən, vergi siyasətimiz ölkədə emaledici sənaye sahələrimizin hələ də zəif olduğunu nəzərə alaraq, ona ciddi düzəlişlər etməli və təkmilləşdirməlidir. Bu məqsədlə göstərilən sahələrdəki sahibkarlığın inkişafına vergi güzəştləri edilməli, həmin sahələrin inkişafı stimullaşdırılmalı, innovasiya fəaliyyəti üçün geniş şərait yaradılmalıdır. Məsələn, müəssisələr yeni texnologiyanın tətbiqi, yaxud yeni avadanlıq üçün «investisiya həyata keçirirsə, dövlət vergiyə cəlb edərkən gəlirlərdən, vəsait qoyuluşunun müəyyən hissəsini çıxır. Bu çıxılan hissə yeni texnologiyanın tətbiqi sahələri üzrə differensiallaşdırılır və həmin bölgədə qabaqcıl texnologiyanın payı daha çox hissəsini təşkil edir. Beləliklə, mütərəqqi sahələr üzrə investisiyalar çoxalırsa büdcəyə verilən vergi azalmış olur».

Azərbaycan Respublikasında «Yoxsulluğun azaldılması və İqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nda göstəriləyi kimi, vergiqoyma siyasəti səmərəliliyin yüksəldilməsinə, «İqtisadiyyatın balanslaşdırılmış tənzimlənməsini təmin etmək üçün zəruri təsisatların formalaşmasına, ölkə İqtisadiyyatının qlobal İqtisadi sistemə səmərəli və bərabər hüquqlu inteqrasiyasını sürətləndirmək üçün beynəlxalq standartlara cavab verən baza yaradılmasına» yönəldilməlidir [48].

Həm də vahid bir meyara əsaslanmaq üçün vergitutmada mümkün qədər güzəştsiz vergi sistemə keçmək, yəni bütün hüquqi və fiziki şəxslər üçün vergilərin eyni şərtlər daxilində, eyni rol və funksiyaları yerinə yetirməsi zərurətini nəzərə almaq lazım gəlir. Vergi güzəştləri olan hallarda vergilərin hesablanması və ödənilməsi zamanı çoxlu nöqsanlar buraxıldığını nəzərə alaraq, vergi qanunvericiliyində adi hallar üçün güzəştlərin maksimum azaldılmasına nail olmaq, ödəyicilərə vergi güzəştlərinin verilməsi səlahiyyətini yalnız etibarlı təşkilatlara həvalə etmək daha düzgün olardı.

Əlbəttə, vergitutma bazasını genişləndirmək və vergi dərəcələrinin aşağı salınması zəminində Azərbaycan Respublikası ərazisindəki təbii ehtiyatlardan, ölkənin insan resurslarından, maddi və intellektual potensialından və s.-dən daha

33- <http://vergijurnali.az/upload/File/jurnal1-2013part3.pdf> - Yusifov C.R. "Azərbaycanın vergi təhükəsizliyinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyində rolu" elmi məqalə. Vergi jurnalı 2013.

dolğun istifadə etmək zəruridir. Lakin bu zaman iş elə düzgün prinsipə əsaslanmalıdır ki, bütün hüquqi və fiziki şəxslərin gəlirləri vergiyə cəlb edilsin və bu heç bir mübahisə doğurmasın. Bunun üçün isə bir sıra araşdırmalara aparılmalı, hazırki dövrə qədər vergilərdən kənar qalmış gəlirlər aşkar edilməli, onların hamısı eyni prinsip əsasında vergiyə cəlb olunması üçün müvafiq qanunvericilik aktları qəbul edilməlidir.³⁴ [50]

Məlum olduğu kimi, ölkəmizin müasir dövrdəki sosial – İqtisadi inkişaf proqramının əsas istiqamətlərindən biri – respublika İqtisadiyyatının milli mənafə baxımından yenidən qurulmasıdır. Ona görə dövlətin vergi siyasəti milli İqtisadiyyatın inkişaf etdirilə bilməsini hərtərəfli himayə etməlidir. İqtisadiyyatın yenidən qurulmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edən radikal islahatların həyata keçirilməsi, cəmiyyətin İqtisadi tərəqqiyə doğru irəlləməsinə səbəb olur. Bu baxımdan, ölkədə özəlləşdirmə proseslərinin reallığı – azad rəqabətə, təsərrüfatçılığa, təşəbbüskarlığa şərait yaradır. Artıq Azərbaycanda azad sahibkarlığın inkişafı üçün İqtisadi mühit yaradılmışdır. Azad sahibkarlığın respublikada formalaşması, bir çox sənaye sahələrində struktur dəyişiklikləri aparmağa, İqtisadiyyatın inkişafına xarici investisiyaları cəlb etməyə, milli İqtisadiyyatı dirçəltməyə və əhalinin həyat səviyyəsini yüksəltməyə imkan yaradır. İqtisadi islahatlar şəraitində müstəqil dövlətimiz öz milli İqtisadiyyatını müasir tələblər səviyyəsində qurmaqdan ötrü, inkişaf etmiş xarici dövlətlərlə İqtisadi əlaqələrini genişləndirir. Xarici İqtisadi əlaqələrin daha da genişlənməsi nəticəsində xarici iş adamları, sahibkarlar sahələrdə vergi kreditlərinin tətbiqi, yəni vergilərin tutulmasının təxirə salınması kimi metoddan da istifadə etmək məqsədəuyğundur. [50]

Milli İqtisadiyyatımızın inkişafı isə həm İqtisadi, həm də sosial problemlərimizin həllinin ilkin şərtidir. O, əvvəla, həqiqi İqtisadi müstəqilliyimizi və İqtisadi təhlükəsizliyimizi təmin edərdi. İkincisi, məhz milli İqtisadiyyatımızın

34- <http://vergi.az/jurnal1-2013part4.pdf> - Rzayev P.Q. "Azərbaycanda səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin vergitutma aspektləri" vergi jurnalı 2013.

stimullaşdırılması və inkişafı sayəsində ölkəmiz dünyanın sivil ölkələri içərisində mühüm yer tutar, digər ölkələrdən asılığını, başqa ölkələr üçün sadəcə xammal və satış bazarı yox, emaledici sənayeyə malik olan müstəqil ölkə kimi çıxış edərdi. Üçüncüsü, milli İqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsi işsizliyin, yoxsulluğun tədricən aradan qaldırılmasına, ərzaq təhlükəsizliyi kimi problemlərimizi həll etməyə kömək edərdi. Həmin sahələrdə artıq bir sıra mühüm addımlar atılmışdır, lakin əsas görülməli işlər hələ qarşıda durur. [50]

Vergi təhlükəsizliyi sistemi adi vətəndaşların, biznesin, cəmiyyətin və dövlətin vergi maraqlarını əhatə etməlidir. Buna görə də, vergi təhlükəsizliyinin subyekt tərkibi biznesin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları ilə təmsil olunur.

Vergi təhlükəsizliyinin subyekt tərkibinin müəyyən edilməsi isə vergi təhlükəsizliyi konsepsiyasının “cəmiyyətin vergi təhlükəsizliyi”, “biznesin vergi təhlükəsizliyi” və “dövlətin vergi təhlükəsizliyi” kimi anlayışlarla genişləndirilməsinə imkan verir.

Dövlətin vergi təhlükəsizliyinin mahiyyəti dövlətin vergi təhlükəsizliyi konsepsiyasının formalaşdığı zaman daha tam və dərinlən acıla bilər. Onun əsasında aşağıdakılar durmalıdır:

1. Vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi nəzəriyyəsi məsələləri;
2. Vergi siyasətinin optimallaşdırılması məsələləri dövlətin maliyyə siyasətinin mühüm elementi kimi; [51]

3. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin vergi qoyma sahəsində praktiki fəaliyyətinin gedişində təhlükəsizlik prinsiplərinə riayət edilməsinin tətbiqi məsələləri. Sadalanan hər uc bəndlərdən hər biri nəinki vahid sənəd kimi dövlətin vergi təhlükəsizliyi konsepsiyasının tərkib hissəsi, həm də sərbəst elmi tədqiqatın predmeti ola bilər. Bu zaman, fikrimizcə, qeyd etmək lazımdır ki, dövlətin vergi təhlükəsizliyinin aktual cari problemləri nöqtəyi-nəzərindən yuxarıda adları cəkilən istiqamətlərdən daha önəmlisi ucuncudur.

Vergi təhlükəsizliyi - vergi sisteminin elə vəziyyətidir ki, bu zaman biznesin, cəmiyyətin və dövlətin vergi maraqlarının daxili və xarici təhdidlərdən qorunması təmin olunur vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sistemi dedikdə, iqtisadi

təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə vergi təhdidlərinin müəyyən edilməsi, proqnozlaşdırılması və aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş hüquqi, təşkilati-inzi bati, maddi-texniki və digər vasitələrin məcmusu nəzərdə tutulur. Buna görə də, vergi münasibətlərinin iştirakçılarının – dövləti, biznes nümayəndələrini və cəmiyyəti vergi təhlükəsizliyi sistemi cərcivəsində butov sosial strukturlar kimi qarşılıqlı əlaqə və fəaliyyət kontekstində tədqiq edilməsi daha yaxşı nəticələr verə bilər. Belə inteqrasiya-sistem yanaşma cərcivəsində alınan nəticələr vergi təhlükəsizliyini sosial-iqtisadi kateqoriya olaraq prinsip və elementlərinin vəhdəti cərcivəsində xarakterizə etmək olar. ³⁵ [51]

Hər bir dövlətin sosial-siyasi məqsədləri onun muxtəlif sosial dəyərlərə malik olan və fərqli usullarla təmin edilən vergi təhlükəsizliyini tələb edən iqtisadi fəaliyyət subyektlərinin ictimai münasibətlərinə iqtisadi təsirində təzahür olunur.

Vergi təhlükəsizliyinin infrastruktur təminatı metodlarının səmərəliliyi vergiqoyma sahəsində müəyyən şərtlərin yaradılmasından ibarət olub, vergi ödəyicisinin daim vergiqoymanın optimal sisteminin seçilməsinə stimulu yüksəltməlidir ki, bu da muasir bazar iqtisadiyyatı və daim dəyişən vergi qanunvericiliyi şəraitində mürəkkəb coxmeyarlı vəzifədir. Vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin infrastruktur mexanizmləri institusional mexanizmlərlə qarşılıqlı əlaqədə olan və dövlətin, biznesin və cəmiyyətin vergi maraqlarının tənzimlənməsi və mühafizəsi problemlərinin daha intellektual həll edilməsini təmin edən əlavə elmi yanaşmalar, prinsip və metodların məcmusudur. Vergi sisteminin kifayət qədər mürəkkəb və daim dəyişən mexanizm olduğu ilə əlaqədar olaraq, dövlətin və cəmiyyətin vergi təhlükəsizliyinə təsir edən infrastruktur metodlarının əsasında aşağıdakı modellər dura bilər : [51]

- Klassik model onunla səciyyələnir ki, dövlət və biznes onunun uzunmüddətli maliyyə sabitliyini dövlətin milli maraqları, inzibati-ərazi quruluşu, dövlətozəl maliyyə axınlarının boluşdurulması prioritetləri və iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin stimullaşdırılmasından asılı olaraq dövlətin sosial-iqtisadi inkişafının

35- <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrlər/vergiyegirishderslik.pdf> - Məmmədov F. "Vergiyə giriş" dərslik. Vergi Tədris Mərkəzi. Bakı 2014.

muxtəlif dövrlərində strateji və taktiki vəzifələrin həllinə yönəldilmiş vergi preferensiyaları kompleksindən istifadə ilə təşkil etməyə çalışır. Bu halda vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ucun qərarların qəbul edilməsi bazar mexanizmlərinin sabit fəaliyyəti və makro və mikroiqtsadi proseslərin tənzimlənməsi məqsədilə vergiqoymanın bütün variantlarının sadə hesablamalarının nəzərə alınması və bu və ya digər ölkə ucun daha yaxşı nəticənin seçilməsi ilə bağlıdır. Bu yanaşma zamanı vergi riskləri minimaldır, belə ki, hər iki tərəf özünü mənfə vəziyyətlərdən və bununla da xarici və daxili təhlükələrdən müdafiə etmək marağındadır. [51]

- Vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin infrastruktur metodlarının innovasiya modeli maksimum resurs veriminə nəzərdə tutulmaqla, vergiqoymanın bütün sahələrində innovasiya yanaşmalarının işlənilib hazırlanmasına və real tətbiqinə yönəldilmiş daha intellektual yanaşma ilə xarakterizə olunur. Belə model vergi siyasətinin və vergiqoymanın təkmilləşdirilməsinin yeni yollarının axtarılmasına, həmçinin, həm dövlətin, həm də biznesin maraqlarının qorunması səviyyəsində innovasiya istiqamətində vergi təhlükəsizliyi sisteminin yaradılmasına əsaslanır. İqtisadi böhranlar şəraitində idarəetmə qərarlarının qeyri-standart qəbul edilməsi dövrü başlanır ki, burada biznesin rəqabət mövqələrinin güclənməsində və biznesin yaşamasında həlledici rolunu muxtəlif vergi sxemlərinin daimi axtarışı və tətbiqi qabiliyyəti oynayır. Klassik modeldən fərqli olaraq, innovasiya modeli vergi təhlükəsizliyinin yüksək riskli təminat metodlarını seçir, yəni yüksək qeyri-müəyyənlik dərəcəsini seçir ki, bu da əlavə gəlirlərin əldə edilməsi ilə əlaqədardır. Zidd maraqların birliyində və mübarizəsində vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin muxtəlif innovasiya metodları qurulur ki, bu da iqtisadi təhlükəsizlik nəzəriyyəsinin inkişafının hərəkətverici qüvvəsidir. Muxtəlif ölkələrin milli vergi təhlükəsizliyi sisteminin üstünlükləri və ya nöqsanları sahibkarlar ucun biznes fəaliyyətindən maksimum dərəcədə səmərəli nəticə əldə etməyə cəlb edən müəyyən vergi riski ilə bağlıdır. Potensial investorlar Rusiyada vergi təhlükəsizliyi sisteminin dünya birliyində qəbul edilmiş vergi norma və prinsiplərinə uyğun gəlməsi dərəcəsindən asılı olaraq, öz investisiyalarının

cinayətəkar təcavuzlardan hüquqi müdafiəsinin dərəcəsinə qiymətləndirirlər. Beynəlxalq vergi tənzimlənməsinin iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş liberallaşdırılmasının və ahəngdarlığının başlıca strateji istiqamətləri, fikrimizcə, aşağıdakılardır: [51]

- ikiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması və müxtəlif dövlətlərin vergi sistemlərinin və vergi siyasətinin ahəngdarlığının yaradılması;

- başqa dövlətdə xarici iqtisadi siyasət aparən qabaqcıl təsərrüfat subyektlərinin vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi; bu zaman vergi ayrı-seçkiliyinin aradan qaldırılması yolu ilə əlverişli vergi iqlimi təmin edilir;

- beynəlxalq kommərsiya fəallığının yüksəldilməsi, qarşılıqlı əməkdaşlıq sayəsində ölkələr arasında kapital axınlarının artması: kapital ixracatçısı olan ölkə özünün biznes-rezidentlərindən gəlirlərdən vergi şəklində qazanc əldə edir, kapital idxalcısı olan ölkə isə milli iqtisadiyyatına, həmcinin güzəştli vergiqoyma ilə cəlb olunan xarici investisiyalar alır;

- beynəlxalq vergi münasibətlərinin ayrı-seçkiliyi, bu zaman fiskal orqanlarla informasiya mübadiləsinin köməyi ilə özünün vergi suverenliyi və vergidən yayınma faktları olduqda qabaqcıdan araşdırmaların aparılması təmin edilir;

- vergiqoymanın müxtəlif dövlətlər və vergi ödəyiciləri arasında beynəlxalq hüquq normaları əsasında meydana çıxan mübahisəli məsələlərin razılaşdırılması prosedurlarının işlənilib hazırlanması. ³⁶ [52]

Azərbaycan Respublikasının vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi Azərbaycan vergi orqanlarının üzərinə düşür. Onların fəaliyyəti vergi inzibətçiliğinin gedişində, eyni zamanda, xəbərdarlıq metodlarından istifadə və vergi təhlükəsizliyi risklərinin aşkara çıxarılması ilə bağlıdır. Lakin vergi orqanlarının fəaliyyətinin müxtəlif elementlər ölkənin vergi təhlükəsizliyinin təminatı sistemində müxtəlif yerləri tutur. Bu fərqləri nəzərdən keçirmək üçün vergi orqanlarının Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsində təsbit olunmuş

36- http://referat.ilkaddimlar.com/embed/d_word_kurs_ekono_534.docx - Osmanova A.E. "Azərbaycanda vergi sisteminin təşkili prinsipləri" kurs işi. ADİU 2009.

ohdəlikləri siyahısına muraciət etmək lazımdır. Burada vergi orqanlarının əsas ohdəlikləri aşağıdakılardır:

- vergilər haqqında qanunvericiliyə riayət edilməsi;
- vergilər haqqında qanunvericiliyə riayətə nəzarətin həyata keçirilməsi, təşkilatların və fiziki şəxslərin ucotunun aparılması;
- vergi odəyicilərinə və digər subyektlərə vergiqoyma məsələləri üzrə informasiyanın təqdim edilməsi;
- artıq tutulmuş vergi və yığımların qaytarılması haqqında qərarların qəbul edilməsi;
- vergi sirrini qorunmasına riayət və s. ³⁷ [52]

Olkənin vergi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi nöqtəyi-nəzərindən vergilər haqqında qanunvericiliyə riayət edilməsinə nəzarət üzrə vergi orqanlarının funksiyası daha önəmlidir. Bu funksiyanın həyata keçirilməsi zamanı vergi orqanları vergi yoxlamaları keçirir, qarşılıqlı razılaşmalar əsasında nazirliklər və dövlət orqanları vergi və vergi cinayətləri, görülmən tədbirlər və aparılan yoxlamalar barədə onlarda olan mövcud materiallarla məlumatlandırılır. Vergi nəzarəti ucot və hesabatların yoxlanması, gəlir əldə etmək ucun və başqa formalarda istifadə olunan binalara və ərazilərə baxış formasında həyata keçirilir. Vergi yoxlamalarının gedişində aşkara çıxan, xarakteri və ictimai təhlükəsi dərəcəsindən asılı olaraq huquq pozuntuları vergi huquq pozuntuları (*vergi məbləğinin odənilməməsi, vergi bəyannaməsinin təqdim edilməməsi və s.*), inzibati huquq pozuntuları (*həbs qoyulan əmlakdan istifadə qaydalarının pozulması və s.*) və vergi cinayətləri kimi təsnifləşdirilir. Məhz vergi cinayətləri çox yayıldıqda vergi təhlükəsizliyi ucun daha böyük risklər yaranır. [52]

Bununla belə, qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda əldə edilmiş siyasi sabitlik şəraiti, həmcinin son illər islahatların gələcək irəliləyişi ucun yaradılmış uğurlu sosial-iqtisadi baza, zənnimizcə, artıq bu gün iqtisadiyyatımız qarşısında rəqabət qabiliyyəti daha yüksək olan ilk əlli ölkə sırasına daxil olmasına imkan

37- http://referat.ilkaddimlar.com/embed/d_word_kurs_ekono_534.docx - Osmanova A.E. "Azərbaycanda vergi sisteminin təşkili prinsipləri" kurs işi. ADİU 2009.

yaratmışdır. Belə dinamika, fikrimizcə, milli iqtisadi təhlükəsizliyimizin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsinin davam işinin real və eyni zamanda, irimiqyaslı məqsədidir. Coxillik beynəlxalq təcrübə göstərir ki, iqtisadiyyatın modernləşdirilməsinin davam etdirilməsi və Azərbaycanda innovasiya sisteminin formalaşması iqtisadiyyatımızı ustun xammal ixracı inkişafı zonasından çıxarmağa imkan verəcək və emal sahələrinin artım dinamikasına güclü təkan verəcək, ölkənin dünya birliyində rəqabətqabiliyyətliliyini və onun dünya iqtisadi məkanına bərabər huquqlu inteq rasiyasını tam mənada təmin edəcək.³⁸ [52]

Bununla yanaşı, fikrimizcə, vergi huquq pozuntuları risklərinin də əhəmiyyətinə xüsusi yanaşmaq lazımdır. Bunlar onunla təhlükəlidir ki, vergi sahəsində korrupsiyanın təzahurləri ilə birləşərək kütləvi xarakter daşıya bilər və nəticədə vergi ödəyəcilərinin davranış normalarında tam yol verilən və təbii görünən vergi huquq pozuntuları kimi qəbul edilməsi istiqamətində ictimai şüur transformasiyasına səbəb ola bilər. Bu, ölkənin sabit və normal fəaliyyət göstərən vergi sisteminin mənəvi əsaslarının dağılması riskləri ucun zəmin yarada bilər.

3.3 Əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında vergi yükü amili.

Azərbaycanın uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsində investisiyaların cəlb olunması xüsusi rol oynayır.

Investisiya mühitinə ölkədə iqtisadi sərbəstliyin, cəlb edici bazarın olub-olmaması, xammal ehtiyatlarının uyğunluğu, nəqliyyat, infrastruktur və s. daxildir. Investisiya mühitilə eyni zamanda hüquqi mühit olmalıdır. Əgər hüquqi mühit təmin olunmursa, investorların ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyması çətinləşir, əsasən də xarici investorlar.

Bunun üçün də bu sahədə təkmil qanunlar olmalıdır və bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidenti H.Əliyev 13 yanvar 1995-ci ildə «Xarici investisiya fəaliyyəti haqqında» fərmanlar imzalamış.

38- http://referat.ilkaddimlar.com/embed/d_word_kurs_ekono_534.docx - Osmanova A.E. "Azərbaycanda vergi sisteminin təşkili prinsipləri" kurs işi. ADİU 2009.

Azərbaycan Respublikası ikinci dəfə müstəqilliyini qazandıqdan sonra respublika iqtisadiyyatının qarşısında duran ən vacib məsələlərdən də, investisiyaların (istər daxili, istərsə də xarici) ölkə iqtisadiyyatına daha çox cəlb edilməsi idi. Bu proses vergi qanunvericiliyindən birbaşa asılı idi.³⁹ [3]

Bazar iqtisadiyyatına keçid ölkədə beynəlxalq standartlara uyğun vergi sisteminin formalaşdırılmasını, bazar münasibətlərinə adekvat vergi siyasətinin yürüdülməsini ön plana çəkir. Ötən illər ərzində xüsusilə son 5-6 ildə vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun vahid hüquqi bazasının yaradılması, vergi dərəcələrinin aşağı salınması və güzəştlərin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, kiçik və orta sahibkarlıq üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına yönəldilən vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, habelə vergi xidmətində məqsədyönlü iş aparılmışdır.

Ölkəmizdə dövlət tərəfindən xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə respublikanın bütün üstünlükləri, o cümlədən yüksək peşəkarlığa malik ucuz işçi qüvvəsinin mövcudluğu, yanacaq-enerji resurslarının zənginliyi, əlverişli coğrafi və geosiyasi mövqeyi və s. nəzərə alınmaqla bir neçə istiqamətdə stimullaşdırıcı vergi mühitinin yaradılması həyata keçirilir [8,9].

Əlverişli vergi mühitinin yaradılması məsələsi xarici investorları narahat edən başlıca problemlərdəndir. Xarici investorları vergi güzəşti və imtiyazlardan daha çox öz fəaliyyətini uzun müddətə proqnozlaşdırmağa imkan verən vergi sisteminin sabitliyi maraqlandırır. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan Respublikası tərəfindən bir sıra beynəlxalq müqavilələr imzalanmışdır. Bu müqavilələr əsasən investisiyaların təşviqi və qorunmasını, gəlirlərə və əmlaka görə vergilərə münasibətdə ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasını, nəqliyyat daşımalarını və kredit sazişlərini əhatə edir.

Investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında sazişlərə görə hər bir tərəf öz ərazisində digər tərəfin investorlarının investisiyalarına özünün və ya istənilən

39- Y.A.Kəlbəyev. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı. 2005

üçüncü dövlətin investorlarının investisiyalarına yaradılan rejim qədər ədalətli, ona bərabər və ondan az əlverişli olmayan rejim yaradır.

İkiqat vergiqoymanın aradan qaldırılması haqqında sazişlərdə əsas güzəştlər, yəni aşağı vergi dərəcələri mənbədə tutulan vergilərə (məsələn, dividendlərdən, faizlərdən, royaltılərdən) verilir. Belə ki, bir çox sazişlərdə qoyulan investisiyalarının həcmindən asılı olaraq vergilərin dərəcəsi dəyişir.

Nəqliyyat daşımaları haqqında sazişlər əsasında digər tərəfin dövlətinin ərazisində həyata keçirilən sərnişin və yük daşımaları, həmçinin bu daşımaları yerinə yetirən avtonəqliyyat vasitələri avtomobil yollarının istifadəsi ilə bağlı ödəniş və vergilərdən qarşılıqlı əsasda azad olunurlar. [3]

Kredit sazişlərinə əsasən kreditlər, o cümlədən Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və digər bunlar kimi təşkilatlar tərəfindən verilən kreditlər vergidən azad edilir. (Qeyd etmək lazımdır ki, vergidən azad edilmə haqqında müddəalar bu təşkilatların əsasnamələrində öz əksini tapmışdır və Azərbaycan Respublikası bu təşkilatların əsasnamələrini rəsmən tanımışdır).

Belə kredit sazişlərinə adətən podratçıların, bəzi hallarda isə hətta subpodratçıların, həmçinin krediti verən təşkilatların vergilərdən azad edilməsi ilə bağlı fərdi xarakterli müddəalar daxil edilir.

Hasilatın pay bölgüsü üzrə qanun qüvvəsinə malik olan sazişlər çərçivəsində karbohidrogen sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlər üçün «Mənfəət vergisi haqqında», «Xarici subpodratçıların vergiyə cəlb olunması haqqında» və «İdxal və ixrac vergiləri haqqında» protokollarda tənzimlənən, Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli vergi sistemi tətbiq olunur.⁴⁰ [2]

Qeyd olunanlarla yanaşı son 8-9 ildə bəzi əsas vergilər üzrə dərəcələrin aşağı salınması siyasəti yerli və xarici biznes subyektlərinin işgüzarlığını artırmaqla yeni investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinə təkan verib. Məsələn, mənfəət vergisi 1999-cu ildəki 35%-dən, 2003-cü ildə 25%-ə (regional diferensasiya nəzərə

40- Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.

alınmaqla), 2004-cü ildə 24% 2010-cu ildən 20%-ə, keçid dövrünün əvvəlində ƏDV 28% təşkil etdiyi halda hazırda 18%-ə, fiziki şəxslərdən gəlir vergisinin maksimum həddi isə 55%-dən 25%-ə endirilmişdir. Bu da əlverişli investisiya mühitinin yaradılması nəticəsində olmuşdur. Xarici investorların daha çox cəlb edilməsi məqsədi ilə vergi dərəcələrinin optimallaşdırılması, vergi yükünün optimallaşdırılması, əlverişli investisiya mühitinin yaradılması vergi siyasətinin prioritet istiqamətləridir və bir strategiya kimi qarşısına qoymuşdur [36].

Vergi dərəcələrinin optimallığının qiymətləndirilməsi üçün ilk növbədə Azərbaycan Respublikasında vergi dərəcələrinin mövcud vəziyyətini dünya ölkələri ilə müqayisə etmək lazımdır. Bununla əlaqədar dünyanın 60-a yaxın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələri üzrə aparılan araşdırmalar nəticəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

Əlavə dəyər vergisinin dərəcəsi – 21 ölkədə 18%-dən yüksək, 18 ölkədə 18%-dən aşağı və 9 ölkədə 18%-ə bərabərdir.

Mənfəət vergisinin dərəcəsi – 43 ölkədə 24%-dən yüksək, 14 ölkədə 24%-dən aşağı və 1 ölkədə 24%-ə bərabərdir.

Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin maksimal dərəcəsi – 28 ölkədə 35%-dən yüksək, 25 ölkədə 35%-dən aşağı və 6 ölkədə 35%-ə bərabərdir.

Buradan aydın olur ki, dünya ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasında ƏDV-nin dərəcəsi orta səviyyədədir. Mənfəət vergisinin dərəcəsi bir çox ölkələrlə müqayisədə aşağı səviyyədədir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisinin dərəcəsi isə Azərbaycan Respublikasında normal səviyyədədir. [2]

MDB daxili 9 üzv ölkəsi arasında aparılan sorğuya görə təyin edilib ki, bu ölkələrdə ƏDV 18.1% həcmindədir

Əvvəlki nəzərdən dərəcələrin azaldılması asan gözükmə bilər, bu dəyişikliklərin arxasında ətraflı iqtisadi tədqiqatlar, elmi analizlər və özəlliklə dövlətin təyin etdiyi iqtisadi planlı hərəkət axını dayanır. Bu səbəbdən respublikada reallaşdırılan siyasətin daxili payı hesab edilən siyasət dərəcələrinin ideal limitinin lazımı səviyyəyə çatdırılmasına yönəltmək lazımdır.

Belə ki, vergi sistemi ölkənin maliyyə resurslarına olan ehtiyacını qarşılıyır və ödəyicilərin sahib karlıq fəaliyyətinə olan təsirini çoxaltmalı və həmin dövrdə, onları həmişə təsərrüfat hərəkətinin səmərəsinin artırılması üsullarının tədqiqatına çəkməlidir. Təsərrüfat subyektlərinə düşən vergi yükü dövlətin həyata keçirdiyi vergi siyasətinin nəticəsi olmaqla vergi sisteminin keyfiyyət xarakteristikası sayılır [15,17].

Ödəyicilərə ehtiva edən vergi payının çoxaldılması, həmçinin, növlərin sayının çoxaldılması, dərəcələrin qaldırılması, güzəşt və imtiyazların silinməsi və s. müddətində bu sistemin faydası ilk öncə yuxarı qalxır, getdikcə pik nöqtəyə çatır və vergi daxil olmalarının çəkisi inanılmaz dərəcədə azalır. Həmin an büdcə sistemi zərərləri qarşısı alınmaz hesab edilir . Bu səbəbdəndir ki, ödəyicilərin bir sıra payı müflisləşir, və ya istehsalı inanılmaz dərəcədə azalır. Qalan payı isə bəzi qeyri-qanuni və qanuni üsullardan yararlanmaqla təyin edilmiş və hesaba keçirilməli olan pay isə azaldılmağa başlayır. Sonradan dövlət tərəfindən vergi yükünün aşağı salınması yolu ilə istehsalı dirçəltmək üçün uzun müddət tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, vergitutmadan yayınmaq üçün real yollar tapan vergi ödəyiciləri vergi yükü aşağı salındıqdan sonra da vergiləri tam həcmdə ödəmirlər.

Bununla əlaqədar ödəyicilərin optimal vergi yükü problemi istənilən ölkənin vergi sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsində xüsusi rol oynayır.

Vergi yükünün optimallaşdırılması problemindən danışarkən, ilk növbədə aydınlaşdırmaq lazımdır ki, vergi yükü nədir və necə müəyyən edilir? Bunun üçün isə biz bu anlayışa iki mövqedən: makroiqtisadi və mikroiqtisadi mövqelərdən yanaşmalıyıq.

Makroiqtisadi səviyyədə vergi yükü əsasən bir çox ölkələr tərəfindən də geniş istifadə olunan dövlət büdcəsinə daxil olan bütün vergilərin cəmi məbləğinin ÜDM-a nisbəti kimi müəyyən edilir və ÜDM-un hansı hissəsinin vergilər vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsini əks etdirir.⁴¹ [2]

41- Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.

Bu metodika ilə vergi yükünün hesablanması onun digər ölkələrin vergi sistemindəki anoloji göstəricilərlə müqayisəsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Lakin bu üsul mikroiqtsadi səviyyədə, yəni ayrı-ayrı təsərrüfat subyektləri səviyyəsində vergi yükünün müəyyən edilməsinə yaramır. Çünki bu metodika vergi öhdəliklərinin gərginliyini kifayət qədər əks etdirmir. Belə ki, ÜDM-un həcmində amortizasiya ayırmalarının payının obyektiv müxtəlifliyi alınmadığından, bütün digər bərabər şərtlər daxilində ÜDM-un həcmində amortizasiya ayırmalarının xüsusi çəkisi müxtəlif olan müəssisələr arasında heç bir fərq qoyulmur. Bu səbəbdən mikro iqtisadi mərkəldə vergi yükünün təyin olunmasında habelə yerli, xarici elm adamları tərəfindən verilən , ama ayrılıqda fərqlənən ayrı üsullar önə çəkilir.

Dövlətin reallaşdırdığı iqtisadi siyasətin sonucu olaraq sistemin keyfiyyət meyarı hesab edilir. Belə ki vergilərin kəmiyyətində, dərəcəsinə və həmçinin imtiyazlar və güzəştlərdə edilən müəyyən dəyişim ilk əvvəlcə yükündən özünü seçə bilir, eyni xətt üzrə yük yuxarı və aşağı hərəkət edir. Vergi yükünün standartlaşdırılması həmçinin ölkənin maliyyə resurslarına olan ehtiyacı və ödəyicilərin tələb və istəkləri nəzərə alınsın. İEÖ-də uzun müddətli və böyük bacarığı, bunu sübut edir ki, vergi yükü çox olarsa fərdlərin iqtisadi gücü azalır, az olarsa büdcənin gəlirinin müəyyən edilməsində bir sıra problemlər meydana gəlir.[8,10].

Bəzi dövlətlərin vergi yükünü nəzər salsaq, ÜDM-a nisbətə təyin edilmiş əmsallar aşağıdakı kimidir.

Cədvəl 3.3 Müxtəlif ölkələrin vergi yükünün səviyyəsi

Ölkələr	Vergi yükünün səviyyəsi, % - lə	Ölkələr	Vergi yükünün səviyyəsi, % - lə
Almaniya	41,7	Rusiya	48,0
Belçika	48,1	İspaniya	36,5

Danimarka	49,8	Kanada	36,6
Fransa	45,7	ABŞ	31,8
İtaliya	43,2	Yaponiya	28,6
İsveç	51,4	Böyük Britaniya	37,1

Mənbə: Vergilər Nazirliyinin rəsmi internet sahifəsi [42]

Göründüyü kimi, əksər ölkələrin vergi yükü mütəxəssislər tərəfindən normal hədd kimi qəbul edilən 35%-dən yüksəkdir. Deməli bu ölkələr ÜDM-un vergi sistemi vasitəsilə yenidən bölüşdürülməsində praktiki olaraq mümkün maksimal səviyyəni əldə etdikləri üçün büdcələrinə vergi daxilolmalarının sonrakı artımına vergi dərəcələrinin artırılması və vergi güzəştlərinin ləğvi hesabına yox, vergilərin alınması strukturunda dəyişikliklərin edilməsi hesabına nail ola bilərlər.

Respublikamızda digər ölkələrlə müqayisədə vergi yükünün səviyyəsi aşağıdır. Vergilər Nazirliyinin məlumatına əsaslanaraq onun həddi son altı ildə 20 faizi keçməmişdir. Lakin onu da qeyd edək ki, bu göstərici ÜDM-a nəzərən hesablandığından bəzi amillər vardır ki, onu müəyyən qədər təhrif edir. Əslində isə vergi yükünü digər metodika ilə hesablasaq (yeni yaradılmış dəyər əsasında) onun analogi göstəricidən əhəmiyyətli dərəcədə böyük olduğunu görürük. Bu da həmin vergi və sığorta ayırmaları məbləğinin daha «dar» iqtisadi baza ilə müqayisə edilməsi ilə əlaqədardır. Digər bir səbəb isə ayrı-ayrı sahələr üçün müxtəlif vergi rejiminin tətbiq olunmasıdır. Məsələn, 2001-ci ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı torpaq vergisi qalmaqla digər vergilərdən azad edilmişdir. Hasilatın pay bölgüsü üzrə qanun qüvvəsinə malik olan Vergi Məcəlləsindən fərqli üstünlüklərə malik olan xüsusi rejimli müəssisələr karbohidrogen fəaliyyəti ilə əlaqədar meydana çıxan və ya ona bilavasitə, yaxud dolayısı ilə aid olan hər hansı xarakterli heç bir vergi ödəmirlər (mənfəət vergisi istisna olmaqla). [45]

Deməli bu sahələr digər sahələrdən daha az vergi yükü daşmalı olur.

Göründüyü kimi, ÜDM-a nisbətən hesablanmış vergi yükü göstəricisi vergi öhdəliklərinin gərginliyini kifayət qədər dəqiq əks etdirmir. Buna görə də nisbi vergi yükü göstəricisindən istifadə edilməsi məqsədə uyğundur.

Nisbi vergi yükü dedikdə, onun mütləq kəmiyyətinin yeni yaradılmış dəyərə nisbəti nəzərdə tutulur. Başqa sözlə, nisbi vergi yükü müəyyən vaxt müddəti ərzində hesablanmış vergilərin və məcburi sığorta ayırmalarının cəmi məbləğinin yeni yaradılmış dəyərə xüsusi çəkisini ifadə edir. Bu zaman müxtəlif təsərrüfat subyektləri üçün nisbi vergi yükünün müqayisəsi zamanı əldə olunmuş dəyərin deyil, yeni yaradılmış dəyər göstəricisinin götürülməsi və iqtisadi təhlilin predmetindən ÜDM-un tərkib hissəsi kimi amortizasiya ayırmalarının nəzərə alınmaması məqsədə uyğun hesab edilir.⁴² [45]

Müəssisə (müəssisələr qrupu, sahə) səviyyəsində yeni yaradılmış dəyər aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

Düstur 3.1 Yeni yaradılmış dəyər

$$Y = G - MX - A + QG - QX$$

Digər tərəfdən:

$$Y = W + SA + M + V$$

Burada,

Y – yeni yaradılan dəyər;

G – məhsulun (işin, xidmətin) təqdim edilməsindən gəlir;

MX – material xərcləri;

A – amortizasiya ayırmaları;

QG – qeyri-satış əməliyyatlarından əldə olunan gəlir;

QX – qeyri-satış əməliyyatlarına çəkilən xərclər (vergiləri nəzərə alınmadan);

W – əmək haqqı fondu;

SA – sosial sığorta ayırmaları;

M – müəssisənin mənfəəti (vergitutmaya qədər); [45]

V – vergi ödəmələri.

Nisbi vergi yükü göstəricisini aşağıdakı kimi müəyyən edə bilərik:

Düstur 3.2 Nisbi vergi yükü göstəricisi

42- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

$$D_{vy} = \frac{V + SA}{Y} = \frac{V + SA}{W + SA + M + V} \times 100$$

Burada, D_{vy} – təsərrüfat subyektinə düşən nisbi vergi yüküdür

Müəssisələrin mövcud maliyyə vəziyyəti və respublikada sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının mövcud istiqamətində respublikamızda yeni yaradılmış dəyər əsasında hesablanmış nisbi vergi yükü göstəricisinin 35-40% səviyyəsində olması daha məqsədə uyğundur. İqtisadiyyatın aparıcı sahələrində daha yüksək vergi yükü nəinki sahibkarlıq aktivliyinin qarşısını alır və hətta müəssisələrin maliyyə vəziyyətini pisləşdirir və istehsalı getdikcə zəiflədir.⁴³ [45]

Aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycan Respublikasında vergi qanunvericiliyi və yuxarıda qeyd etdiyim müqavilələr vasitəsilə xarici investora tətbiq olunan vergi yükü yerli vergi ödəyiciləri ilə müqayisədə daha yüngüldür. Xarici investorlar müqavilələrdə nəzərdə tutulardan əlavə həm də vergi qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş güzəşt və imtiyazlardan istifadə edirlər.

Güzəşt və imtiyazların təhlili göstərir ki, onlar artıq investisiyaların cəlb olunması sahəsində öz səmərəliliyini itirir. Ona görə də daha səmərəli üsullar axtarılmalı, onlar ümumi vergi yükünün, vergi güzəşt və imtiyazlarının azaldılmasına yönəldilməlidir. Bu isə ilk növbədə həm xarici, həm də yerli iş adamları üçün eyni rəqabət mühiti yaratmalıdır.

Vergi yükünün optimallaşdırılması məsələsi respublikamızda həyata keçirilən vergi siyasətinin başlıca prinsiplərindəndir. Bunu son illərdə vergi sistemində həyata keçirilən islahatlardan da aydın görmək olar. Vergi yükünün azaltmaq iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun artırılmasına, istehsalın genişləndirilməsinə, sahibkarlıq və biznes fəaliyyətinin stimullaşdırılması məqsədlərinə nail olmağı nəzərdə tutur.

43- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

3.4 İqtisadi fəallığın artırılmasının stimullaşdırılması tədbirlərində vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri.

İqtisadiyyatı sabit və sürətlə inkişaf etdirmək mənafeyi respublikanın inkişafı qarşısında strateji məqsəd və vəzifələr qoyulmasını və onun yerinə yetirilməsinin regionların inkişafı ilə düzgün əlaqələndirilməsini obyektiv zərurətə çevirir. Başqa sözlə, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən və yerli şəraiti nəzərə alan dövlət regional inkişaf siyasəti aparılması və müvafiq dövlət tənzimləmə mexanizminin formalaşması vacibdir.

Regionlarda iqtisadiyyatın sabit sürətlə inkişafını, əmək ehtiyatlarından, xüsusilə qadın əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəni təmin etmək üçün aşağıdakıların birinci növbədə həyata keçirilməsi vacibdir:

- Dövlət regional sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin və müvafiq tənzimləmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı və Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən qüdrətli dövlətə çevrilməsi strategiyasının reallaşdırılması tələblərinə cavab verən və yerli şəraiti nəzərə alan dövlət regional siyasətinin yeridilməsi;

- Respublikanın müstəqil dövlət olduğunu və regionların imkanlarını nəzərə almaqla xaricdən xammal asılılığını azaltmaq məqsədi ilə regionlarda sənayenin inkişafının əsasən yerli xammala əsaslanması siyasətinin yeridilməsi;

- Respublikanın iqtisadi rayonlarında təsərrüfatçılığın müxtəlif formalarının inkişafının səmərəli əlaqələndirilməsi, xüsusi bölmənin inkişafı imkanlarından və birgə müəssisələr təşkilində xarici investisiyadan geniş miqyasda istifadə olunması;⁴⁴ [45]

- Respublikanın Bakı-Sumqayıt şəhərlərindən kənar regionlarında təsərrüfatçılığın bazar strukturlu müxtəlif formalarının inkişafı imkanlarından və birgə müəssisələr təşkilində xarici investisiyadan, elmi-texniki potensialdan daha geniş miqyasda istifadə olunmasına dövlət miqyasında fikir verilməlidir;

44- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

- Sənayenin sahə quruluşunun təkmilləşməsi onun ərazi quruluşunun təkmilləşməsi vasitəsi kimi diqqət mərkəzində durmalıdır. Aparıcı sənaye sahələri ilə bərabər bütün iqtisadi rayonlarda inkişafına böyük imkanlar olan yüngül, yeyinti, maşınqayırma və metal emalı, tikinti materialları istehsalı kimi sahələrin tənəzzüldən çıxması və inkişafına xüsusi diqqət verməlidir;

- MDB ölkələrində azad iqtisadi zonaların yaradılması və istifadəsilə əlaqədar nəzəri metodoloji və praktiki xarakterli məsələlərin işlənilib hazırlanmasının təmin olunması;

- Belə zonaların Respublikalarının hansı bölgəsində və kimin vasitəsilə – dövlət təşəbbüsü və proqramı əsasında, yoxsa sahibkarların təşəbbüsü və dövlət qəyyumluğu ilə yaranmasının mümkünlüyünün həll olunması;

- Dövlət regional idarəetmə və tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi [12].

Məhz sadalananların həyata keçirilməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 24 noyabr 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» Fərmanı Azərbaycanın gələcək inkişafının ilk konturlarını cızmışdır. Fərmanda əldə olunmuş nailiyyətlərə, ölkənin iqtisadi inkişafında yaranmış müsbət meyllərə əsaslanaraq uzunmüddətli vəzifələrin sistemli yerinə yetirilməsini təmin edə bilən bir çox mühüm tədbirlər öz əksini tapmışdır. Bu tədbirlərə ölkədə işsizliyin azaldılması və əhalinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunu artırılması, regionların yerli resursları və digər amilləri nəzərə almaqla, onların sosial-iqtisadi inkişafı məqsədilə müvafiq dövlət proqramlarının hazırlanması, qeyri-neft sektorunun sürətlə inkişafı və bu sahəyə sərmayələrin cəlb olunması və s. daxildir. [45]

Bunun ardınca ölkə prezidenti İlham Əliyevin 11 fevral 2004-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş «Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı» (2004-2008 -ci illər) və 14 aprel 2009-cü il tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı sahibkarlığın regionlar üzrə

inkışafının reallaşdırılması baxımından ölkə üzrə kompleks tədbirləri əhatə edir. 10 iqtisadi rayon üzrə tərtib edilmiş Dövlət Proqramında Azərbaycan Respublikasının regionlarının investisiya xəritəsi dəqiq göstərilmiş, regional təşviq mexanizmləri müəyyən edilmiş və bunların reallaşdırılması mənbələri dəqiqləşdirilmiş, regional infrastrukturunun yaradılması və inkışafı istiqamətində həyata keçiriləcək tədbirlər öz əksini tapmışdır. Bu proqram yerinə yetirildiyi təqdirdə «Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkışafının sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında» prezident fərmanının icrasının ümumi istiqamətidir. Bu proqram həm də regionların sosial-iqtisadi inkışafının stimullaşdırılması tədbirləri məcmusudur.

Proqramda öncə müstəqillik illərində, xüsusilə də son beş ildə Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkışafı, bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində əldə edilmiş nailiyyətlər təhlil olunur və qiymətləndirilir: nəticə belədir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatı sürətlə inkışaf edir, maliyyə imkanları genişlənmişdir və qarşıya daha əsaslı vəzifələr qoymaq, sosial problemləri daha əsaslı surətdə həll etmək imkanı yaranmışdır. [45]

Dövlət proqramının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının rayonlarında mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin inkışafına, istehsal müəssisələrinin fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılmasına, yerli sahibkarlığın inkışafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasına, məşğulluğun səviyyəsinin, xüsusilə gənclərin faydalı əməklə məşğulluğunun artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkışafına nail olmaqdır [14].

Beləliklə proqramda qarşıya kompleks xarakterli məqsəd qoyulur və buna müvafiq olaraq, bu proqram birinci növbədə çoxcəhətliliyi ilə diqqəti cəlb edir. Bizim iqtisadi, sosial, mədəni həyatımızın elə bir sahəsi yoxdur ki, bu proqramda öz əksini tapmamış olsun. Bütövlükdə Respublika ilə bərabər, onun ayrı-ayrı inzibati-ərazi vahidləri və iqtisadi-coğrafi regionlar miqyasında konkret vəzifələr qarşıya qoyulur və həlli istiqamətləri əsaslandırılır. Sabit və davamlı inkışafı təmin etmək üçün 46 respublika miqyaslı tədbirlər – inkışaf istiqaməti və respublika

daxili iqtisadi rayonların kompleks sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün 668 region miqyaslı tədbir həyata keçirmək proqnozlaşdırılıb.

Proqramda onun yerinə yetirilməsi üçün maliyyə təminatı məsələsinə xüsusi yer ayrılmışdır. Beynəlxalq miqyasda milli proqramların yerinə yetirilməsi üçün vacib olan əsas maliyyə mənbələri nəzərə alınmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- Xarici və yerli sahibkarların vəsaiti;
- Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
- Azərbaycan Respublikasının Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu;
- Büdcədən kənar dövlət fondları;
- Kommersiya banklarının və bank olmayan kredit təşkilatlarının kreditləri;
- Beynəlxalq təşkilatların və xarici dövlətlərin maliyyə vəsaiti;
- Qanunvericilikdə qadağan olunmayan digər mənbələrdən daxil olan vəsaitlər.

Hər bir regionun maliyyə mənbəyində fərqli cəhətlər var. Məsələn, regionların inkişafında mühüm rol oynayan Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsindən, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondundan müxtəlif regionlara müxtəlif miqdarda vəsait ayrıla bilər. Başqa maliyyə mənbələrinin də müxtəlif regionlarda rolu müxtəlif olacaqdır. Eyni zamanda ayrı-ayrı regionların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq maliyyə mənbələrinin sayı arta və ya azala bilər.⁴⁵ [45]

Keçdiyimiz dövrdə habelə, kənd təsərrüfatı mallarının hazırlanması və emalı sektorlarına ölkədən kənar investorların təklif edilməsi mövzusunda müəyyən uğura nail olunmuşdur. Belə ki, “Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti” ASC ilə Özəl Sektorun İnkişafı üzrə İslam Korporasiyası və İslam İnkişaf Bankı tərəfindən təsis edilmiş “Xəzər Beynəlxalq İnvestisiya Şirkəti”nin Müşahidə Şurası Samux rayonunda 25 min ton tədarük gücü olan soyuducu anbarın yeni texnologiyalar əsasında təkmilləşdirilməsi və 2 hektar ərazidə yerləşən istixana kompleksinin qurulması məqsədilə investisiya qoyuluşu barədə qərar qəbul etmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan İnvestisiya Şirkəti ilə xarici investorlar arasında Xaçmaz

45- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

rayonunda istixanaların, həmçinin şitillik, soyuducu anbar, qablaşdırma sexi olan kompleksin tikintisi və “Ağstafasüd Kompleksi”nin yaradılmasına dair Anlaşma Memorandumları imzalanmışdır.

Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları tərəfindən istehsal olunan məhsulların həm daxili, həm də xarici bazarlarda satışının dəstəklənməsi məqsədilə İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin təşkilatçılığı ilə ölkə daxilində və xaricində həyata keçirilən sərgilərdə və biznes-forumlarda yerli sahibkarların iştirakı təmin olunmaqla onlara öz məhsul və xidmətlərini nümayiş etdirmək imkanları yaradılır. 2009-cu ildə Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) tərəfindən keçirilmiş biznes forumlarla yanaşı, “Caspian Agro 2009” Kənd Təsərrüfatı Sərgisi çərçivəsində 2 günlük “Aqrar sənaye kompleksi: əməkdaşlıq imkanları və inkişaf perspektivləri” mövzusunda konfrans keçirilmiş və yerli şirkətlərin xaricdə keçirilən sərgilərdə iştirakı (Almaniyada “Yaşıl Həftə” Yeyinti Sənayesi və Kənd Təsərrüfatı üzrə Beynəlxalq Sərgi, RESALE-2009 sərgisi, Türkiyədə tikinti sektoru üzrə beynəlxalq Sərgi) təmin olunmuşdur.⁴⁶ [45]

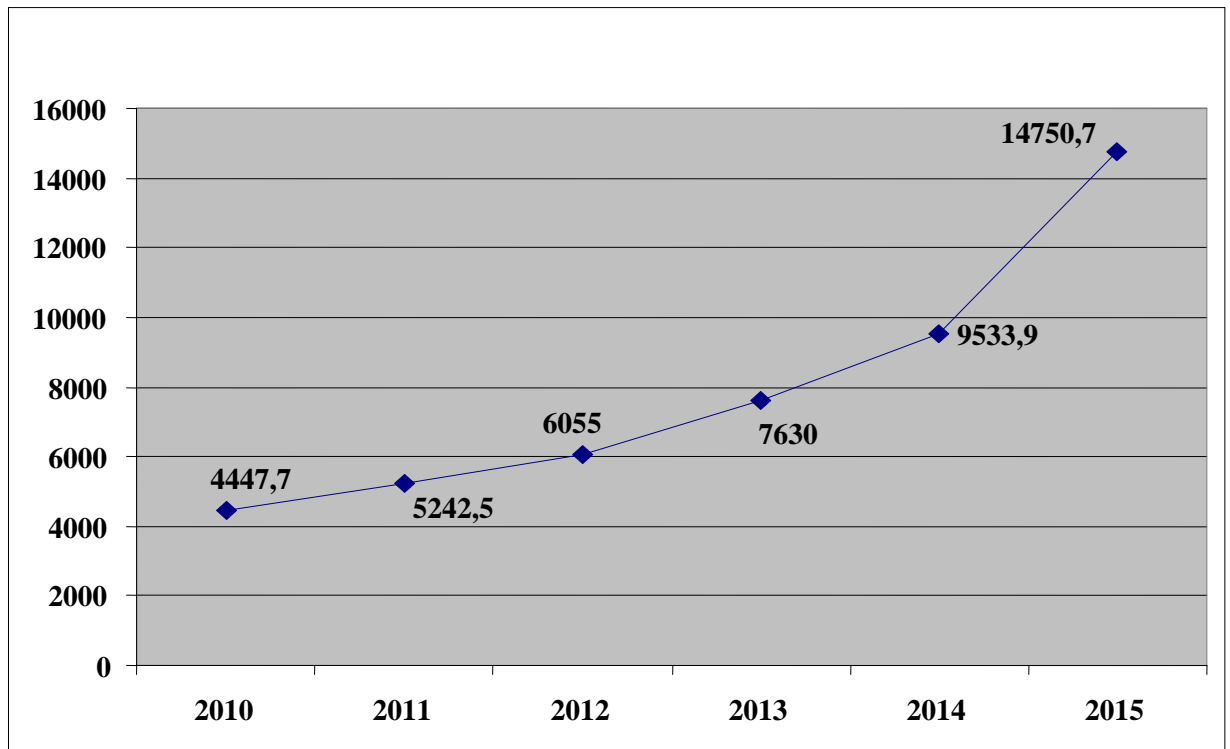
Bundan əlavə, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illər üzrə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq, cins heyvandarlıq komplekslərinin inkişaf etdirilməsi məqsədilə “Aqrolizinq” ASC tərəfindən hesabat ili ərzində Almaniya “Şvis”, “Holtştin-friz” və “Simmental” cinsli 770 baş damazlıq heyvanlar ölkəyə gətirilərək dəyərinin 50%-nə güzəştə 34 rayon və şəhər üzrə 81 fermer təsərrüfatına və kənd təsərrüfatı istehsalçılarına paylanmışdır. Bundan başqa, Zaqatala, Ağdaş, İsmayilli, Xaçmaz rayonlarında aqroservislərin, Şəmkir və Xaçmaz rayonlarında isə mineral gübrələrin qəbulu, saxlanması və paylanmasını yaxşılaşdırmaq üçün hər birinin tutumu 10 min ton olan 2 ədəd regional logistik bazanın tikintisinə başlanılmışdır. [45]

Bütün bunlar göstərir ki, Dövlət Proqramının qəbulundan ötən bir il ərzində onun icrası ilə bağlı bütün sahələr üzrə həyata keçirilmiş tədbirlər kompleksi regionlarımızın inkişafına təkan verməkdədir. Bu nailiyyətlər iqtisadiyyatın bütün

46- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

sahələrini əhatə etməklə özünü makroiqtisadi göstəricilərin artımında da göstərmişdir. Belə ki, 2015-cu ildə Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun (ÜDM) real artımı 2010-ci illə müqayisədə 9.3% təşkil edərək, cari qiymətlərlə 50,8 mlrd. manata çatmışdır. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM-nin real həcmi isə 2010-ci illə müqayisədə 7.9% artaraq cari qiymətlərlə 3917.3 manat (4874.1 ABŞ dolları) təşkil etmişdir. ÜDM-nin 64.1%-i iqtisadiyyatın istehsal, 28.3%-i xidmət sahələrinin payına düşmüş və bu sahələrdə real artım müvafiq olaraq 10% və 9.1% təşkil etmişdir. Digər tərəfdən, Ötən ildə neft-qaz sektorunda real artım 14.3%, qeyri-neft sektorunda isə 3.2% olmuşdur.

Cədvəl 3.4 Qeyri-neft ÜDM-nin dinamikası (mln. manat)

Mənbə: Statistika Komitəsinin rəsmi internet sahifəsi

Proqramda qarşıya qoyulmuş vəzifələrdən biri də əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi üçün 600 min yeni iş yeri açılacaq. Belə bir mülahizə də vardır ki, 600 min iş yeri açmaq çoxlu vəsait və vaxt tələb edir. Bu beşillikdə buna nail olmaq çətindir. Amma nəzərə almaq lazımdır ki, yeni iş yerlərinin xeyli hissəsi keçmişdə tikilmiş, indi fəaliyyət göstərməyən, yaxud çox aşağı səviyyədə işləyən ixtisaslaşmış böyük istehsal müəssisələrinin (qara və əlvan metallurgiya, kimya, toxuculuq, maşınqayırma, ipəkçilik və i. a.), istehsal və sosial infrastruktura

sahələrinin yeni əsaslarla bərpası və yenilərinin işə salınması hesabına olacaqdır. Artıq çoxsaylı istehsal sahələri yaradılmış, minlərlə iş yeri açılmışdır. Belə ki, 1 oktyabr 2003-cü ildən 1 yanvar 2015-cu il tarixinədək 766277 yeni iş yeri açılmışdır ki, bunu da 547573-ü daimidir. Dövlət Proqramının regionların sosial-iqtisadi tərəqqisinə xidmət edən, real vəziyyətə uyğun hazırlanan və obyektivliyi əks etdirən təkmil sənəd olmasını yeni açılmış iş yerlərinin ümumi sayının 80%-i regionların payına düşməsi əks etdirilir. Yeni iş yerlərinin 87%-nin qeyri-dövlət sektorunda yaradılması isə sahibkarlara yaradılmış əlverişli şəraitin və onlara göstərilən dövlət qayğısının məntiqi nəticəsidir. Ümumilikdə isə son 6 il ərzində 840 min yeni iş yeri açılmış, 32886 yeni müəssisə fəaliyyətə başlamışdır. 2015-cu ildə ölkə üzrə yoxsulluq səviyyəsi 4,7%-ə enmişdir. Daimi iş yerlərinin 30,8%-i yeni yaradılmış, 33,4%-i mövcud, 5,8%-i fəaliyyəti bərpa edilmiş müəssisələrdə, 30%-i isə fiziki şəxslərdə açılmışdır.

Dövlət proqramına əsasən vergi sahəsində əsasən üç istiqamətdə tədbirlər həyata keçirilməsi nəzərdə tutulub. [51]

Birinci istiqamət vergi dərəcələrinin optimal həddən azaldılmasıdır. Qeyd olunan tədbir üzrə artıq bir sıra iş görülmüşdür. Belə ki, 1 yanvar 2004-cü il tarixindən hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin dərəcəsi 25%-dən 20%-ə endirilmiş, maliyyə lizinqi xidmətləri ƏDV-dən azad edilmiş, habelə, maliyyə lizinqi olan əmlak üçün müvafiq amortizasiya normaları 2 dəfəyədək artırılmışdır. Bu istiqamətin məqsədi vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılmasına xidmət etsin. ⁴⁷ [45]

İkinci mühüm istiqamət vergi tətillərinin tətbiqinin davam etdirilməsidir. Dövlət proqramı birbaşa regionların iqtisadi inkişafına yönəldiyindən vergi qanunvericiliyində bölgələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün bir sıra güzəşt və azadolmalar nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları

47- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. "Regional inkişaf və vergi siyasəti" magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

daha 5 il müddətinə torpaq vergisindən başqa digər vergilərdən azad olunmuşdur.(2018-cü ilə qədər)

Qeyd etmək lazımdır ki, təqribi hesablamalara görə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının vergidən azad edilməsi hesabına dövlət büdcəsinin hər il itirdiyi vəsait 461,2 mlrd. manat həcmindədir. Bu da Azərbaycan Respublikası Hökuməti tərəfindən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin qorunmasına və kənd yerlərində fəaliyyət göstərən şəxslərin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına göstərilən böyük diqqətin bariz nümunəsidir.

Üçüncü istiqamət vergi ödəyicilərinin vergi qanunvericiliyinin tətbiqi ilə bağlı məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi, sahibkarlar üçün məsləhət, informasiya təminatı, marketinq və digər xidmətlərin gücləndirilməsidir. Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar regionlarda fəaliyyət göstərən ödəyicilərin qanunvericiliyinin istifadəsinə əsasən ilə maarifləndirilməsi və məlumatlandırılması ödəyicilərlə 650-dən çox seminar-məşğələlər,brifinq həyata keçirilib. [52]

Xüsusi götürüldükdə büdcə rejii mləri ölkənin həm ümumi ərazisini, həm də ayrılıqda inzibati-ərazi etalonlarını əhatələndirə bilər. Sözsüz ki,üsusi büdcə və vergi qanunları ölkələr üçün ayrı təyin ediləcəkdir.

Ərazi üzrə siyasətin əsas uğur meyarı onun vəzifə,məqsəd,obyektivlərinin və həyata keçirilmə vasitələrinin düzgün seçilməsindən çox asılıdır. Praktikada ərazi üzrə siyasətin mühüm obyektləri sosial fərqlərin azaldılması, regionların mövcud potensialından səmərəli istifadə olunması və bölgələr arasındakı iqtisadi inkişaf və s-dir. Ərazi üzrə həyata keçirilməsində maliyyə kökü mühüm rol oynayır. Regional siyasətin maliyyə bazası dedikdə ayrı-ayrı regionların inkişafı üçün istifadə olunan pul vəsaitlərinin məcmusu və regionda baş verən pul münasibətləri sistemi nəzərdə tutulur. Bu bazaya dövlət büdcə vəsaiti, büdcədən kənar fondları, bələdiyyə büdcəsinin vəsaitləri, beynəlxalq təşkilatların regionun inkişafı üçün ayırdıqları maliyyə vəsaiti və s. mənbələrdən daxil olan vəsaitlər aiddir. Maliyyənin əsas həlqələrindən birini regionda olan təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi təşkil edir. Ümumi götürdükdə regional siyasətin maliyyə bazası regionların sosial-iqtisadi

inkişafını təmin edən sahələrin – səhiyyə, təhsil, nəqliyyat və s-nin inkişafı üçün maliyyə mənbəyidir. Onun vasitəsilə geri qalmış rayonların sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün tədbirlər görülür. Lakin şübhəsiz ki, regionların mövcud potensialından asılı olaraq bu bazanın yaranma mənbələri və istifadə təyinatı müxtəlifdir. Bu baxımdan dövlətin regional siyasəti regional ərazi əmək bölgüsü qanuna müvafiq olaraq müxtəlif potensiallara malik olan regionlar arasında əlaqələrin maksimal optimallığını təmin etməyə və regional inkişafın milli iqtisadiyyatın inkişafına yüksək səviyyədə xidmət etməsinə yönəldilməlidir.⁴⁸ [45]

Təklif edilən məsələlər həyata keçirilərsə Azərbaycanın regionları yüksək səviyyədə inkişaf edəcək, yoxsulluq aradan qaldırılacaq, əhəlinin həyat səviyyəsi yüksələcək, məşğulluq təmin olunacaqdır.

48- <http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf> - Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016.

+

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Araşdırmalardan aydın olur ki, ölkənin, eləcə də regionların sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atılsa da, bir çox infrastruktur təkmilləşdirilsə də bu istiqamətdə müəyyən problemlər hələ də qalmaqdadır. Belə ki, ölkə və regionlar üzrə bank, sığorta, İKT və s. kimi ümumi sosial-iqtisadi inkişaf üçün zəruri olan infrastrukturlarla təminatın təkmilləşdirilməsi vacibdir. Xüsusilə, sahibkarların müasir İKT-dən istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün müvafiq treninq, kurs və s. maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi səmərəli hesab edilir;

Ölkənin maliyyə resursları onun davamlı sosial-iqtisadi inkişafının əsas təkanverici qüvvəsidir. Ona görə də region üzrə maliyyə resurslarının formalaşma mənbələrinin aydınlaşdırılması, bu sahələrə daha çox vəsait cəlb etməklə maliyyə potensialının gücləndirilməsi məqsədəuyğun olardı. Bu həm yerli resurslardan səmərəli istifadəni təmin edər, həm də regionlara vəsait qoyuluşunun həcmi artırılabilir;

Hər bir regionun inkişafını təmin edən əsas mənbələrdən biri də yerli büdcələrdir. Başqa sözlə desək, yerli büdcələrin gücləndirilməsi regionun inkişafı baxımından səmərəli hesab edilir. Ona görə də, yerli büdcələrə daxil olmaların region üzrə vergi öhdəlikləri hesabına daha da artırılması, büdcələr arası transfertlərin vergi ödəyiciləri hesabına aradan qaldırılması səmərəli olardı. Beləliklə də, regionların ümumi sosial-iqtisadi inkişafı istiqamətində həyata keçirilən Dövlət Proqramları ilə paralel olaraq konkret rayonlar, kəndlər və s. inzibati ərazilər üzrə yerli büdcələrdən maliyyələşən inkişaf proqramlarının da işlənilməsi və reallaşdırılması məqsədəuyğun olardı;

Məlumdur ki, investisiya siyasəti maliyyə siyasətinin tərkib hissəsi olub, dövlətin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə münasibətini ifadə edir. Eyni zamanda, lazımi investisiya qoyuluşlarını təmin etmədən regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı da qeyri-mümkündür. Araşdırmalardan aydın olur ki, dövlətin investisiya siyasətinin əsas məqsədi investisiya fəaliyyəti üçün zəruri olan maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, investisiya fəallığının aşağı düşməsinin qarşısının alınması və əsaslı vəsait qoyuluşunun səmərəliliyinin yüksəldilməsindən ibarətdir. İnvestisiya siyasətinin əsas vəzifəsi həm dövlət investisiyasının maliyyələşdirilməsini həyata keçirmək və həm də öz vəsaiti hesabına fəaliyyət göstərən investorlar üçün münbit investisiya mühiti yaradılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə investisiya siyasətinin əsas istiqamətləri aşağıdakı kimi qəbul edilə bilər:

- müvafiq araşdırmaların aparılması ilə investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsində prioritet sahələrin müəyyən edilməsi;

- maliyyələşdirmə zamanı müəssisələrin kəmiyyət və keyfiyyət genişlənməsinə, eləcə də elmi yeniliklərin tətbiqinə üstünlük verilməsi;

- müəssisələrin əldə etdiyi vəsaitlərin investisiya kimi müxtəlif istiqamətlərə yönəldilməsi sahəsində onların hüquqlarının genişləndirilməsi;

- regional investisiya mənbələrinin formalaşması üçün müvafiq stimullaşdırıcı addımların atılması və s.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmağın ən səmərəli yollarından biri də regionun iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadə olunmasıdır. Bu baxımdan regionun investisiya cəlbədiciliyinin artırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Tədqiqatlardan aydın olur ki, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq məqsədilə dövlətin maliyyə siyasətinin aşağıdakı istiqamətləri əhatə etməsi məqsədəuyğun olardı:

- maliyyə siyasəti hər bir regionun təbii-iqtisadi və elmi-texniki potensialından tam və səmərəli istifadə olunmasına yönəldilməlidir;

- maliyyə siyasəti dövlətin vahid iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi, istehsalın kompleks inkişafını təmin etməlidir. Başqa sözlə desək, bütün regionlarda təbii-iqtisadi potensialdan və xammal ehtiyatlarından irəli gələn istehsal sahələrinin inkişafı prioritet kimi qəbul edilməlidir;

- maliyyə siyasətinin əsas vəzifələrindən biri, məhz əmək bölgüsünün prinsiplərindən və müqayisəli üstünlüklər nəzəriyyəsinin tövsiyələrindən irəli gələn reallıqların regional siyasətdə nəzərə alınmasından ibarət olmalıdır.

Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolunun müəyyən edilməsi istiqamətində aparılan araşdırmalar bu nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, dövlət məqsədlərinə nail olunması baxımından səmərəli, sahibkarlıq subyektləri üçün əlverişli, eləcə də istehsal sahələrinin inkişafı üçün stimullaşdırıcı vergi siyasətini həyata keçirmədən lazımi inkişaf dinamikasına və səviyyəsinə nail olmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda, araşdırmalardan aydın olur ki, vergi siyasəti dövlətin iqtisadi siyasətinin vacib tərkib hissəsi olmaqla nisbətən müstəqil və və olduqca əhəmiyyətli bir istiqamətidir. Həyata keçirilən vergi siyasətinin nəticələrindən asılı olaraq dövlət özünün iqtisadi siyasətində müəyyən dəyişikliklər edir, həm də dövlətin vergi siyasəti iqtisadi məqsədlərə nail olunmasını daha sürətləndirir. Ona görə də regionlarda lazımi iqtisadi inkişaf səviyyəsinin əldə edilməsi, o cümlədən insanların sosial rifah halının yüksəldilməsi və beləliklə də regionlarda davamlı sosial-iqtisadi inkişafa nail olunması, məhz yuxarıda qeyd olunan tələbləri ödəyən vergi siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edir.

Tədqiqat işində aparılmış araşdırmalar aşağıdakı nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir:

1. İqtisadi aktivliyin vergi potensialının səviyyəsinə təsirinin, yəni vergi bazasının dəyişilməsinə və vergi gəlirlərinin büdcəyə axınının səviyyəsinə bilavasitə təsir edən göstəricinin tədqiq edilməsi də çox vacib məsələlərdəndir. Belə göstərici kimi ümumi daxili məhsulun (ÜDM) öyrənilməsi və istifadəsi götürülə bilər, lakin bu zaman aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

A) ÜDM-in həm rüblük, həm də illik qiymətləndirilməsi dərəcələri yenidən işlənir, düzəlişlər isə 20%-ə qədər olur və rüblük dəyər illik dəyərlə uyğun gəlmir. Bu səbəbdən də deflyator kimi istehlakçı qiymətlərinin indeksi istifadə oluna bilər.

B) Dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının səviyyəsinə ixracatçı müəssisələrin ödədikləri əlavə dəyər vergisinin (ixrac olunan məhsulun istehsalında istifadə olunan xammal və material tədarükçülərinə ödənilmiş ƏDV) əvəzləndirilməsi də müəyyən təsir göstərir.

C) İnflyasiya vergi potensialının və dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının dinamikasına xüsusi təsir göstərir.

2. Fiskal siyasətlə bağlı xarici ölkə ədəbiyyatlarında vergi potensialının hesablanmasına iki əsas yanaşma üsulu vardır: birinci, representativ vergi sistemi; ikinci, potensial vergi öhdəliklərinin dolayı qiymətləndirilməsi.

Representativ vergi sistemi özündə standart vergi dərəcələrinin uyğun vergi bazalarına tətbiq edilməsilə regionun büdcəsinə potensial vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılmasını (və ya qiymətləndirilməsini) əks etdirir. Bu üsula uyğun qiymətləndirmənin nəticəsi mümkün vergi gəlirlərinin həcmində müəyyənləşdirilməsidir. Burada vergi potensialı orta vergi dərəcələrinə əsaslanaraq vergi gəlirləri hər bir növ üzrə ayrılıqda qiymətləndirilə bilər. Representativ vergi sistemi üsulunun kökündə vergi ödəyiciləri tərəfindən elan edilən və vergi orqanları tərəfindən hesablanan və büdcəyə ödənilməsinin (təmin etmək qabiliyyətini) qiymətləndirilməsi durur. Qeyd edək ki, hazırda Azərbaycan Respublikasında vergi orqanları tərəfindən vergi hesablamalarının qiymətləndirilməsi bu metoda oxşar şəkildə həyata keçirilir.

Vergi potensialını hesablamaq üçün ikinci üsul regionun vergi ödəyicilərinin potensial vergi öhdəliklərinin dolayı qiymətləndirilməsinə əsaslanır. Bu üsul makroiqtisadi göstəricilərdən istifadə etməklə sahələr(regionlar)ın inzibati rayonlarından büdcəyə vergi daxilolmalarını mobilizasiya etmək imkanlarının qiymətləndirilməsinə kömək edir. Bu zaman standart (və ya ölkə üzrə orta) vergi

dərəcəsi makroiqtisadi göstəricilərlə müəyyən edilən vergi bazasına (məsələn, ÜDM, əlavə dəyər və ya son məhsul) tətbiq edilir.

3. Vergi potensialının ekonometrik üsullarla qiymətləndirilməsi üsullarından ən başlıcası reqressiya təhlilinin istifadəsi ilə reallaşdırılan representativ vergi sistemi üsuludur ki, həmin üsul vergi bazalarını xarakterizə edən dolayı göstəricilərin və qeyri-vergi gəlirlərinin istifadəsinə əsaslanır. Qeyri-vergi gəlirləri ifadəsi altında əhalinin gəlirləri, pərakəndə satış dövriyyəsi, ümumi regional məhsul və ya adambaşına düşən sənaye, kənd təsərrüfatı məhsulunun həcmi nəzərdə tutulur. Bu üsul müxtəlif vergi bazalarını xarakterizə edən aqreqasiyalı (ümumiləşdirilmiş) və dezaqreqasiyalı (mikrosəviyyəli) məlumatların istifadəsinə imkan verir. Belə ki, göstəricilərin sayı və məlumatların dezaqreqasiya səviyyəsi nə qədər çox olsa, qiymətləndirmənin dəqiqliyi də bir o qədər yüksək olar. Bununla yanaşı daha intensiv təhlil və məlumatların daha çoxsaylı olması tələb olunur.

Vergi potensialının kəmiyyət qiymətləndirilməsi zamanı faktiki yığılmış daxilolmalar göstəricisində də istifadə olunur. Azərbaycan üçün vergi potensialının ölçü vahidi kimi baza ilində faktiki yığılmış gəlir göstəricisi istifadə oluna bilər. Bu məqsədlə adambaşına düşən orta gəlir göstəricisini də götürmək olar. Bu göstərici də öz növbəsində vergi potensialının nisbi səviyyəsinin baza göstəricisi ola bilər. Adambaşına düşən orta gəlir göstəricisi bir çox ölkələrdə vergi potensialının nisbi ölçüsü kimi istifadə olunur. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün başqa üsullardan da istifadə oluna bilər. Məsələn, rayonun ümumi məhsulu və ya ölkə üzrə ÜDM göstəricisi, rayonun vergiqoyma resurslarının məcmusunun səviyyəsi, representativ vergi sistemi, reqressiya təhlili üsulu ilə representativ vergi sistemi üsulunun birgə istifadə edilməsi və s. üsulları göstərmək olar. Vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün bu üsulların səmərəliliyinin tədqiqi və universal üsulun müəyyən edilməsi isə müstəqil elmi-tədqiqat işlərinin aparılmasını tələb edir. Bizim tədqiqatlarımızın məqsədlərindən biri də ölkə iqtisadiyyatının xüsusiyyətindən asılı olaraq vergi potensialının müəyyən olunması üçün uyğun üsulun əsaslandırılması və səmərəliliyinin qiymətləndirilməsidir.

4. Vergi daxilolmalarının proqnozlaşdırılması ilk növbədə vergi potensialı və vergi bazasının düzgün qiymətləndirilməsindən asılıdır. Vergi daxilolmaları ilə vergi bazası arasında əlaqənin öyrənilməsində *avtomatik və diskresion* effektlərdən istifadə edilməlidir. Avtomatik effekt vergi bazasının dəyişməsi nəticəsində vergi daxilolmalarının həcmində dəyişməsi göstərir. Diskresion effekt vergi sisteminin dəyişdirilməsi ilə, yəni, mövcud vergi dərəcələrinin, vergiyə cəlb edilmiş dairəsinin dəyişdirilməsi və ya yeni verginin daxil edilməsi ilə bağlı vergi daxilolmalarının dəyişməsinin ifadə edir. Makro səviyyədə vergi bazası kimi daha çox Milli Hesablar Sisteminin Ümumi Daxili Məhsul, Ümumi Milli Gəlir və Ümumi Əlavə Dəyər göstəriciləri, iqtisadi fəaliyyət sahələrində və sahələr(regionlar)da (rayonda) iş sahədə və ya regionda məhsul istehsalı və ya satışının həcmi çıxış edir.

5. Vergi siyasətinin effektliliyinin qiymətləndirilməsinin tədqiqi zamanı potensial gəlirlərin büdcəyə daxil olma əmsalına və fiskal daxilolmalara təsiri, habelə optimal vergi yükünün tapılması (Laffer effekti) məsələlərinə baxılır. Keçid dövrünün iqtisadiyyatı üçün vergi sisteminin kəskin dəyişməsinin iqtisadi artıma necə təsir etdiyinin öyrənilməsi də az əhəmiyyət kəsb etmir.

Vergi sisteminin sabilliyinin və büdcəyə daxilolma əmsalının artım dinamikasına təsirinə kəmiyyət qiymətləndirilməsi üçün ümumi daxili məhsulla vergi sisteminin sabilliyi göstəricisi arasındakı uyğun asılılıq tapılır. Eyni zamanda hesab edilir ki, ÜDM ənənəvi olaraq əsas istehsal faktorları olan kapital (və ya əsas fondlar), və əməkdən (və ya işçi qüvvəsi), habelə vergi yükündən (vy) asılıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı-2015
Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2016.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı-2014
3. “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
4. “2014-ci il dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
5. Bağırov D.A. Vergi nəzarəti. Bakı, 2006
F.Ə.Məmmədov, A.F.Musayev, M.M.Sadiqov, Y.A.Kəlbəyev, Z.H.Rzayev Vergilər və vergitutma. Dərslük.2010.
6. Y.A.Kəlbəyev. Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi problemləri. Bakı. 2005
7. Y.A.Kəlbəyev. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı. 2012.
8. Musayev A.F., Kəlbəyev Y.A., Hüseynov A.A. “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti: islahatlar və nəticələr” Bakı, 2002.
9. İ.Rzayev. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu. Azərbaycanın vergi xəbərləri jurnalı 10sayılı, 2009-cu il tarixli.

10. İ.Rzayev. Regional maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri və bunun sosial-iqtisadi inkişafa təsiri. Naxçıvan Dövlət Universitetinin elmi əsərləri 1 saylı, 2010-cu il tarixli.
11. İ.Rzayev. Regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında müasir vergi siyasətinin strateji istiqamətləri. Azərbaycanın vergi xəbərləri 7 saylı 2009-cu il tarixli.
12. İ.Rzayev. Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. 2010.
13. Sadıqov T.Ə., Rzayev İ.M., Vergi ucotu və auditi. Dərslik 2014.
14. M.Həsənli. Vergilər. 1999.
15. Həsənli Y., Həsənov R. “İqtisadi tədqiqatlarda riyazi üsulların tətbiqi”, Bakı, “Nafta_Press”, 2002, 303 səh.
16. Bədələv Ş.Ş., Məhərrəmov R.B., Qurbanov F.Ə. “Büdcə sistemi”. Dərslik. Bakı-2003
17. Мовшович С.М., Соколовский Л.Е. Выпуск, налоги и кривая Лаффера // Экономика и математические методы. 1994. Т.Вып.3
18. Капитоненко В.В. Инфляционный сдвиг налоговой ставки на кривой Лаффера // Экономика и технология: межвузовский сборник научных трудов. М.: РЭА, 1994
19. Гусаков С.В., Жак С.В. Оптимальные равновесные цены и точка Лаффера // Экономика и математические методы, 1995, Т.31. Вып.4.
20. Балацкий Е.В. Лафферовы эффекты и финансовые критерии экономической деятельности // Мировая экономика и международные отношения, 1997, №11
21. Балацкий Е.В. Точки Лаффера и их количественная оценка // Мировая экономика и международные отношения, 1999, №12
22. Кубанова М., Табата М., Табата С., Касэбэ Ю. «Математическая экономика на персональном компьютере». М., 1991
23. Мангус Я.Р., Катышев А.К., Пересецкий А.А. «Эконометрика» М, 2004

24. Соколовский Л.Е. Подоходный налог и экономическое поведение // ЭММ, 1989, г.25. в.4.
25. Аркин В., Слестников А., Шевцова Э. Налоговое стимулирование инвестиционных проектов в российской экономике. М.: РПЭИ/Фонд Евразия, 1999
26. Балацкий Е.В. Лафферовы эффекты и финансовые критерии экономической деятельности // Мировая экономика и международные отношения, 1997, №11
27. Балацкий Е.В. Налог на имущество фирм и накопление основного капитала // Мировая экономика и международные отношения, 1999, №3
28. Тейл Г. «Прикладные эконометрическое прогнозирование» М., 1970
29. Мангус Я.Р., Катыхев А.К., Пересецкий А.А. «Эконометрика» М, 2004
30. Barro, Stephen M. State Fiscal Capacity: An Assessment of Measurement. Report prepared for the U.S. Department of Policy Development and Research. April 1984
31. The Representative Tax System. Discussion paper, Federal-Provincial Relation Division, Department of Finance Government of Canada, October 5, 1999
32. Barro, Stephen M. State Fiscal Capacity Measures: A Theoretical Critique // Chapter 3 in H. Clyde Reeves (ed) Measuring Fiscal Capacity. Oelgeschair, Gunn & Hain in association with the Lincoln Institute of Land Policy, Boston, 1986
33. Courchene, Thomas J. RNAS Equalization: Evaluation // Chapter 5 in: Equalization Payments: Past, Present and Future. Ontario Economic Council Special Research Report. Federal-Provincial Relations Series 1984 b.
34. Smart, Michail. Taxation and Deadweight Loss in a System of Intergovernmental Transfers // Canadian Journal of Economics February 1998.
37. www.azstat.org
38. www.economist.com
39. www.iqtisadiyyat.com
40. www.maliyye.gov.az

41. www.taxes.gov.az
42. www.taxpolicycenter.org
43. Qasimov R.B. “Maliyyə-vergi siyasətinin regionların sosial-iqtisadi inkişafına təsiri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.
44. Orucov S.E. “Regionların davamlı sosial iqtisadi inkişafında vergi amilinin rolu” magistr dissertasiya işi. UNEC 2015.
45. Həşimli N.K. “Regional inkişaf və vergi siyasəti” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016. (<http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/hasimli-nigar.pdf>)
46. Yusifova U.Z. “Vergi ödənişlərinin optimallaşdırılması istiqamətləri” magistr dissertasiya işi. UNEC 2016. (http://unec.edu.az/application/uploads/2016/03/yusifova_ulduz.pdf)
47. Qocayev M. “Vergi siyasəti və vergi siyasəti” kurs işi. SDU 2009. (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_kurs_ekono_335.doc)
48. Yusifov C.R. “Azərbaycanın vergi təhükəsizliyinin milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyində rolu” elmi məqalə. Vergi jurnalı 2013. (<http://vergijurnali.az/upload/File/jurnal1-2013part3.pdf>)
49. İbişov Ə. “Vergilərin yaranma tarixi” referat . BBU 2011. (http://referat.ilkaddimlar.com/d_word_refe_ekono_2216.docx)
50. Rzayev P.Q. “Azərbaycanda səmərəli dövlət tənzimlənməsinə və bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelin vergitutma aspektləri” vergi jurnalı 2013. (<http://vergijurnali.az/upload/File/jurnal1-2013part4.pdf>)
51. Məmmədov F. “Vergiyə giriş” dərslik. Vergi Tədris Mərkəzi. Bakı 2014. (<http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiyegirishderslik.pdf>)
52. Osmanova A.E. “Azərbaycanda vergi sisteminin təşkili prinsipləri” kurs işi. ADİU 2009. (http://referat.ilkaddimlar.com/embed/d_word_kurs_ekono_534.docx)
53. Rzayev P.Q. “İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsinin normativ hüquqi bazasının formalaşması xüsusiyyətləri” vergi jurnalı 2013. (<http://vergijurnali.az/upload/File/2013-N5part4.pdf>)

**Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin MM-nin Magistrantı Arzumanlı
Murad Zülfüqar oğlunun “ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin
rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri ” mövzusunda dissertasiya işinə**

RƏY

Azərbaycan Respublikasının o qədər də böyük olmayan ərazisi iqtisadi zənginliyi ilə seçilir. Həm də ölkənin ayrı-ayrı inzibati və iqtisadi rayonları təbii imkanlarına, istehsalın ixtisaslaşması istiqamətlərinə, nəqliyyat coğrafi şəraitinə, tarixən toplanmış istehsal təcrübəsinə və s. görə də biri-birindən əsaslı surətdə fərqlənir. Məhz bu fərqliliyi nəzərə alaraq müxtəlif regionların malik olduğu potensialı üzə çıxarmaq, bu potensialdan səmərəli istifadə yollarını araşdırmaq və beləliklə də regionun davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olmaq istər milli iqtisadiyyatın tarazlı davamlı inkişafı baxımından, istərsə də ölkədə işsizlik və yoxsulluğun aradan qaldırılması baxımından olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Davamlı inkişafın təmin edilməsi, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, yerli potensialdan tam, səmərəli və qənaətlə istifadəyə əsaslanır. Bu baxımdan da ayrı-ayrı regionlarda təbii-iqtisadi ehtiyatların dövriyyəyə cəlb edilməsinə imkan verən yeni-texnika və texnologiya ilə silahlanmış istehsal və emal müəssisələrinin yaradılması, bu istiqamətdə müvafiq araşdırmaların aparılması və beləliklə də mövcud resurslardan səmərəli istifadə yollarının aşkara çıxarılması xüsusi aktuallığa malikdir. Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikasının əksər regionlarının kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı üzrə ixtisaslaşdığını, eyni zamanda bir çox inzibati rayonlarda ölkənin turizm sektorunun inkişaf etdirilməsi üçün zəngin potensialın mövcudluğunu nəzərə alsaq, regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsində bu sahələrin əhəmiyyətliyi məlum olar. Bu baxımdan da ölkənin aqrar və turizm sektorlarının inkişaf istiqamətlərinin tədqiq edilməsi regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına nail olunması baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Vergi siyasətinin əsas məqsədi vergi ödəyicilərindən vergilərin tutulmasının hüquqi qaydalarını təmin etməklə bərabər vergitutmanın təsiri altında formalaşan iqtisadi münasibətlərin hərtərəfli qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işində iqtisadi fəallığın artırılmasında, davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Dissertasiya işi üç fəsildən, doqquz paraqraftan, nəticə və ətkiliflərdən və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil iqtisadi fəallığın artırılmasında mühüm rol oynayan vergi siyasətinin mahiyyəti, formaları, və nəzəri və metodoloji əsllarına həsr edilmişdir. Burada davamlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti, dövlət proqramları və s. şərh edilir.

İkinci fəsildə ölkənin maliyyə-vergi siyasətinin iqtisadi fəallığa təsirinin qiymətləndirilməsi, regionların maliyyə resurslarının formalaşması mənbələri, ölkənin vergi potensialına təsir edən amillərin təhlili və s. məsələlər təqdid edilmişdir.

Üçüncü fəsildə müasir mərhələdə iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, vergi inzibatçılığının, vergi tülükəsizliyi iqtisadi inkişafın qarantı kimi, əlverişli investisiya mühitinin iqtisadi inkişafın qarantı kimi, vergi tənzimlənməsinin və vergi nəzarətinin tətbiqi istiqamətləri, Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində vergi inzibatçılığının inkişaf istiqamətləri, regionların sosial-iqtisadi inkişafına vergi siyasətinin təsiri mexanizmləri şərh edilmişdir.

Ümumilikdə dissertasiya işi verilən struktur əsasında tərtib edilmiş, aktual mövzuya həsr olunmuşdur, indiki dövr üçün praktik əhəmiyyəti vardır. Bu qeyd olunanlar da işin müdafiəyə buraxılmasına əsas verir.

Elmi rəhbər: «Maliyyə və maliyyə institutları»

kafedrasının dosenti

i.e.n. İ.M.Rzayev

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin MM-nin Magistrantı Arzumanlı Murad Zülfüqar oğlunun “ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri ” mövzusunda dissertasiya işinə

RƏY

Respublikada aparılan vergi siyasəti vergi dərəcələrinin aşağı salınması və vergi güzəştlərinin azaldılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsinə, iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılmasına, hüquqi şəxslərlə fərdi sahibkarlar arasında, rezident və qeyri-rezident vergi ödəyiciləri arasında vergi yükünün bərabərləşdirilməsinə və son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına və əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

Arzumanlı M.Z. tərəfindən yerinə yetirilmiş dissertasiya işi məhz vergi siyasətinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsi və onun təkmilləşdirilməsi məsələlərinə həsr olunur.

Müəllif indiki dövrdə formalaşmış vergi siyasətinin və vergi sisteminin xüsusiyyətlərini və strukturunu açıqlayır, vergi sisteminin iqtisadi mahiyyətini və xüsusiyyətlərini, Azərbaycanın vergi sisteminin strukturunu təmin edən, onun hüquqi bazasını, yəni qəbul edilmiş qanunları, qərarları vergi sisteminin struk-turuna təsiri müəyyən edir və qiymətləndirir, həmçinin beynəlxalq təcrübəni öyrənərək müsbət xüsusiyyətlərdən istifadənin praktik əhəmiyyətini qeyd edir.

Dissertasiyada Azərbaycanda aparılan vergi siyasətinin əsas istiqamətləri, yeridilən siyasətin səmərəliyi qiymətləndirilir.

Dissertasiya işində iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi siyasətinin rolu ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Dissertasiya işi üç fəsildən, doqquz paraqraftan, nəticə və ətkliflərdən və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Birinci fəsil müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasında vergi siyasətinin nəzəri və metodoloji əsəslərinə həsr edilmişdir. Burada davamlı inkişaf konsepsiyasının mahiyyəti, dövlət proqramları və s. şərh edilir.

İkinci fəsildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və mövcud vergi sistemi, maliyyə-vergi siyasətinin regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafına təsirinin qiymətləndirilməsi, regionların maliyyə resurslarının formalaşması

mənbələri, regionların vergi potensialına təsir edən amillərin təhlili və s. məsələlər təqdid edilmişdir.

Üçüncü fəsildə müasir mərhələdə iqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində aparılan vergi siyasəti, vergi tənzimlənməsinin və vergi nəzarətinin tətbiqi istiqamətləri, Azərbaycan Respublikasında aparılan vergi siyasəti və vergi islahatlarının əsas istiqamətləri, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində vergi inzibatçılığının inkişaf istiqamətləri, regionların sosial-iqtisadi inkişafına vergi siyasətinin təsiri mexanizmləri şərh edilmişdir.

Arzumanlı Murad Zülfüqar oğlunun “ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri ” mövzusunda təqdim etdiyi dissertasiya işi tələblərə cavab verir, onu müzakirəyə təqdim etmək olar

«Maliyyə və maliyyə institutları»
kafedrasının dosenti:

i.e.n.S.Abbasov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin MM-nin Magistrantı Arzumanlı Murad Zülfüqar oğlunun “ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri ” mövzusunda dissertasiya işinin

R E F E R A T I

Azərbayca Respublikasında son illərdə aparılan uğurlu sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə sistemi də inkişaf etmiş və təkmilləşmişdir. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin vergi sisteminin optimal siyasət altında nizamlanmasına böyük ehtiyac var. Respublikamızın müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi vergi sistemində də qanuna müvafiq addımlar atılmış, qanuverici, icraedici və s. orqanlar yaradılmışdır. Hər bir sahədə olduğu kimi məhz vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar da müvafiq islahat xarakterli tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyimizin yaradılması, vergi sisteminin struktur tərkibinin yaradılması ilə bağlı olan tədbirlərdir.

Respublikamızın iqtisadiyyatında müşahidə olunan müsbət tendensiyalar ilk növbədə düzgün iqtisadi siyasətin, çevik və işlək mexanizmlər üzərində aparılan progressiv islahatların nəticəsidir. Respublikamızda son illərdə uğurlu iqtisadi islahatlar həyata keçirilir və bu islahatların məntiqi nəticəsidir ki, 2014-cü ildə 2000-ci illə müqayisədə ÜDM 12,1 dəfə artaraq 47578,7 milyon manat, büdcə gəlirləri 24,5 dəfə artaraq 20325,9 milyon manat, vergi daxilolmaları isə 9,1 dəfə artaraq 5714,0 milyon manat olmuşdur. Vergi daxilolmalarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 10,8 %, 2014-cü ildə 15,9 %, vergi daxilolmalarının büdcə gəlirlərində xüsusi çəkisi 2000-ci ildə 71,4 %, 2015-ci ildə isə 34,9 % təşkil etmişdir. Onu da qeyd edək ki, 2015-cü il dövlət büdcəsinin xərcləri 15% kəsrle icra olunub. 2015-cü il ərzində dövlət büdcəsinin xərclərinin 19,355 milyard manata qarşı 20,567 milyard manat olmuşdur ki, bu da 2014-ci ilin faktiki göstəriciləri ilə müqayisədə 207,2 milyon manat və ya 1,9% azdır.

Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi əsasən Dövlət büdcəsi hesabına təşkil olunur. Dövlət büdcəsinin məqsədi ölkənin iqtisadi, sosial və digər strateji proqramlarının və problemlərinin həlli, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada maliyyə vəsaitinin toplanmasını və istifadəsini təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikasının yeni iqtisadi sistemə keçməsi büdcə sisteminin quruluşu, onun təşkili prinsiplərini, büdcə həlqələri arasındakı qarşılıqlı münasibətləri kəskin surətdə dəyişirdi. Büdcə quruculuğundakı dəyişikliklər respublikanın **sosial-iqtisadi inkişafında** da mühüm dəyişiklər əmələ gətirdi. Gəlirlərin və xərclərin quruluşundakı dəyişiklər, onların ümumdünya standartlarının tələblərinə uyğunlaşdırılması respublikada büdcənin sosial rolunun artırılmasında ifadə olunmağa başladı. Büdcənin həmçinin iqtisadi rolu da mühüm əhəmiyyət kəsb etməyə başladı. Kəcid dövründəki çətinliklər, xüsusilə sahibkarlığın inkişafı və xüsusi mülkiyyətə keçid üçün maddi ilkin şərtlərin yaradılması yalnız dövlətin köməyi və nəzarəti şəraitində ola bilərdi.

Büdcənin mahiyyəti və funksiyalarında əmələ gələn dəyişikliklərdən biri də bələdiyyələrin büdcələrinin təşkili üzrə yeni qaydaların müəyyən edilməsi və mərkəzi büdcə ilə onların arasında üzvi əlaqələrin formalaşmasıdır. Bələdiyyələr əslində sosial-mədəni tədbirlərin xeyli hissəsini öz üzərinə götürərək büdcənin quruluşunda əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxaracaq idarəetmə həlqəsinə çevrilirlər.

Büdcənin mahiyyət dəyişikliklərindən biridə onun getdikcə daha çox sosial və investisiya yönümlü olmasıdır. Büdcə xərclərinin tərkibində sosial və investisiya xərclərinin xüsusi çəkisinin ilbəlil çoxalması bunu sübut edir. Respublikamızın iqtisadiyyatında bazar münasibətləri şəraitində, bu münasibətlərin tənzimlənməsində və dövlət büdcəsinin mədaxil hissəsinin formalaşmasında vergilərin rolu artır, yeni iqtisadi münasibətlər şəraitində prinsiplial cəhətcə yeni vergi siyasətinin həyata keçirilməsi, dövlət büdcəsinə çatması vergilərin və digər icbari ödənişlərin tam və vaxtında səfərbər olunması istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bu baxımdan **“Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının vergilər vasitəsilə tənzimlənməsi”**

mövzusu olduqca aktualdır. Bu sahədə təhlillərin, araşdırmaların aparılmasına ehtiyac duyulur.

Dissertasiyanın öyrənilmə səviyyəsi. Ölkənin maliyyə və o cümlədən, vergi potensialının müəyyən olunması üsulları, regional maliyyə siyasətinin formalaşması məsələləri iqtisad elminin tədqiq olunmamış sahələrdən biridir. Tədqiq olunan problem üzrə xarici ölkə alimlərindən Sokolovskiy L., Arkin V., Slastnikov A., Şevtsova E., Qusauov S., Kubanova M, Balatskiy E., Qorskiy İ., Черник Д., Panskov V., və s., Azərbaycan iqtisadçı-alimlərindən Nuriyev Ə., Musayev A., Əlirzayev Ə., Həsənli M., Bağırov D., Sadıqov M., Kəlbəyev Y., Rzayev İ.M. və digərlərinin əsərlərini göstərmək olar.

Bu əsərlərin təhlili göstərir ki, əu işlərdə maliyyə və vergi potensialının formalaşması, qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması istiqamətində elmi-tədqiqat işləri aparılmış, lakin vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması məsələləri bu işlərdə tam öz həllini tapmamışdır. Bütün bunlar da qarşıya qoyulmuş problemin aktuallığına və elmi yeniliyinə dəlalət edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Azərbaycanda iqtisadi fəallığın, vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi metodologiyasının hazırlanması məqsədilə onun qiymətləndirilməsi üsullarının işlənilib hazırlanması, regionların vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi və onun optimallaşdırılması məsələlərinin həlli tədqiqat işinin məqsədini təşkil edir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı məsələlərin həlli məqsədəuyğun sayılır:

- Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının təhlili nəticəsində vergi potensialının vergi yükünün parametrlərinin qiymətləndirilməsində istifadə edilməsi;

- Azərbaycanda həyata keçirilən vergi siyasətinin nəticələrinin təhlili;

- iqtisadi fəallığın nəzəri və metodoloji əsaslarının öyrənilməsi və ona təsir edən amillərin müəyyən edilməsi;

- vergi potensialının proqnozlaşdırılması;

- optimal vergi rejiminin müəyyən edilməsi;
- iqtisadi fəallığın artırılması maliyyə bazasının təskiledicisi olan vergi potensialına vergi yükünün təsirinin qiymətləndirilməsi;
- iqtisadi fəallığı artıran vergi rejiminin formalaşması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi;
- vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyasının hazırlanması.

Tədqiqatın **obyekti** sosial-iqtisadi inkişafı əks etdirən maliyyə və vergi potensialı, vergi yükü göstəriciləri, **predmeti** isə vergi potensialının və optimal vergi rejiminin büdcə gəlirlərinə təsirinin müəyyən edilməsinin tədqiqi, proqnozlaşdırılması və riyazi-iqtisadi modellər vasitəsi ilə vergi potensialının qiymətləndirilməsidir.

Dissertasiya işinin nəzəri və metodoloji əsaslarını Azərbaycanın və xarici ölkələrinin iqtisadçı alimlərinin vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, optimal vergi rejiminin və vergi yükünün müəyyən edilməsi sahəsində elmi-tədqiqat əsərləri təşkil etmişdir.

Dissertasiya işində informasiya bazası kimi Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin illik hesabatları, Vergilər və Maliyyə Nazirliyinin rəsmi materialları, İnternet şəbəkəsində mövzuya uyğun elektron resurslar təşkil etmişdir.

Tədqiqat prosesində sistemli təhlil, iqtisadi-riyazi, imitasiya modelləşdirilməsi üsulları, riyazi statistika və s. üsullar geniş istifadə olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Tədqiqat prosesində aşkar olunmuş elmi yenilik kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- iqtisadi fəallığın artırılmasının qiymətləndirilməsi üsulları və onun tətbiqi məsələləri araşdırılmışdır;

- Azərbaycan iqtisadiyyatının tarazlı inkişafı üçün optimal vergi rejiminin formalaşması istiqamətləri müəyyən olunmuş və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması üsulları təklif olunmuşdur;

- potensial vergilərin büdcəyə daxilolmalar əmsalının yüksəldilməsi istiqamətləri müəyyən edilmişdir;

- regionların maliyyə potensialına vergi yükünün təsiri qiymətləndirilmişdir;

- vergi potensialının qiymətləndirilməsi üçün representativ vergi sistemi modelinin ümumi quruluşu verilmiş və bunun əsasında vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya əməli əhəmiyyəti. Tədqiqat işində xülasə edilən nəzəri-metodik müddəalar və tövsiyələr ölkədə iqtisadi fəallığı qiymətləndirməyə və proqnozunu həyata keçirməyə imkan verir. İşdə təklif edilən iqtisadi-riyazi modellər sistemi vasitəsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatının vergi potensialının müəyyən etmək və onun əsasında tarazlaşdırılmış vergi siyasətini formalaşdırmaq imkanı yaranır.

Dissertasiya işində regionlaşdırma sxemi əsasında Azərbaycanın regionlarının maliyyə və vergi potensialının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması həyata keçirilmiş və Azərbaycan Respublikasının vergi potensialının qiymətləndirilməsi metodologiyası hazırlanmışdır.

Dissertasiya işində təklif edilən metodologiya Vergilər Nazirliyində vergi strategiyasının işlənməsi prosesində, ölkənin və regionların vergi sistemində aparılan islahatlar prosesində əsaslandırılmış istiqamətlərin seçilməsi üçün istifadə oluna bilər.

Dissertasiya işinin quruluşu. Dissertasiya işində ölkənin və regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafında vergi siyasətinin rolu ətraflı şəkildə şərh edilmişdir. Dissertasiya işi üç fəsildən, doqquz paragrafdan ibarətdir. Birinci fəsildə vergi siyasətinin nəzəri və metodoloji məsələləri və ölkənin iqtisadi inkişafında onun rolu şərh edilmişdir.

İkinci fəsildə Azərbaycan Respublikasının və onun regionlarının, iqtisadi fəaliyyətin davamlı sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası, iqtisadi inkişafın müasir

xüsusiyyətləri və səviyyəsi şərh edilmişdir. Bu fəsildə regional inkişafın dövlət tənzimlənməsi məsələləri araşdırılmışdır.

Üçüncü fəsildə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi fəallığın artırılmasına, davamlı sosial-iqtisadi inkişafa vergi siyasətinin təsiri məsələləri ətraflı şəkildə tədqiq edilmişdir. Vergi potensialının həmi ölkə üzrə, həm də ayrı-ayrı regionlar üzrə artırılması mənbələri araşdırılır. Həmçinin vergi potensialından səmərəli istifadə məsələləri təhlil edilir.

Nəticə və təklifdə dissertasiya işinin predmetindən, tədqiqat obyektindən irəli gələn vergi potensialı ilə əlaqədar olan nəzəri və praktiki təkliflər verilir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirə biləcək fikirlər söylənilir, vergilər vasitəsi ilə iqtisadiyyatın stimullaşdırılması məsələlərinə aid təkliflər verilmişdir.

Rezume

Azərbayca Respublikasında son illərdə aparılan uğurlu sosial-iqtisadi islahatlar nəticəsində ölkənin iqtisadi inkişafı ilə yanaşı büdcə sistemi də inkişaf

etmiş və təkmilləşmişdir. Bazar münasibətlərinə keçid şəraitində iqtisadiyyatın tənzimlənməsində dövlətin vergi sisteminin optimal siyasət altında nizamlanmasına böyük ehtiyac var. Respublikamızın müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyatın bütün sferalarında olduğu kimi vergi sistemində də qanuna müvafiq addımlar atılmış, qanunverici, icraedici və s. orqanlar yaradılmışdır. Hər bir sahədə olduğu kimi məhz vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar da müvafiq islahat xarakterli tədbirlər görülmüşdür. Bu tədbirlər vergi qanunvericiliyimizin yaradılması, vergi sisteminin struktur tərkibinin yaradılması ilə bağlı olan tədbirlərdir.

“ İqtisadi fəallığın artırılmasında vergi sisteminin rolunun yüksəldilməsi istiqamətləri ” mövzusunda magistr dissertasiyasında mövzunun aktuallığı, sosial-iqtisadi inkişafda vergilərin rolu, vergitutmanın nəzəri və metodoloji əsasları, Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın müasir vəziyyəti və mövcud vergi sistemi şərh edilmişdir.

Həmçinin dissertasiya işində müasir mərhələdə Azərbaycan Respublikasında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi təhlükəsizliyi, iqtisadi inkişafın qarantı kimi, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasında vergi yönümlü, regionların sosial- iqtisadi inkişafının stimullaşdırılması tədbirlərində vergi sisteminin rolu və s. məsələlər tətqiq edilmişdir.

Резюме

Азербайджанская Республика в последние годы в результате успешных социально-экономических реформ в экономическом развитии страны , бюджетная система развивается и совершенствуется . Оптимальные условия

перехода к рыночной экономике в соответствии с политикой государства в регулировании налоговой системы , есть большая потребность . После обретения независимости во всех сферах экономики , таких как налоговой системы , были приняты меры в соответствии с законом , законодательной, исполнительной и другие. органов. Как и в любой другой области , имеющей отношение к совершенствованию налоговой системы реформированных мер . Эти меры, реализация налогового законодательства , налоговой системы мероприятий, связанных с созданием структуры .

«Направление повышения роли налоговой системы в стимулировании экономической активности" магистерская диссертация о роли срочности вопроса , роль социально-экономического развития , налогов, Теоретические и методологические основы налогообложения , Социально-экономическое развитие современного государства и действующей налоговой системы описаны .

Кроме того, в стадии диссертации вопросы были изучены современной налоговой системы , налогового, безопасности, экономического развития , как гаранта , создание благоприятного инвестиционного климата , налогов ориентированной , стимулируя деятельность социально-экономического развития , а также роли налоговой системы.

Summary

The Republic of Azerbaijan in recent years as a result of the successful socio - economic reforms in the country's economic development , the budget system developed and improved . The optimum conditions of transition to market economy under the policy of the state in the regulation of the tax system , there is a great need . After gaining independence in all spheres of the economy , such as the tax system, steps have been taken in accordance with the law , legislative, executive , and others. bodies . As in any other field relevant to the improvement of the tax system reformed measures . These measures, implementation of tax legislation , tax system activities related to creation of structure .

" The role of taxes in the country's socio - economic development of the " master's thesis on the role of the urgency of the issue , the role of socio - economic development, taxes , theoretical and methodological bases of taxation , Social-economic development of the modern state and the current tax system are described.

Also in the dissertation stage of a modern tax system, tax, security , economic development , as a guarantor , the creation of a favorable investment climate, tax oriented , stimulating socio- economic development activities and the role of the tax system . issues have been studied .